

Мерсія

і інфракультура

ISSN 2078-7782

У ПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ
СИСТЕМАМИ

ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ

1'2025

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія**
Щоквартальний науково-практичний журнал 1'2025
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О. Г., чл.-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:
Сокол Є. І., чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст. гол. редактора)
Товажнянський Л. Л., чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст. голови)
Андрущенко В. П., акад. НАПН України, д-р філос. наук
Бабасв В. М., акад. НАПН України, д-р наук з держ. упр.
Бойчук Ю. Д., чл.-кор. НАПН, д-р пед. наук
Биков В. Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук
Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)
Гліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)
Коваленко О. Е., д-р пед. наук
Копитов Р. А., д-р інж. наук (Латвія)
Кучабський О. Г., д-р наук з держ. упр. (Польща)
Луговий В. І., акад. НАПН України, д-р пед. наук
Масирова Р. Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)
Олав Аарна, д-р екон. наук (Естонія)
Сєппо Холтта, д-р наук (Фінляндія)
Фетинюк В. д-р екон. наук (Молдова)

Держзвидання
Свідоцтво: **КВ №1174**
від **11.04.2024** р.

Засновники видання:
Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім .Г. С. Сковороди,

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи:
НТУ “ХПІ” № 4 від 27.03.2025
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди № 4 від 26.03.2025

З М І С Т

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

Фазан В. В., Попов О. Ю., Онищенко В. П. Психологічний супровід підготовки спортсменів підліткового віку.....	3
Надточій А. В., Підбуцька Н. В. Особливості поведінки особистості у конфліктній взаємодії.....	17
Гура Т. В, Артюх Т. М. Адаптація вимушених українських мігрантів до нових умов життя в Швейцарії під час війни.....	30

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ’ЄКТУ

Пономарьов О. С., Харченко А. О., Чеботарьов М. К. Прищеплення студентам навичок прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику.....	46
Ігнатюк О. А. Інноваційно-освітнє середовище технічного університету як фактор розвитку базової, професійної та самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців-лідерів.....	58

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Шаполова В. В., Романовський О. Г., Квасник О. В., Ковальова І. Б. Самоосвітня компетентність в професійній підготовці майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей: теоретичні та практичні аспекти.....	69
Підбуцька Н. В., Михайличенко В. Є. Формування готовності студентів до професійно-особистісного саморозвитку у процесі навчання	82
Солодовник Т. О., Воробйова Є. В., Серєда Н. В. Мотиваційний аспект розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів	97
Книш І. В., Панфілов Ю. І. Впровадження практик інформаційно-комунікаційних технологій у безпечне освітнє середовище для формування ціннісного ставлення до здоров’я учасників освітнього процесу.....	109

Редакційна колегія:	C O N T E N T S
Мороз В. М. , д-р наук з держ. упр. (<i>відповідальний секретар, заст. гол. ред. з держ. упр.</i>)	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER SYSTEM EDUCATION AND ITS CONTENT
Бех І. Д. , акад. НАПН України, д-р психол. наук	<i>Fazan V. V., Popov O. Yu., Onyshchenko V. P.</i> Psychological support of the training of teenage athletes..... 3
Беспарточна О. І. , канд. пед. наук	<i>Nadtochii A. V., Pidbutska N. V.</i> Personality behavioral features in conflict interactions..... 17
Большакова А. М. , д-р психол. наук	<i>Hura T. V., Artiukh T. M.</i> Adaptation of forced Ukrainian migrants to new living conditions in Switzerland during the war..... 30
Гордієнко-Митрофанова І. В. , д-р психол. наук	THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF RESEARCH OF LEADERSHIP PHENOMEN, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT SOCIAL OBJECT
Грень Л. М. д-р наук з держ. упр.	<i>Ponomaryov O. S., Kharchenko A. O., Chebotarev M. K.</i> Training students with decision-making skills in conditions of uncertainty and risk..... 46
Євтушенко Н. В. д-р пед. наук	<i>Ihnatiuk O. A.</i> Innovative educational environment of a technical university as a factor for the development of basic, professional and self-educational competence of future leader specialists..... 58
Золотухіна С. Т. д-р пед. наук	ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
Ігнатюк О. А. , д-р пед. наук	<i>Shapolova V. V., Romanovskyi O. G., Kvasnyk O. V., Kovalova I. B.</i> Self-education competence in the professional training of future bachelors of mechanical engineering specialties: theoretical and practical aspects 69
Іонова О. М. , д-р пед. наук	<i>Pidbutska N. V., Mykhailychenko V. Ye.</i> Formation of students' readiness for professional and personal self-development in the learning process 82
Кармінська-Бєлоброва М. В. , канд. наук з держ. упр.	<i>Solodovnyk T. O., Vorobiova Ye. V., Sereda N. V.</i> The motivational aspect of developing the basic professional competence of future engineers..... 97
Квасник О. В. , канд. пед. наук	<i>Knysh I. V., Panfilov Yu. I.</i> Implementation of information and communication technology practices in a safe educational environment for forming a value attitude towards the health of participants of the educational process..... 109
Кузнєцов М. А. , д-р психол. наук	
Книш А. Є. канд. психол. наук	
Лозовой В. О. , д-р філос. наук	
Ничкало Н. Г. , акад. НАПН України, д-р пед. наук	
Підбуцька Н. В. , заст. гол. ред., д-р психол. наук	
Поясок Т. Б. , д-р пед. наук	
Пономарьов О. С. , канд. техн. наук	
Резван О. О. , д-р пед. наук	
Рибалка В. В. , д-р психол. наук	
Сеник О. М. канд. психол. наук	
Савелюк Н. М. д-р психол. наук	
Семенова А. В. д-р пед. наук	
Сисоєва С. О. , акад. НАПН України, д-р пед. наук	
Співак Л. М. , д-р психол. наук	
Тарарось Я. В. , д-р філос. наук	
Труш О. О. , канд. наук з держ. упр.	
Штефан Л. А. д-р пед. наук	
Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net	

Теорія і практика управління соціальними системами : щоквартальний науково-практичний журнал.
– Харків : НТУ “ХПІ”, 2025. – № 1. – 123 с.

Науково-практичному журналу “Теорія і практика управління соціальними системами” присвоєно категорію Б наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 за спеціальностями 053 “Психологія”, 011 “Освітні, педагогічні науки”. За рішенням 1174 НРУ ПРiТ реєстрацію оновлено від 11.04.2024 та присвоєно ідентифікатор R30-03439.

У квітні 2013 р. часопис “Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а від квітня 2015 р входить до Publons is apart of Web of Science Group

Журнал “Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал “Теорія і практика управління соціальними системами” включено до “ICI Journals Master List” (Copernicus index) з індексом 66.78

Василь Фазан

доктор педагогічних наук, доктор теологічних наук, професор, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка, професор кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, проректор з наукової роботи; Полтава, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>;
E-mail: Fazanvv@gmail.com

Олександр Попов

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка, аспірант кафедри психології; Полтава, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6945-9110>;
E-mail: berdleno77@gmail.com

Владислав Онищенко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка, аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки; Полтава, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9291-6212>;
E-mail: onyschenkovlad@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Анотація: у статті здійснено аналіз особливостей психологічного супроводу як невід'ємного компонента підготовки юних спортсменів. Розглянуто психологічний супровід спортивної діяльності як комплекс цілеспрямованих заходів, скерованих на розвиток, удосконалення та оптимізацію систем психічного регулювання організму та поведінки спортсмена відповідно до вимог тренувального і змагального процесів. Визначено головну мету цього процесу, що полягає у стимулюванні розвитку когнітивно-ціннісного, мотиваційно-емоційного, особистісно-сміслового, регулятивно-поведінкового та комунікативного компонентів суб'єктності юних спортсменів на різних етапах їхньої спортивної підготовки.

Розкрито будову структурно психологічного супроводу підготовки юних спортсменів, що складається з взаємозалежних та взаємозумовлених компонентів, зокрема психодіагностики, моделювання, психопрофілактики, психокорекції та контролю. Як процес психологічний супровід передбачає досягнення конкретного цілеспрямованого результату, що відображає критерії оцінювання: емоційний стан спортсмена, рівень реалізації його внутрішньоособистісного потенціалу, ступінь інтеграції особистості в мікро- та макросоціальне середовище, а також вихідні параметри спортивної діяльності.

Ключові слова: психологічний супровід; завдання та етапи психологічного супроводу; спортивна діяльність; структура психологічного супроводу; спортсмени підліткового віку.

© Василь Фазан, Олександр Попов, Владислав Онищенко, 2025

Vasyl Fazan

doctor of pedagogical sciences, doctor of theological sciences, full professor, Poltava V. Korolenko National Pedagogical University, professor of the department of pedagogy and andragogy, vice-rector for scientific work; Poltava, Ukraine;
E-mail: Fazanvv@gmail.com

Oleksandr Popov

Poltava V. Korolenko National Pedagogical University, graduate student of the department of psychology; Poltava, Ukraine;
E-mail: berdleno77@gmail.com

Vladyslav Onyshchenko

Poltava V. Korolenko National Pedagogical University, graduate student of the department of pedagogy and andragogy; Poltava, Ukraine;
E-mail: onyschenkovlad@gmail.com

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE TRAINING OF TEENAGE ATHLETES

Abstract: the study explores the characteristics of psychological support as a crucial element in the training of young athletes. Psychological support in sports is conceptualized as a system of targeted interventions designed to develop, enhance, and optimize the mechanisms of mental regulation governing both the athlete's physiological functions and behavioral patterns, in accordance with the demands of training and competition. Its primary objective is to facilitate the advancement of cognitive-value, motivational-emotional, personal-meaning, regulatory-behavioral, and communicative dimensions of young athletes' subjectivity throughout different stages of their preparation.

The framework of psychological support in athletic training consists of interrelated and mutually dependent components, including psychodiagnostics, modeling, psychoprophylaxis, psychocorrection, and monitoring. As a structured process, psychological support aims at achieving a well-defined outcome, incorporating an evaluative-criteria component that encompasses key indicators such as the athlete's emotional state, the extent of intrapersonal potential realization, the level of individual integration into micro- and macro-environments, and the baseline parameters of athletic performance.

Key words: psychological support; tasks and stages of psychological support; sports activity; structure of psychological support; adolescent athletes.

Vasyl Fazan, Oleksandr Popov, Vladyslav Onyshchenko

An extended abstract of the paper on the subject of:
“Psychological support of the training of teenage athletes”

Problem setting. The growing demands on the competitive activity of young athletes, the considerable duration of their training, the intensification of psychological stress in the conditions of sports rivalry and the extreme factors of the competitive environment necessitate the search for new approaches to the organisation of sports training. One of the priority directions of such a search is the development of innovative

concepts of the educational and training process that integrate modern psychological methods aimed at improving the efficiency of training young athletes.

Recent research and publications analysis. The problem of psychological support of training of sportsmen is the subject of numerous scientific researches [3; 5; 17]. Within the framework of different approaches, psychological training is considered as a component of psychological support that ensures individualisation of the training process at different stages of sports formation [1; 2; 4; 7; 16; 19]. In foreign scientific sources, the empirical approach dominates, focusing mainly on the practical aspects of psychological training [20–23], while the fundamental theoretical foundations and conceptual models of psychological support of athletes are insufficiently studied.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which this article is devoted. The article deals with the problem of psychological support in the training of young athletes, but there are still a number of aspects that require further research. One of these issues is the interaction of a psychologist, coach and parents in the process of training an athlete. Scientific research rarely focuses on a comprehensive approach to psychological support, which includes not only working directly with the athlete, but also with his or her immediate environment, which significantly affects the formation of psychological resilience and motivation. Also, the issues of ethical boundaries of psychological support in sports activities remain insufficiently studied. In particular, it is important to investigate where the line between psychological support and pressure on an athlete lies, which can lead to the opposite effect — a decrease in motivation or emotional burnout.

Paper objective. The purpose of the study is to substantiate the theoretical and methodological foundations of psychological support of the educational and training process of schoolchildren-athletes aimed at harmonising personal development in

adolescence. It includes the definition of the main tasks and conditions that ensure the effective practical implementation of this approach in the system of sports training.

Paper main body. The article analyses in detail the main stages of athletes' training. At the initial stage of training, the emphasis is placed on stimulating cognitive abilities and organising educational processes, including the development of initiative and specific individual psychological characteristics that serve as the basis for further improvement of sports skills. At the same time, psychomotor skills and psycho-emotional reactions are developed, which provide the basis for the formation of a general motor culture. An important component is also the encouragement and provision of moral support to young athletes, which stimulates their motivation to systematically practice their chosen sport and helps to form a desire to actively participate in the competitive process.

At the stage of preliminary basic training it is advisable to form and improve psychological mechanisms of regulation of sports activity, which includes the development of motivational strategies, setting adequate goals, as well as acquiring skills of analysing key conditions of activity and evaluating its control components. In addition, this stage involves the formation of a system of self-control and self-regulation of both behavioural reactions and mental states. Additionally, the development and stimulation of psychological qualities necessary to achieve success in the chosen sport, as well as the creation of conditions for increasing competitive reliability and preventing disharmonious personal processes are carried out

At the stage of specialised training, the achievement of high sports results requires a systematic consideration of psychological factors when planning the training process, in particular those that determine the level of readiness of an athlete at the individual, personal and social levels. This involves the use of specialised programmes and technologies aimed at maintaining an optimal psychological state and preventing mental

overstrain of the athlete. In addition, it is necessary to develop and implement holistic psychological rehabilitation programmes addressed to both athletes and coaches, as well as to create psychological support systems during competitions with increased responsibility. At the same time, it is of great importance to improve the communication competence of athletes, which will facilitate their effective teamwork and better adaptation to the requirements of modern sports practice

Conclusions of the research.

Psychological support of sports activities is considered as an integrated set of measures aimed at developing, improving and optimising the system of mental regulation of

the athlete's body functions, as well as his/her behavioural reactions, taking into account the requirements of both the training process and competitions. The main task of this process is to stimulate the development of various aspects of young athletes' subjectivity, including cognitive-value, motivational-emotional, personal-sense, regulatory-behavioural and communicative, taking into account the specifics of individual psychological development of adolescents and the characteristics of educational and training activities at the stages of initial, preliminary basic training and specialised training to achieve higher results.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вимоги до змагальної діяльності юних спортсменів, що зростають, значна тривалість їхньої підготовки, інтенсифікація психологічного навантаження в умовах спортивного суперництва та екстремальні фактори змагального середовища зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до організації спортивного тренування. Одним із пріоритетних напрямів такого пошуку є розробка інноваційних концепцій навчально-тренувального процесу, що інтегрують сучасні психологічні методи, спрямовані на підвищення ефективності підготовки юних спортсменів.

У сфері фізичної культури та спорту особливого значення набуває система психологічного забезпечення, котра відіграє ключову роль у збереженні психічного здоров'я та розкритті особистісного потенціалу атлетів. Водночас актуалізуються проблеми, пов'язані з недостатньою увагою до психологічного супроводу спортивної підготовки юних спортсменів. У зв'язку з цим першочергового значення набуває модернізація умов психологічного розвитку й особистісного становлення юних атлетів, а також розробка і

впровадження ефективних психолого-педагогічних технологій, орієнтованих на збереження їхнього психічного благополуччя в умовах високих фізичних і психоемоційних навантажень. Зазначені аспекти щодо умов психологічного розвитку й особистісного становлення юних атлетів є актуальними, що підтверджено змістом таких нормативних документів, як: Цілі сталого розвитку; Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки; Форум “Україна 30. Освіта і наука”; тощо

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Психологічний супровід, на відміну від психологічного забезпечення, зосереджується на активній ролі суб'єкта в процесі спортивної діяльності, тоді як останнє орієнтоване на зовнішнє втручання в перебіг діяльності. Доказом цього є наукові підходи, які трактують психологічний супровід як комплексний процес дослідження, розвитку та корекції суб'єкта діяльності. Він розглядається як недирективний підхід надання психологічної підтримки особам, спрямований на поглиблення самосвідомості, активізацію внутрішніх ресурсів та ініціювання механізмів саморозвитку [11; 14].

Фундаментальним принципом психологічного супроводу є орієнтація на внутрішні ресурси особистості, що передбачає створення умов для розкриття її автономності, ініціативності та цілеспрямованої активності. Основні вектори психологічного супроводу охоплюють профілактику труднощів особистісного становлення, підтримку у вирішенні актуальних завдань розвитку, освітньої та професійної адаптації, а також формування психологічної компетентності як основи ефективного функціонування суб'єкта в різних сферах життєдіяльності [6; 9].

Проблематика психологічного забезпечення підготовки спортсменів є предметом численних наукових досліджень [3; 5; 17]. У межах різних підходів психологічну підготовку розглядають як складову психологічного супроводу, що забезпечує індивідуалізацію тренувального процесу на різних етапах спортивного становлення [1; 2; 4; 7; 16; 19] У зарубіжних наукових джерелах домінує емпіричний підхід, який зосереджується переважно на практичних аспектах психологічної підготовки [20–23], тоді як фундаментальні теоретичні засади та концептуальні моделі психологічного забезпечення спортсменів досліджені недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У статті розглядається проблема психологічного супроводу підготовки юних спортсменів, проте залишається низка аспектів, які потребують подальшого дослідження. Одним із таких питань є взаємодія психолога, тренера та батьків у процесі підготовки спортсмена. Наукові дослідження рідко зосереджуються на комплексному підході до психологічної підтримки, що включає не лише роботу безпосередньо із спортсменом, а й із його найближчим оточенням, яке суттєво впливає на формування психологічної стійкості та мотивації. Також недостатньо вивченими залишаються питання етичних меж психологічного супроводу у

спортивній діяльності. Зокрема, важливо дослідити, де проходить межа між психологічною підтримкою та тиском на спортсмена, що може спричинити зворотний ефект — зниження мотивації або емоційне вигорання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад психологічного супроводу навчально-тренувального процесу школярів-спортсменів, спрямованого на гармонізацію особистісного розвитку в підлітковому віці. Вона включає визначення основних завдань і умов, що забезпечують ефективну практичну реалізацію цього підходу в системі спортивної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ми розглядаємо організацію психологічного супроводу школярів-спортсменів у процесі навчально-тренувальної діяльності як специфічну професійну діяльність психолога, спрямовану на створення оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку індивідуально-психологічних характеристик спортсмена, формування позитивної мотивації та задоволення потреб у систематичній, цілеспрямованій та ефективній фізичній активності. Такий підхід сприяє адаптації, формує готовність до виконання високих тренувальних і змагальних навантажень, а також стимулює підвищення рівня навчальної та спортивної успішності [7; 14].

Метою психологічного супроводу є формування психолого-педагогічного середовища, що стимулює розвиток особистісних характеристик та забезпечує психічну готовність молодих спортсменів до участі у змаганнях. Згідно з позицією О. Гриня [8], ефективний психологічний супровід повинен мати системний характер і базуватися на узгодженій діяльності, організованій за послідовними етапами, що відповідають принципам засадам сучасної системи управління спортивною

підготовкою. Її реалізація здійснюється протягом багаторічної підготовки, у межах окремих періодів тренувальної роботи, на навчально-тренувальних зборах та безпосередньо під час змагань.

Основою даної моделі психологічного супроводу є концептуальні положення, закладені в суб'єктно-орієнтованому підході, відповідно до яких акцент робиться на визначенні та реалізації ролі суб'єктності як ключового чинника, що забезпечує можливість особистості не лише усвідомлювати, але й продуктивно трансформувати об'єктивну реальність, включаючи її власну психіку. У цьому контексті суб'єкт виступає як активний агент, здатний проєктувати власну життєдіяльність, організовувати процес саморегуляції, а також інтегрувати та мобілізувати внутрішні психічні ресурси з метою досягнення встановлених завдань, постійного самовдосконалення і саморозвитку [2; 12].

Беручи до уваги зазначене, ми вважаємо, що завдання психологічного супроводу мають бути орієнтовані на стимулювання комплексного розвитку суб'єктних характеристик юних спортсменів, зокрема розвитку когнітивно-ціннісного, мотиваційно-емоційного, особистісно-сміслового, регулятивно-поведінкового та комунікативного аспектів їхньої суб'єктності.

Когнітивно-ціннісний компонент суб'єктності пов'язаний із процесом формування нових знань про власну особистість, що супроводжується усвідомленням і осмисленням індивідуальних можливостей у сфері спортивної діяльності. Він охоплює актуалізацію тих ціннісних установок, які відображають специфіку спортивної практики, сприяє прийняттю власного "Я", включаючи усвідомлення наявних внутрішніх протиріч, розвиненню здатності навчатися на прикладах інших осіб, визнанню цінності інших особистостей і спрямовує розвиток почуття власної самоцінності.

Мотиваційно-емоційний компонент суб'єктності визначається як комплекс стимулюючих чинників, що породжують інтерес до конкретної спортивної активності, ініціюють, підтримують і регулюють її перебіг. Він включає низку мотивів, стимулів, інтересів та цілей як першорядного, так і другорядного значення, поряд із відповідними емоційними оцінками, що відображають рівень успішності чи невдачі, а також задоволеності або незадоволеності результатами спортивних досягнень.

Особистісно-смісловий компонент суб'єктності пов'язаний із розвитком умінь самопізнання, формуванням адекватної самооцінки та рівня домагань, що базується на узгодженні образу реального "Я" та ідеального "Я" в умовах тренувальної та змагальної діяльності. Цей компонент сприяє розкриттю внутрішніх ресурсів особистості та підвищенню мотивації до самозміни і саморозвитку в процесі навчально-тренувальної роботи [16].

Регулятивно-поведінковий компонент суб'єктності характеризується високою здатністю до організації власної діяльності та саморегуляції, що орієнтована на досягнення як індивідуальних, так і командних результатів. Він передбачає розвиток навичок планування та постановки реалістичних, досяжних цілей, що забезпечують ефективне виконання спортивних завдань.

Комунікативний компонент суб'єктності спрямований на встановлення та підтримку ефективної взаємодії в командному середовищі, розвинення навичок конструктивного спілкування в умовах навчально-тренувальної діяльності, а також на вирішення міжособистісних конфліктів шляхом пошуку продуктивних методів їх подолання.

Усі перелічені компоненти суб'єктності перебувають у взаємопов'язаному та взаємозалежному співвідношенні, й їх актуалізація має відбуватися на різних етапах підготовки

юних спортсменів, що забезпечує цілісний розвиток особистості в контексті спортивної діяльності [11].

На початковому етапі підготовки акцент робиться на стимулюванні когнітивних здібностей та організації навчальних процесів, що включають розвиток ініціативності та специфічних індивідуальних психологічних характеристик, які слугують фундаментом для подальшого вдосконалення спортивних умінь. Одночасно здійснюється розвиток психомоторних навичок, а також психоемоційних реакцій, що забезпечують основу для формування загальної рухової культури. Важливою складовою є також заохочення та надання моральної підтримки юним спортсменам, що стимулює їхню мотивацію до систематичних занять обраним видом спорту, а також сприяє формуванню прагнення до активної участі в змагальному процесі.

На етапі попередньої базової підготовки доцільним є формування та вдосконалення психологічних механізмів регуляції спортивної діяльності, що включає розвиток мотиваційних стратегій, встановлення адекватних цілей, а також набуття навичок аналізу ключових умов діяльності й оцінки її контрольних компонентів. Окрім того, цей етап передбачає формування системи самоконтролю та саморегуляції як поведінкових реакцій, так і психічних станів. Додатково здійснюється розвиток та стимуляція психологічних якостей, необхідних для досягнення успіху в обраному виді спорту, а також створення умов для підвищення змагальної надійності та профілактики дисгармонійних особистісних процесів [5].

На етапі спеціалізованої підготовки досягнення високих спортивних результатів вимагає системного врахування психологічних факторів під час планування тренувального процесу, зокрема тих, що визначають рівень готовності спортсмена на індивідуальному, особистісному та

соціальному рівнях. Це передбачає застосування спеціалізованих програм і технологій, орієнтованих на підтримку оптимального психологічного стану та запобігання психічному перенапруженню спортсмена [3]. Крім того, необхідно розробляти та впроваджувати цілісні програми психологічної реабілітації, адресовані як спортсменам, так і тренерам, а також створювати системи психологічного забезпечення під час виступів на змаганнях, що мають підвищену відповідальність. Одночасно велике значення має удосконалення комунікативної компетентності спортсменів, що сприятиме їх ефективній взаємодії в команді та кращій адаптації до вимог сучасної спортивної практики [19].

Вказані вище завдання визначають ключові складові системи психологічного супроводу в підготовці юних спортсменів (рис. 1).

Психодіагностичний блок. Суть психологічної діагностики полягає у комплексній оцінці характеристик та проявів особистості спортсмена, а також у визначенні специфіки функціонування спортивних груп (команд), від яких безпосередньо залежить успішне засвоєння фізичних, технічних і тактичних умінь, що є основою для подальшого удосконалення спортивної майстерності. Цей блок дозволяє дослідити психологічні стани та особистісні риси спортсмена (зокрема, його психічну стійкість і надійність, мотиваційний рівень, емоційну адаптивність, а також здатність до самопізнання та рефлексії), визначити можливості його функціонування у специфічних умовах тренувального та змагального процесів, наприклад, під час відбору до основного складу або збірної команди. Крім того, він спрямований на аналіз соціально-психологічних аспектів спортивної діяльності, таких як особливості соціалізації спортсмена, міжособистісні стосунки та формування психологічного клімату в команді [19]. Для реалізації поставлених завдань використовуються

бланкові психодіагностичні методики — тести (зокрема, тести інтелектуальних здібностей, креативності та ін.), особистісні опитувальники та анкети для визначення поточного стану, методи суб'єктивного шкалювання та самооцінювання, а також апаратурні психофізіологічні методи, такі як електроенцефалографія, міографія, окулографія, вимірювання показників роботи серцево-судинної та дихальної систем, комп'ютерна поліграфія тощо [24].

Блок моделювання. На основі результатів психодіагностики індивідуально-психологічних особливостей спортсмена формується тренувальна модель, яка враховує рівень його готовності до змагальної діяльності, техніко-тактичні показники, а також стан здоров'я і морфофункціональні особливості. Як підкреслює В. Костюкевич, сучасна практика дозволяє визначити шляхи організації тренувального процесу за принципами модельно-цільового

підходу, що полягає у поетапному конструюванні індивідуальної або групової моделі підготовки спортсмена. Цей процес починається з аналізу вихідних показників змагальної діяльності з подальшим коригуванням цілей та завдань підготовки в напрямку підвищення спортивних результатів [12].

Тренувальний процес за цим підходом складається з проєктної та практичної частин. Проєктна частина включає такі операції: моделювання цільової змагальної діяльності; моделювання необхідних для досягнення цільового результату змін у підготовленості спортсмена, що передбачає проєктування морфофункціональних змін; а також моделювання змісту та структури тренувального процесу, яке охоплює вибір засобів, методів і визначення динаміки навантажень. Нижче поданий рисунок слід зменшити до звичайного формату (книжна орієнтація та розмір — на пів сторінки).

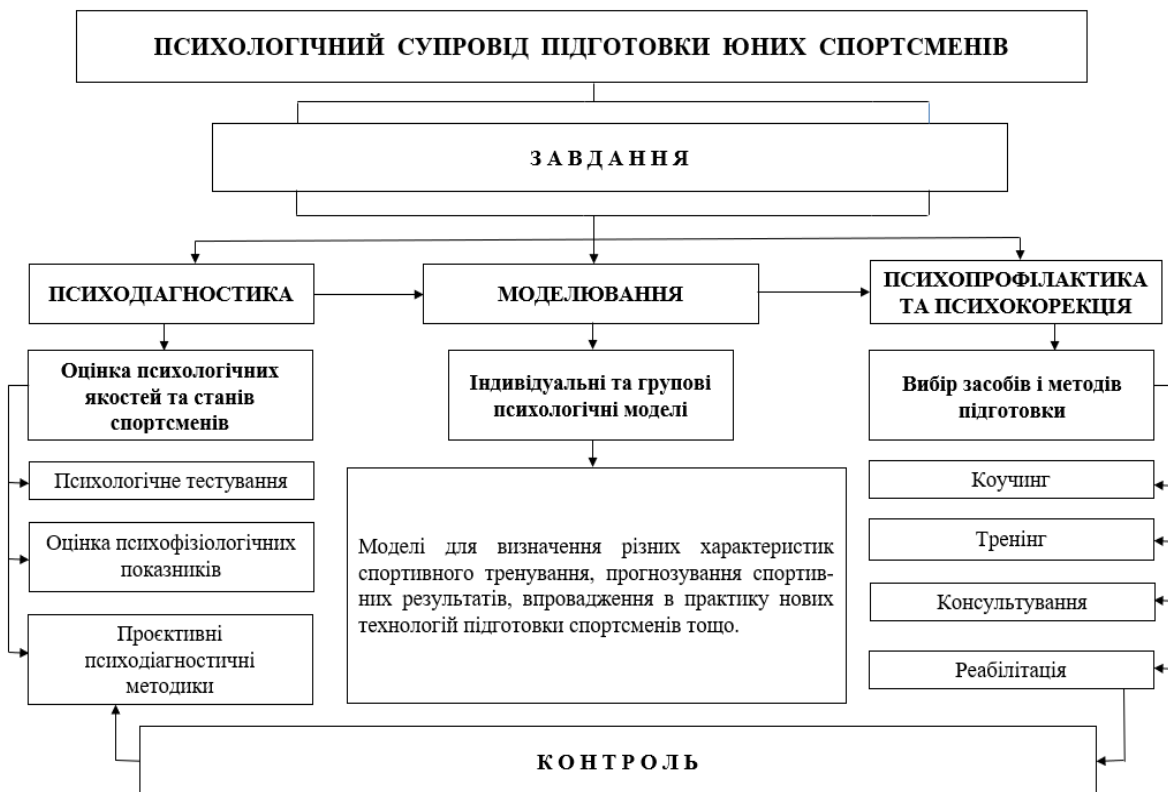

Рис. 1. Структура психологічного супроводу підготовки спортсменів

Практична частина передбачає впровадження модельно-цільових вправ, суворе дотримання запланованої структури тренувального процесу в умовах змагань, а також оптимальне співвідношення процедур контролю і корекції реалізації спроектованої підготовчо-змагальної діяльності [12].

Психопрофілактичний та психокорекційний блок має на меті запобігання та корекцію негативних психологічних станів, що виникають під час тренувального процесу та змагань; забезпечення відновлення після невдалих виступів (психічна реабілітація зі спортсменом та тренером); розвиток внутрішнього психологічного потенціалу спортсмена, його вольових характеристик, усвідомлення власних сильних та слабких сторін тощо; а також мобілізацію емоційно-вольової сфери для виконання складних завдань, вироблення і підтримання мотивації досягнення успіху, розвиток та вдосконалення комунікативних навичок та ін. [19].

Як бачимо на рис. 1, до цього блоку належать такі методи, як: коучинг, тренінг, консультування та реабілітація.

Коучинг розглядається як процес надання допомоги суб'єкту у підвищенні кількісних або якісних характеристик його діяльності; це комплекс заходів, спрямованих на наближення людини до реалізації її потенційних можливостей, формування усвідомлення власної ролі та завдань, а також на зміну існуючих моделей поведінки.

У процесі коучингу відбувається розкриття внутрішнього потенціалу особистості, розвиток її індивідуальних якостей, що сприяє формуванню нових здібностей і навичок, підвищуючи ефективність спортивної діяльності. Коучинг виступає універсальною технологією, яка дозволяє ефективно розвивати здатність до саморегуляції, контролю за власним станом та ресурсами, підвищувати особисту ефективність, вдосконалювати комунікативні навички та будувати конструктивні відносини з

партнерами, що значно сприяє успішному вирішенню актуальних завдань [15; 21; 22].

Психологічне консультування спортсменів може бути застосоване для вирішення низки завдань, серед яких усунення недоліків у знаннях про специфіку психологічного функціонування окремої особистості спортсмена, роз'яснення шляхів усунення негативних психічних проявів і формування якостей, необхідних для підвищення ефективності спортивної діяльності в конкретному виді спорту, а також задоволення соціальної потреби у самоусвідомленні та подоланні відчуття суспільної самотності, що часто спостерігається у представників командних видів спорту [6; 24].

Можливості *психологічного тренінгу* включають поетапне навчання управлінню власним емоційним станом, аналогічно тому, як це проходить у акторів-початківців; створення на тренувальних заняттях невимушеної атмосфери, яка сприяє інтуїтивному засвоєнню необхідних знань і рухових дій, а також допомагає подолати психологічний бар'єр, пов'язаний зі страхом помилитися; навчання спортсмена прийомам самонавіювання, що дозволяють удосконалити фізичні можливості і забезпечити стійкість до впливу зовнішніх факторів у критичних моментах змагальної діяльності [18].

Дієвою та перспективною формою психотренінгу виступає інтеграція комплексів психотехнічних ігор, що сприяють систематичному формуванню і розвитку необхідних на даному етапі спортивного вдосконалення психічних процесів, властивостей та станів. Ці ігри органічно включаються у тренувальний процес із метою навчання спортсменів ефективним методам психологічної регуляції. При цьому практична реалізація психотренінгу ґрунтується на рекомендаціях спортивного психолога, сформованих на основі результатів психодіагностичного дослідження особистісних якостей та властивостей спортсмена. Найбільш поширеним є застосування методів ідеомоторного тренінгу, які

використовуються як у навчальному процесі, так і для адаптації психіки спортсменів до умов майбутніх змагань, а також спеціалізованих тренінгових програм, спрямованих на підвищення якості поведінкових проявів [10].

Соціально-психологічна реабілітація являє собою комплекс методів і технологій, що дозволяє за рахунок систематичного та планомірного використання у роботі зі спортсменом сформуванню оптимальний психічний стан, сприятливий для максимально повної реалізації його потенційних можливостей протягом усіх етапів спортивної діяльності. Цей процес передбачає створення спеціалізованих умов для повноцінного фізичного та психічного відновлення організму спортсмена, його успішної реінтеграції до тренувального процесу та подальшого професійного зростання у спортивній кар'єрі. Реабілітаційні заходи включають корекцію постстресових станів, розвиток мобілізаційних якостей, засвоєння методів релаксації та усвідомлення потреб власного організму в конкретних умовах, а також удосконалення навичок саморегуляції.

Блок контролю. Управління процесом підготовки спортсменів неможливе без впровадження системного, всеохоплюючого контролю, який є невід'ємною складовою системи управління підготовкою і включає в себе як поглиблені етапні комплексні обстеження, так і оперативні та поточні перевірки, а також аналіз змагальної діяльності. Комплексний педагогічний контроль спеціальної фізичної підготовки виступає як низка організаційних заходів, спрямованих на оцінювання рівня спеціальної фізичної підготовленості спортсменів, аналіз реакцій організму на тренувальні та змагальні навантаження, оцінку ефективності тренувального процесу та моніторинг адаптаційних механізмів функціонування організму [13]. Застосування науково-методичних принципів комплексного контролю дозволяє стандартизувати процес підготовки спортсменів шляхом індивідуалізації норм навантажень і тренувальних засобів, а також

використання вибіркового підходу до спеціальної фізичної та технічної підготовки [4; 12].

Психологічний супровід, як процес, спрямований на досягнення конкретного цілеспрямованого результату, включає набір критеріально-оцінкових показників, що відображають:

1. якість емоційного стану спортсмена;
2. рівень реалізації його особистісного потенціалу;
3. ступінь гармонійної інтеграції індивіда з оточуючим мікро- та макросередовищем;
4. базові вихідні показники його діяльності.

Оцінка психологічної готовності до змагань здійснюється шляхом аналізу наступних параметрів: спрямованості спортивної діяльності як у цілому, так і на окремих тренуваннях; емоційної стабільності та інших ключових особистісних характеристик, що є типовими для певного виду спорту; акценту на технічній, тактичній і фізичній підготовленості; а також оптимального функціонального стану спортсмена, який виражається здатністю до швидкого відновлення сил, ефективного відновлення психічних і психомоторних процесів після змагальних навантажень та умінням проводити якісну психологічну реабілітацію.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Психологічний супровід, що розкривається через категорію "суб'єктності", орієнтований безпосередньо на індивідуальні особливості спортсмена, його здатність до самореалізації та активне використання власних психологічних ресурсів, створює основу для обґрунтування актуальності наукової розробки теоретико-методологічних засад цієї діяльності. Даний підхід спрямований на активізацію особистісних ресурсів і сприяння професійній самореалізації суб'єкта спортивної діяльності.

Психологічний супровід спортивної діяльності розглядається як інтегрований комплекс заходів, спрямованих на

розвиток, вдосконалення та оптимізацію системи психічного регулювання функцій організму спортсмена, а також його поведінкових реакцій, з урахуванням вимог як тренувального процесу, так і змагань. Основне завдання цього процесу полягає у стимулюванні розвитку різноманітних аспектів суб'єктності юних спортсменів, зокрема когнітивно-ціннісного, мотиваційно-емоційного, особистісно-смыслового, регулятивно-поведінкового та комунікативного, з урахуванням специфіки індивідуально-психологічного розвитку підлітків та характерних рис навчально-тренувальної діяльності на етапах початкової, попередньої базової підготовки і спеціалізованої підготовки до досягнення вищих результатів.

Під час реалізації психологічного супроводу формується індивідуалізований пакет рекомендацій як для спортсмена, так і для тренера, що сприяє оптимізації тренувального процесу і підвищенню результативності змагальної діяльності.

Психологічний супровід спортсменів базується на принципах диференціації, індивідуалізації, безперервності, гнучкості та відкритості і формується з урахуванням особливостей конкретного виду спортивної діяльності, а також соціально-психологічного оточення, в якому перебувають юні спортсмени.

Структурно процес психологічного супроводу підготовки юних спортсменів складається з наступних взаємопов'язаних компонентів: блок психодіагностики, блок моделювання, психопрофілактичний та психокорекційний блок, блок контролю.

Основна мета психологічної діагностики полягає у виявленні та аналізі індивідуально-особистісних характеристик юного спортсмена, що проявляються як в індивідуальній, так і в командній діяльності. Ці характеристики є визначальними для успішного опанування необхідними для конкретного виду спорту фізичними, технічними та тактичними уміннями, а також для подальшого удосконалення спортивної майстерності.

Моделювання підготовчого процесу юних спортсменів спрямоване на створення системи заходів, що забезпечує високий рівень готовності до виконання тренувальних і змагальних завдань. Цей процес включає: визначення та впровадження ключових соціальних орієнтирів, які формують світогляд спортсмена; розвиток внутрішніх психологічних ресурсів, що служать опорою у складних ситуаціях; подолання внутрішніх блоків та страхів при протистоянні конкурентам; розробку індивідуальних стратегій психологічної підготовки безпосередньо перед змаганнями; а також організацію вольових зусиль через мобілізацію необхідних ресурсів для регуляції емоційного стану.

Профілактичні та корекційні заходи у сфері психологічного супроводу спрямовані на своєчасне вирішення проблем, що виникають у процесі розвитку юного спортсмена. Вони орієнтовані на активізацію та використання внутрішнього потенціалу, засвоєння комплексних методик саморегуляції, релаксації та мобілізації ресурсів, а також на систематичне опанування інструментами контролю власних психічних станів. Результатом застосування таких заходів є формування адаптивної психічної сфери, що відповідає вимогам різних етапів спортивного вдосконалення.

Ефективність роботи спортсмена, тренера та психолога визначається шляхом системного аналізу результатів тренувального та змагального процесів. Цей аналіз включає детальний розбір як позитивних, так і негативних ситуацій у спортивній діяльності, а також критичну оцінку застосованих методів, що призвели до успішних результатів або спричинили помилки.

Майбутні дослідження ми плануємо зосередити на розробці спеціалізованої програми психологічного супроводу для підготовки дітей-підлітків, які займаються футболом, що дозволить оптимізувати їхній підготовчий процес і підвищити конкурентоспроможність у змаганнях.

Список літератури:

1. Безверхня Г.. Психологія фізичного виховання : метод. рекомендації. Умань, 2013. 42 с.
2. Бріскін Ю., Товстоног О., Розторгуй М. Індивідуалізація підготовки спортсменів на різних етапах багаторічної підготовки. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 1. С. 20–25.
3. Вейнберг Р. Психологія спорту : навч. вид. Київ : Олімп. літ., 2001. 116 с.
4. Войтенко С. Розвиток наукових уявлень про спільну спортивну діяльність: феноменологія, структура, регуляція. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту*. 2013. Вип. 26 (1). С. 55–65.
5. Волкова В. Психологія спорту : навч. посіб. Київ : Олімп. літ., 2007. 298 с.
6. Воляннюк Н. Психологічний супровід професійного розвитку тренера-викладача. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України*. 2004. Т. 4, вип. 8. С. 67–74.
7. Гринь О. Напрямки розробки системи психологічного забезпечення та супроводу підготовки спортсменів як проблема психології спорту. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. 2015. Вип. 6 (62). С. 28–32.
8. Гринь О. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів : навч. посіб. Київ : Олімп. літ., 2015. 276 с.
9. Колосов А. Структура та зміст психологічного супроводу спортсменів збірних команд України на заключному етапі підготовки до Олімпійських ігор. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту*. 2008. Вип. 14. С. 60–68.
10. Зливков В., Лукомська С. Сучасні тренінгові технології розвитку особистості в освіті. Київ, 2022. 184 с.
11. Корольчук М., Крайнюк В. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
12. Костюкевич В., Врублевський С., Вознюк Т. Теоретико-методичні основи контролю у фізичному вихованні та спорті : монографія. Вінниця : “Планер”, 2017. 191 с.
13. Кулик Н., Степаненко Д., Сергієнко В., Печко Г., Гребенюк О. Особливості контролю спеціальної фізичної підготовки легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі. *Спортивний вісник Придніпров'я. Науково-практичний журнал*. 2023. № 2. С. 112–120.
14. Ложкін Г., Колосов А. Від забезпечення до супроводу. *До питання про активізацію психологічних ресурсів особистості*. Київ : Азимут-Україна, 2009. 342 с.
15. Нежинська О., Тименко В. Основи коучингу : навчальний посібник. Київ : ТОВ “ДІСА ПЛЮС”, 2017. 220 с.
16. Олійник Н., Войтенко С. Психологічні особливості спортивної діяльності : монографія. Вінниця : ВНАУ, 2020. 240 с.
17. Сергієнко Л. Практикум з психології спорту: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту. Харків : “ОВС”, 2008. 256 с.
18. Іваннікова Г. Соціально-психологічний тренінг у фізичному вихованні і спорті. Київ : Талком, 2023. 31 с.
19. Тарасова Н. Етапи психологічного супроводу спортсменів підлітково-юнацького віку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2021. Вип. 4. С. 108–114.
20. Brewer В. International Olympic Committee Handbook of Sports Medicine and Science: Sport Psychology. Chichester, UK : John Wiley & Sons Ltd, 2009 148 p.
21. Horn T. Advances in Sport Psychology. Ed. 3, IL : Human Kinetics, 2008. 499 p.
22. Swann C., Telenta J., Draper G., Liddle S., Fogarty A., Hurley D., Vella S. Youth sport as a context for supporting mental health: Adolescent male perspectives. *Psychology of Sport and Exercise*, 2018. No. 35, P. 55–64.

23. Tenenbaum G., Eklund R. Handbook of sport psychology. Hoboken, NJ : John Wiley and Sons, 2007. 938 p.
24. Tomich L., Levchenko A., Girchenko O., Sikorska L., Nazarov O., Perelygina L. Psychological Counseling as a Means of Developing the Athlete's Personality. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2023. No. 14 (1). P. 647–661.
- References:**
1. Bezverkhnia H. Psykholohiia fizychnoho vykhovannia [Psychology of physical education], Metod. rekomendatsii. Uman, 2013. 42 p.
2. Briskin Yu., Tovstonoh O., Roztorhui M. Indyvidualizatsiia pidhotovky sportsmeniv na riznykh etapakh bahatorichnoi pidhotovky [Individualisation of athletes' training at different stages of long-term training]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2009. № 1. pp. 20–25.
3. Veinberh R. Psykholohiia sportu [Psychology of sport]. Navch. vyd. Kyiv : Olimp. lit., 2001. 116 p.
4. Voitenko S. Rozvytok naukovykh uiaвлен pro spilnu sportyvnu diialnist: fenomenolohiia, struktura, rehuliatsiia [Development of scientific ideas about joint sports activities: phenomenology, structure, regulation]. *Aktualni problemy fizychnoi kultury i sportu*. 2013. Issue 26 (1). pp. 55–65.
5. Volkova V. Psykholohiia sportu [Psychology of sport]. Navch. posib. Kyiv : Olimp. lit., 2007. 298 p.
6. Volianiuk N. Psykholohichniy suprovid profesiinoho rozvytku trenera-vykladacha. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. Kostiuka APN Ukrainy. 2004. Vol. 4, issue. 8. pp. 67–74.
7. Hryn O. Napriamky rozrobky systemy psykholohichnoho zabezpechennia ta suprodu pidhotovky sportsmeniv yak problema psykholohii sportu [Directions for the development of a system of psychological support and training support for athletes as a problem of sports psychology]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova*. 2015. Issue 6(62). pp. 28–32.
8. Hryn O. Psykholohichne zabezpechennia ta suprovid pidhotovky kvalifikovanykh sportsmeniv [Psychological support and training support for qualified athletes]. Navch. posib. Kyiv : Olimp. lit., 2015. 276 p.
9. Kolosov A. Struktura ta zmist psykholohichnoho suprodu sportsmeniv zbirnykh komand Ukrainy na zakliuchnomu etapi pidhotovky do Olimpiiskykh ihor [Structure and Content of Psychological Support of Athletes of the National Teams of Ukraine at the Final Stage of Preparation for the Olympic Games]. *Aktualni problemy fizychnoi kultury i sportu*. 2008. Issue 14. pp. 60–68.
10. Zlyvkov V., Lukomska S. Suchasni treninhovi tekhnolohii rozvytku osobystosti v osviti [Modern training technologies for personal development in education]. Kyiv, 2022. 184 p.
11. Korolchuk M., Krainiuk V. Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychnykh ta ekstremalnykh umovakh [Social and psychological support of activities in normal and extreme conditions]. Navch. posib. dlia studentiv vyshchykh navch. zakladiv. Kyiv : Nika-Tsentr, 2009. 580 p.
12. Kostiukevych V., Vrublevskiy Ye., Vozniuk T. Teoretyko-metodychni osnovy kontroliu u fizychnomu vykhovanni ta sporti [Theoretical and methodological foundations of control in physical education and sports]. Monohrafiia. Vinnytsia : “Planer”, 2017. 191 p.
13. Kulyk N., Stepanenko D., Serhiienko V., Pechko H., Hrebieniuk O. Osoblyvosti kontroliu spetsialnoi fizychnoi pidhotovky lehkoatletiv, yaki spetsializuiutsia u sportyvni khodbi [Peculiarities of control of special physical training of athletes specialising in race walking.]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia. Naukovo-praktychnyi zhurnal*. 2023. No. 2. pp. 112–120.

14. Lozhkin H., Kolosov A. Vid zabezpechennia do suprovodu [From provision to support.]. *Do pytannia pro aktyvizatsiiu psykholohichnykh resursiv osobystosti*. Kyiv : Azymut-Ukraina, 2009. 342 p.
15. Nezhynska O., Tymenko V. Osnovy kouchynhu [The basics of coaching]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : TOV “DISA PLIUS”, 2017. 220 p.
16. Oliinyk N., Voitenko S. Psykholohichni osoblyvosti sportyvnoi diialnosti [Psychological features of sports activity]. Monohrafiia. Vinnytsia : VNAU, 2020. 240 p.
17. Serhiienko L. Praktykum z psykholohii sportu [Workshop on the psychology of sport]. Navch. posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv fizychnoho vykhovannia i sportu. Kharkiv : “OVS”, 2008. 256 p.
18. Ivannikova H. Sotsialno-psykholohichni treninh u fizychnomu vykhovanni i sporti [Social and psychological training in physical education and sports]. Kyiv : Talkom, 2023. 31 p.
19. Tarasova N. Etapy psykholohichnoho suprovodu sportsmeniv pidlitkovo-yunatskoho viku [Stages of psychological support for athletes of adolescent and youth age]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Psykholohichni nauky*. 2021. Issue 4. pp. 108–114.
20. Brewer B. International Olympic Committee Handbook of Sports Medicine and Science: Sport Psychology. Chichester, UK : John Wiley & Sons Ltd, 2009 148 p.
21. Horn T. Advances in Sport Psychology. Ed. 3, IL : Human Kinetics, 2008. 499 p.
22. Swann C., Telenta J., Draper G., Liddle S., Fogarty A., Hurley D., Vella S. Youth sport as a context for supporting mental health: Adolescent male perspectives. *Psychology of Sport and Exercise*, 2018. No. 35, pp. 55–64.
23. Tenenbaum G., Eklund R. Handbook of sport psychology. Hoboken, NJ :John Wiley and Sons, 2007. 938 p.
24. Tomich L., Levchenko A., Girchenko O., Sikorska L., Nazarov O., Perelygina L. Psychological Counseling as a Means of Developing the Athlete’s Personality. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2023. No. 14 (1), pp. 647–661.

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2025

Альона Надточій

Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, аспірантка кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.

Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8261-2929>;

E-mail: dobrajadevchka@gmail.com

Ніна Підбуцька

докторка психологічних наук, професорка, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, завідувачка кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5319-1996>;

E-mail: Nina.Pidbutska@khp.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У КОНФЛІКТНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація: у статті розглянуто аспекти конфліктної взаємодії в умовах сучасних викликів, зокрема вплив воєнних дій, стресових факторів і цифрового середовища. Проаналізовано, як повномасштабне вторгнення змінило уявлення української молоді про конфлікт і способи поведінки в ньому. Використано психодіагностичні методики, які дозволили оцінити зміни у сприйнятті конфліктів, зокрема перехід від вербальної агресії до фізичної, підвищення чутливості до критики та зниження готовності виконувати роль посередника. Особливу увагу приділено аналізу впливу стресу на реакції молоді у конфліктних ситуаціях. Показано результати, що свідчать про адаптацію поведінки до умов підвищеного ризику та нестабільності. Дослідження розширює знання про динаміку конфліктів у контексті війни та пропонує підходи до їх конструктивного вирішення. Результати можуть бути використані для розробки програм підтримки резильєнтності та ефективної комунікації в кризових умовах.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт; стратегії поведінки у конфлікті; гендерний аспект; конфлікт; конфліктна взаємодія; соціальне життя.

Alona Nadtochii

National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, graduate student of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I.

Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: dobrajadevchka@gmail.com

Nina Pidbutska

doctor of psychological sciences, professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, head of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: Nina.Pidbutska@khp.edu.ua

© Альона Надточій, Ніна Підбуцька, 2025

PERSONALITY BEHAVIORAL FEATURES IN CONFLICT INTERACTIONS

Abstract: the article explores under-researched aspects of conflict interaction in the context of modern challenges, particularly the impact of military actions, stress factors, and the digital environment. It analyzes how the full-scale invasion has transformed Ukrainian youth's perceptions of conflict and their behavior within it. Psychodiagnostic methodologies were employed to assess changes in conflict perception, including a shift from verbal aggression to physical aggression, heightened sensitivity to criticism, and a reduced willingness to take on the role of mediator. Special attention is given to analyzing the influence of stress on youth reactions in conflict situations. The findings indicate behavioral adaptation to conditions of heightened risk and instability. This study enhances understanding of conflict dynamics in the context of war and offers approaches to constructive conflict resolution. The results can be used to develop programs aimed at fostering resilience and effective communication in crisis conditions.

Key words: interpersonal conflict; conflict behavior strategies; gender aspect; conflict; conflict interaction; social life.

Alona Nadtochii, Nina Pidbutska

An extended abstract of the paper on the subject of:
“Personality behavioral features in conflict interactions”

***Problem setting.** The study of individual behavior in conflict during martial law is highly relevant due to the complex socio-political situation in Ukraine resulting from large-scale military aggression. According to the State Security Assurance Strategy adopted in 2021, one of the state's key priorities is to establish resilient connections between state security stakeholders and to support the mental health of the population. In this context, researching conflict behavior enables a deeper understanding of how individuals respond to stressful situations related to war and identifies mechanisms that can help prevent the destructive consequences of such conflicts. The issue of adaptation for military personnel and veterans is of particular importance, as they often face internal and external conflicts upon returning to civilian life. This aligns with the goals of state rehabilitation programs for war veterans and their families. Researching conflict behavior contributes to the development of rehabilitation programs that facilitate harmonized interaction with society and reduce levels of aggression.*

***Recent research and publications analysis.** A certain amount of research experience on this issue has been accumulated in Ukraine and is highlighted in numerous sources. For example, many scientific studies conducted at the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” are dedicated to this topic. Specifically, N. Pidbutska carried out a comprehensive study on the pedagogical conditions for forming a conflict-resolution culture among future mechanical engineers, while O. Romanovskyi identified the features of conflict communication in engineering activities. Researchers from the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management have focused on studying aspects of conflict interaction relevant to engineers and members of industrial teams, which have their specific characteristics. It is worth noting, however, that these studies were conducted before the full-scale invasion, so they do not account for factors related to military actions. In recent years, international researchers have increasingly focused on the role of emotional strategies in responding to conflict situations.*

For instance, in an article by M. Santamaría-Villar and colleagues, they examine how different approaches to emotion regulation affect the effectiveness of conflict resolution, emphasizing that adaptive strategies, such as cognitive reappraisal, promote constructive interaction. Huang K.'s work analyzes the impact of social networks on shaping young people's perceptions of conflicts, demonstrating that the rapid exchange of information in a digital environment can either amplify or mitigate conflict interactions, depending on the context. In a study by J. Sparada and colleagues, attention is focused on the mechanisms of building resilience to conflicts in the workplace, highlighting the importance of maintaining psychosocial well-being to prevent conflict escalation. These studies underscore the relevance of exploring the emotional and social aspects of conflict interaction in various contexts, including personal, digital, and professional spheres. In the context of Ukrainian society, it is impossible to study conflict interaction without considering the realities of martial law.

Paper objective. The aim of the article is to present the results of a study on the characteristics of conflict perception and behavior skills among Ukrainians during martial law.

Paper main body. The study began in October 2021 with the aim of identifying the characteristics of conflict perception and conflict behavior skills among young people. The research involved 42 respondents aged 23 to 28, including 26 women and 16 men. To identify changes in conflict perception and behavior during the full-scale invasion, a follow-up survey was conducted, with 33 respondents participating (19 women and 14 men). The results of this second survey are presented in this article. Data from the initial survey of respondents who did not participate in the second phase were excluded to ensure statistical comparability. Two psychodiagnostic methods were employed in the study: A method for studying interpersonal perception in conflict situations (modified by O. Misenko). The

“Interpersonal Conflict Management” method (D. Wettern and K. Cameron).

Based on the method for studying interpersonal perception in conflict situations, it was found that, prior to the full-scale invasion, most respondents perceived conflict as verbal aggression or psychological incompatibility. Following the invasion, these perceptions shifted significantly. Respondents now primarily associate conflict with physical aggression, while verbal aggression and psychological incompatibility are viewed as secondary. An analysis of conflict behavior revealed that young people demonstrated a similar (moderate) orientation toward conflict prevention both before and after the invasion. However, the level of response to criticism significantly increased, while willingness to act as a mediator in conflict resolution decreased. The reduced willingness to mediate conflicts may reflect changes in attitudes toward interpersonal interactions in wartime. Increased emotional tension and fears for personal safety create a context in which young people may be less inclined to intervene in conflicts or act as mediators due to perceived risks and feelings of vulnerability. This reluctance to take on the role of mediator may also indicate growing distrust toward others and society as a whole, often a consequence of stress experienced during war. Additionally, it may highlight the lack of opportunities for safe and constructive communication, as collective efforts to resolve conflicts lose their effectiveness in the face of external circumstances.

Conclusions of the research. The study of young people's perceptions of conflict interaction during martial law revealed that the perception of conflicts undergoes significant changes in wartime. Prior to the full-scale invasion, most respondents viewed conflicts as verbal aggression or psychological incompatibility. However, during the war, their perceptions shifted toward physical aggression. This indicates that war alters the perception of conflicts, largely due to heightened social tension and physical threats. These changes in

perceptions may result from profound emotional and psychological transformations experienced by the younger generation as a consequence of stressful situations. It is

crucial to consider these shifts when developing psychological support programs and educational approaches for young people in wartime conditions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження поведінки особистості в конфлікті в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним через складну соціально-політичну ситуацію в Україні, що виникла внаслідок масштабної військової агресії. Згідно зі Стратегією забезпечення державної безпеки, прийнятою у 2021 році, одним із напрямків держави є формування стійких зв'язків між суб'єктами забезпечення державної безпеки і підтримка психічного здоров'я населення [11]. У цьому контексті дослідження конфліктної поведінки особистості дозволяє глибше зрозуміти, як індивіди реагують на стресові ситуації, пов'язані з війною, та які механізми дозволяють запобігти деструктивним наслідкам таких конфліктів.

Суспільна згуртованість є ключовим елементом забезпечення національної стійкості. Воєнний стан в Україні створює унікальну ситуацію, в якій конфлікти можуть виникати як на міжособистісному, так і на колективному рівнях. Однак у стані тривалого стресу та невизначеності можуть зростати рівні напруги між різними соціальними групами, що вимагає ефективного управління конфліктами. Дослідження поведінки особистості в таких умовах допоможе не лише виявити причини конфліктів, але й розробити ефективні методики їх вирішення, зокрема через соціальну та психологічну підтримку.

Крім того, наукові дослідження в цій сфері відповідають завданням Всеукраїнської програми ментального здоров'я, яка акцентує увагу на розвитку резильєнтності (психологічної стійкості) громадян [2]. Індивідуальна реакція

особистості на конфлікт залежить від багатьох факторів, таких як попередній досвід, рівень стресостійкості, доступність соціальної підтримки, культурні установки, особливості виховання та навіть біологічні аспекти. Наприклад, люди з позитивним досвідом вирішення конфліктів або ті, хто має міцну підтримку з боку родини чи громади, зазвичай демонструють вищий рівень адаптації до кризових ситуацій. У той же час особи, які зазнали травматичного досвіду чи перебувають у стані ізоляції, схильні до більш емоційно заряджених і деструктивних моделей поведінки.

Вивчення цих чинників дозволяє не лише краще зрозуміти механізми реагування на конфлікт, але й створювати персоналізовані підходи до надання психологічної допомоги. Такі підходи включають адаптацію терапевтичних технік під конкретні потреби особистості, розробку навчальних програм із управління емоціями, а також впровадження превентивних заходів на рівні громади. Наприклад, групові тренінги з розвитку навичок ненасильницької комунікації можуть стати ефективним інструментом для зменшення напруги у громадах, які найбільше постраждали від війни.

Розвиток навичок ефективної комунікації стає ключовим фактором у вирішенні міжособистісних конфліктів, які часто виникають у напружених умовах. Уміння розпізнавати власні емоції та правильно висловлювати свої потреби, а також активне слухання є основою конструктивного діалогу, який може запобігти ескалації конфлікту. Таким чином, інтеграція таких знань і навичок у широку психоосвітню діяльність сприяє

формуванню культури взаєморозуміння та соціальної згуртованості.

Особливого значення набуває і питання адаптації військовослужбовців та ветеранів, які після повернення до цивільного життя часто стикаються з внутрішніми та зовнішніми конфліктами. Це відповідає цілям, державних програм реабілітації ветеранів війни та їхніх сімей. Дослідження конфліктної поведінки допомагає розробляти програми реабілітації, які сприятимуть гармонізації їх взаємодії з соціумом та зниженню рівня агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Слід зазначити, що ступінь розробленості даної теми у вітчизняній і зарубіжній літературі представлена досить широко, так як психологічними аспектами конфліктів та конфліктної взаємодії займаються багато психологів та соціологів. Накопичений певний досвід досліджень із даної проблеми в Україні, висвітлений у багатьох джерелах. Наприклад чимало наукових досліджень, виконаних в Національному технічному університеті "Харківський політехнічний інститут" присвячені цій темі. Зокрема, Н. Підбуцька провела комплексне дослідження педагогічних умов формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника [9], О. Романовський визначив особливості конфліктного спілкування в інженерній діяльності [10]. Вчені кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами зосередили свою увагу на вивченні тих аспектів конфліктної взаємодії, які є актуальними для інженерів та учасників виробничих колективів, що мають свою специфіку. При цьому варто зазначити, що ці дослідження були виконані ще до повномасштабного вторгнення, тому вони не враховують дії факторів, пов'язаних із воєнними діями.

Українські дослідники також приділяють багато уваги різним аспектам взаємодії в конфлікті. Зокрема, Л. Назарець досліджує стратегії поведінки в конфлікті в контексті їхнього конструктивного або неконструктивного впливу, зосереджуючись на конкретних прийомах подолання негативних наслідків конфліктів [7]. Гнезділова Я. розглядає інший аспект — використання емоційної маніпуляції для відстоювання своїх інтересів у ситуації конфлікту [3]. Котлова Л. вивчала конфліктні форми поведінки та способи їх корекції [6]. Таким чином, українські дослідники активно вивчають різні аспекти конфліктної взаємодії, зокрема стратегії поведінки, вплив емоційної маніпуляції та методи корекції деструктивних форм поведінки. Їхні дослідження спрямовані на виявлення ефективних способів подолання негативних наслідків конфліктів і формування конструктивних підходів до їх вирішення.

Українські дослідники вивчають природу конфліктної взаємодії у різних аспектах, особливу увагу приділяючи впливу цифрового середовища та комунікацій на виникнення і розвиток конфліктів. Так, у дослідженні А. Нікора про вплив соціальних мереж на міжособистісні відносини підкреслено, що соціальні мережі стали новим середовищем, яке не лише сприяє обміну інформацією, а й провокує виникнення конфліктів через швидке поширення думок, образ і непорозумінь. Дослідник акцентує на важливості розуміння цього феномену для розробки ефективних стратегій управління міжособистісними взаєминами у цифрову епоху [8].

Бортун Б. у роботі, присвяченій конфліктній взаємодії як предмету наукових студій, аналізує конфлікти як відкриту соціальну систему, яка відображає протиборство інтересів, тенденцій і оцінок. Автор наголошує на необхідності розвитку конфліктологічної компетенції, що дозволяє не лише

вирішувати конфлікти, але й запобігати їхньому виникненню через вчасну діагностику і правильне управління його рушійною силою [1]. Це дослідження суттєво впливає на концептуальне розуміння конфліктів як суспільного явища і їх конструктивного впливу на соціальні зміни.

У роботі Н. Капустіної, присвяченій конфліктній комунікативній поведінці у цифровому середовищі, досліджуються нові форми конфліктної комунікації, які виникають у цифровому просторі. Особливу увагу приділено таким явищам, як кібербулінг, хейтинг, тролінг і гріфтинг, які відображають специфіку агресивної поведінки в мережі. Авторка наголошує, що цифрове середовище одночасно відкриває нові можливості для комунікації та створює умови для нових форм конфліктної взаємодії [5].

Загалом ці дослідження демонструють, що конфліктна взаємодія є багатогранним явищем, яке має різні прояви залежно від соціального, цифрового чи міжособистісного контексту. Вони пропонують підходи до розуміння природи конфліктів та управління ними, спрямовані на запобігання деструктивним наслідкам і стимулювання конструктивних змін у суспільстві.

Закордонні дослідники в останні роки все більше приділяють увагу дослідженню ролі емоційних стратегій реагування на ситуації конфлікту. Зокрема у статті М. Сантамарія-Віллар з колегами досліджено, як різні підходи до регуляції емоцій впливають на ефективність вирішення конфліктів, підкреслюючи, що адаптивні стратегії, такі як когнітивна переоцінка, сприяють конструктивній взаємодії [13]. У роботі К. Хуанг аналізується вплив соціальних мереж на формування уявлень молоді про конфлікти, демонструючи, що швидкий обмін інформацією в цифровому середовищі може як посилювати, так і пом'якшувати конфліктні взаємодії

залежно від контексту [12]. У дослідженні Дж. Спарада з колегами увага зосереджена на механізмах формування стійкості до конфліктів у робочому середовищі, де підкреслюється важливість підтримки психосоціального благополуччя для запобігання ескалації конфліктів [14]. Ці дослідження свідчать про актуальність вивчення емоційних і соціальних аспектів конфліктної взаємодії у різних контекстах, включаючи особистісні, цифрові та професійні сфери. В контексті українського суспільства неможливо досліджувати конфліктну взаємодію поза контекстом воєнного стану.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри значний обсяг досліджень конфліктної взаємодії, залишаються аспекти, які потребують більш детального аналізу, особливо в умовах сучасних викликів, таких як воєнні дії, пов'язані з ними стресори та зростаюча роль цифрового середовища.

1. Вплив воєнних дій на конфліктну взаємодію. Дослідження до повномасштабного вторгнення здебільшого не враховували специфіку впливу воєнних умов на поведінку особистості у конфлікті. Наразі очевидно є гостра необхідність дослідження шляхів впливу воєнних дій на стратегії подолання конфліктів, адаптацію до стресових умов та зміну цінностей і пріоритетів у соціальних взаємодіях.

2. Стресові фактори та їхній вплив на конфліктну поведінку. Війна суттєво підвищує рівень стресу, який змінює способи реагування на конфлікти. Залишається недостатньо вивченим вплив посттравматичного стресового розладу (ПТСР), гострих стресових реакцій та хронічного стресу на здатність особистості конструктивно вирішувати конфлікти. Потребують уваги також питання підтримки резильєнтності (психологічної стійкості) у конфліктній взаємодії.

3. Цифрове середовище як простір для конфліктів. Незважаючи на численні дослідження конфліктної комунікації в цифровому середовищі, залишаються недослідженими специфічні форми конфліктів, які виникають під час війни. Наприклад, використання соціальних мереж як інструменту для дезінформації, хейтингу чи цифрового цькування. Важливо також розробити підходи до регулювання таких конфліктів і підтримки етичної комунікації в умовах війни.

Подальше вивчення цих аспектів дозволить глибше зрозуміти специфіку конфліктної взаємодії в умовах сучасних викликів, розробити інноваційні підходи до управління конфліктами та зміцнення соціальної стійкості.

В своєму дослідженні ми зосереджуємося на вивченні місця і ролі особистості в конфліктній взаємодії під час воєнного стану, з урахуванням дії стресових чинників і умов загальної невизначеності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в презентації результатів дослідження щодо особливостей сприйняття конфлікту і навичок поведінки в ньому українців під час воєнного стану.

Завдання дослідження: 1. Дослідити особливості уявлень молодих людей про конфліктну взаємодію в умовах воєнного стану.

2. Визначити особливості поведінки української молоді в конфліктній взаємодії в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження було розпочато в жовтні 2021 року з метою визначення особливості сприйняття конфлікту і навичок поведінки в ньому людей молодого віку. В дослідженні взяли участь 42 респонденти у віці від 23 до 28 років, серед них 26 жінок і 16 чоловіків. З метою визначення змін сприйняття конфлікту і поведінки в ньому в умовах повномасштабного вторгнення було

проведене повторне опитування, в якому змогли взяти участь 33 респонденти (з них 19 жінок та 14 чоловіків), саме їх результати будуть представлені в цій статті. Результати першого тестування респондентів, які не взяли участь в другому етапі дослідження, було виключено з розгляду для забезпечення можливості проведення статистичного порівняння. Статистична обґрунтованість висновків дослідження досягалася за рахунок використання статистичних методів, що дозволяють знизити вплив випадкових факторів на результати дослідження.

В дослідженні було використано дві психодіагностичні методики: 1) методика дослідження міжособистісного сприйняття у конфліктній ситуації (модифікація О. Місенко) [4]; 2) “методика управління міжособистісними конфліктами” (Д. Веттен, К. Камерон) [4].

Методика дослідження міжособистісного сприйняття у конфліктній ситуації, розроблена та модифікована О. Місенко, є доцільною для використання у дослідженнях уявлень молодих людей про конфлікти завдяки своїй структурі та можливості охоплення ключових аспектів конфліктної взаємодії. Дана методика базується на застосуванні трьох шкал — “Конфлікт як фізична агресія”, “Конфлікт як вербальна агресія” та “Конфлікт як психологічна несумісність”, що дозволяє комплексно оцінити різні типи реакцій на конфліктні ситуації та уявлення про них. Такий підхід відповідає сучасним вимогам до психологічних досліджень, спрямованих на багатовимірний аналіз соціально-психологічних феноменів.

Молодь як соціальна група характеризується специфічними особливостями уявлень про міжособистісні відносини, що обумовлено впливом соціокультурного середовища, періодом становлення особистості та формуванням життєвих цінностей. Шкали методики дозволяють виявити, як молоді люди сприймають конфлікти – чи асоціюють вони

їх із прямим фізичним протистоянням, чи бачать їх у контексті вербальної агресії, що є більш поширеним у цифрову епоху, чи ототожнюють конфлікти з глибокими психологічними розбіжностями, які можуть бути менш помітними, але суттєво впливати на міжособистісні взаємини. Ці аспекти є особливо важливими для розуміння динаміки конфліктів серед молоді, яка часто перебуває у середовищах із підвищеним рівнем соціальної взаємодії. Окрім цього, методика є універсальною та адаптованою до різних контекстів дослідження, зокрема в освітньому середовищі, у молодіжних групах чи у позашкільних організаціях. Використання даних шкал забезпечує можливість не лише діагностувати сприйняття конфліктів, але й розробляти програми профілактики та корекції деструктивної поведінки. Уявлення молодих людей про конфлікти, отримані за допомогою цієї методики, можуть стати основою для розвитку навичок конструктивної взаємодії, формування емпатії та навчання ефективним стратегіям подолання конфліктних ситуацій.

Методики “Управління міжособистісними конфліктами” (Д. Веттен, К. Камерон) доцільно використовувати в дослідженні стратегій поведінки молодих людей у конфліктних ситуаціях завдяки її спрямованості на виявлення ключових аспектів взаємодії та управління конфліктами. Молоді люди, перебуваючи на етапі активного формування особистості, часто стикаються з різноманітними соціальними викликами, що потребують навичок ефективної комунікації, саморегуляції та співпраці. Використання цієї методики дозволяє всебічно оцінити особливості їхніх дій у контексті конфліктів, аналізуючи превентивні заходи, емоційні реакції та здатність до посередництва.

Шкала “Попередження виникнення невдоволення” є важливим інструментом для дослідження здатності молодих людей прогнозувати потенційні конфлікти та

вживати заходів для їх уникнення. Цей аспект є особливо актуальним для аналізу навичок емоційного інтелекту, таких як емпатія, здатність передбачати реакції інших учасників взаємодії та ефективно керувати соціальною динамікою. Шкала “Реакція на критику” спрямована на аналіз емоційно-когнітивної поведінки у відповідь на негативні судження чи зауваження. Молоді люди часто перебувають у ситуаціях, де критика з боку однолітків, наставників або батьків може бути тригером конфліктної взаємодії. Оцінка реакцій на критику дозволяє визначити рівень стійкості до стресу, здатність до конструктивного сприйняття зворотного зв'язку та потенціал до навчання на основі негативного досвіду. Шкала “Роль посередника у вирішенні конфлікту” дозволяє дослідити здатність молодих людей виступати у ролі фасилітатора чи модератора у складних соціальних ситуаціях. У груповій взаємодії, яка характерна для освітнього чи професійного середовища, молодь часто бере на себе роль посередника. Оцінка цієї здатності сприяє розумінню, наскільки респонденти вміють використовувати навички переговорів, пошуку компромісів та врегулювання суперечностей.

З метою визначення особливостей сприйняття і поведінки в конфлікті в умовах воєнного стану нами було виконано порівняння з використанням Т-критерія Вілкоксона. Даний критерій належить до непараметричних методів і використовується для порівняння двох залежних вибірок, що представляють результати вимірювань до та після певного впливу або події. У контексті дослідження змін у сприйнятті конфлікту до і після повномасштабного вторгнення, участь беруть ті самі респонденти, які проходять тестування на двох етапах — до початку події та після неї. Дані, отримані в результаті таких вимірювань, є парними, оскільки кожен респондент має два

значення — до та після події. Критерій Т-Вілкоксона дозволяє оцінити, чи є статистично значущими зміни в показниках між цими двома моментами.

Таке порівняння дозволяє не тільки визначити особливості уявлень про конфлікт, але і його зміни з урахуванням досвіду повномасштабного вторгнення.

Таблиця 1.

Результати методики дослідження міжособистісного сприйняття у конфліктній ситуації (модифікація Місенко О.) в групі досліджуваних до і після початку повномасштабного вторгнення

Шкала методики	Середній бал		Т-критерій Вілкоксона
	До початку повномасштабного вторгнення	Після початку повномасштабного вторгнення	
Конфлікт як фізична агресія	3,4	6,8	98**
Конфлікт як вербальна агресія	6,6	4,2	101**
Конфлікт як психологічна несумісність	6,5	3,1	95**

**- $p \leq 0,01$

За результатами методики дослідження міжособистісного сприйняття у конфліктній ситуації було визначено, що до початку повномасштабного вторгнення більшість респондентів сприймали конфлікт як вербальну агресію або психологічну несумісність. Після початку повномасштабного вторгнення уявлення про конфлікт змінилися на протилежні. Передусім респонденти вбачають у конфлікті фізичну агресію, а вербальна агресія і психологічна несумісність мають другорядне значення.

Зміна сприйняття конфлікту серед респондентів після початку повномасштабного вторгнення може бути пояснена впливом екстремальних соціально-політичних умов, які супроводжуються підвищеним рівнем стресу та небезпеки. У мирний період конфлікт зазвичай сприймається через призму вербальної агресії чи психологічної несумісності, оскільки такі форми є найбільш типовими для міжособистісних взаємодій у стабільному середовищі. Вони не несуть прямої загрози життю чи здоров'ю, а натомість відображають індивідуальні

відмінності у поглядах, цінностях чи комунікативних стилях. Однак початок війни та активізація військових дій змінили фокус уваги на більш екстремальні форми взаємодії, такі як фізична агресія, яка стала частиною повсякденної реальності для багатьох громадян.

Ці зміни також свідчать про те, що респонденти адаптували своє уявлення про конфлікт до нових умов, у яких фізична загроза набуває першочергового значення. Такий зсув може бути пов'язаний із безпосереднім досвідом або спостереженням актів фізичної агресії, що є характерними для ситуації війни. Психологічна адаптація до небезпечного середовища передбачає підвищення уваги до факторів, які становлять прямий ризик, тоді як менш критичні аспекти, такі як вербальна агресія чи психологічна несумісність, відходять на другий план. Це демонструє, як соціокультурний контекст і екстремальні обставини можуть впливати на сприйняття конфлікту, трансформуючи його з менш загрозливого феномена у життєво небезпечну реальність.

Таблиця 2.

Результати методики “управління міжособистісними конфліктами” (Д. Веттен, К. Камерон) в групі досліджуваних до і після початку повномасштабного вторгнення

Шкала методики	Середній бал		Т-критерій Вілкоксона
	До початку повномасштабного вторгнення	Після початку повномасштабного вторгнення	
Попередження виникнення невдоволення	40,6	38,1	156
Реакція на критику	38,5	44,3	122*
Роль посередника у вирішенні конфлікту	35,4	24,3	104**

** - $p \leq 0,01$, * - $p \leq 0,05$

Аналіз проявів поведінки в конфлікті показав, що до і після початку повномасштабного вторгнення молоді люди на однаковому (середньому рівні) орієнтовані на попередження конфліктів. Разом із тим суттєво підвищився рівень реагування на критику та знизилася готовність до виконання ролі посередника при вирішенні конфлікту.

Збереження стабільного орієнтування молодих людей на попередження конфліктів до та після початку повномасштабного вторгнення може бути свідченням загального прагнення до мирних і конструктивних взаємодій у суспільстві. Психологічно це може бути результатом соціалізації, при якій молодь набуває навичок регулювання конфліктів, використовуючи мирні стратегії та уникаючи ескалації. Оскільки конфлікти в повсякденному житті зазвичай мають менш катастрофічні наслідки, прагнення уникати конфліктів може залишатись на тому ж рівні навіть в умовах екстремальних ситуацій, таких як війна. Відсутність зміщення в стратегічному підході до попередження конфліктів вказує на те, що цей аспект поведінки залишається важливим для молодих людей, навіть якщо ситуація в країні суттєво змінилася.

Однак значне підвищення рівня реагування на критику після початку війни

можна пояснити посиленням психологічної напруги та стресу в умовах невизначеності та загрози. Війна змінює не тільки фізичне, а й емоційне середовище, що створює умови для збільшення чутливості до зовнішніх оцінок і зауважень. У таких умовах навіть незначна критика може сприйматися як загроза, що сприяє розвитку реактивної поведінки. Підвищена чутливість до критики є природною адаптацією до стресових ситуацій, оскільки вона дозволяє молодим людям відчувати контроль у зовнішньому світі, що часто виглядає непередбачуваним і небезпечним.

Зниження готовності до виконання ролі посередника у вирішенні конфлікту може бути наслідком змін у ставленні до міжособистісних взаємодій в умовах війни. Підвищення емоційної напруги та страх за власну безпеку створюють ситуацію, коли молоді люди можуть бути менш схильними до того, щоб втручатися у конфлікти або діяти як посередники, з огляду на можливі ризики та відчуття власної незахищеності. Відсутність бажання брати на себе роль посередника може також свідчити про зростання недовіри до інших людей та суспільства в цілому, що часто є наслідком пережитих стресових ситуацій, таких як війна. Це також може вказувати на відсутність можливостей для безпечної та

конструктивної комунікації в умовах, коли спільні зусилля для вирішення конфліктів втрачають свою ефективність через зовнішні обставини.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Вивчення уявлень молодих людей про конфліктну взаємодію в умовах воєнного стану показало, що в умовах війни сприйняття конфліктів зазнає суттєвих змін. Якщо до початку повномасштабного вторгнення більшість респондентів сприймали конфлікти як вербальну агресію або психологічну несумісність, то в умовах війни їх уявлення змістилися в бік фізичної агресії. Це свідчить про те, що війна змінює сприйняття конфліктів, зокрема через посилення соціальної напруги та фізичних загроз. Такі зміни в уявленнях можуть бути спричинені глибокими емоційними і психологічними трансформаціями, що відбуваються в молодому поколінні внаслідок пережитих стресових ситуацій. Важливо враховувати ці зміни при розробці програм психологічної підтримки та навчальних підходів для молоді в умовах війни.

Список літератури:

1. Бортун Б. Конфліктна взаємодія як предмет наукових студій: особливості трактування та функційні вияви. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 73, № 3. С. 34–40.

2. Всеукраїнська програма підтримки ментального здоров'я "Ти як?". URL: <https://howareu.com/> (дата звернення: 23.01.2025).

3. Гнезділова Я. Емоційна маніпуляція: техніки і технології впливу. *Мова і культура*. 2015. № 4. С. 171–176.

4. Дзюба Т. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту. Полтава : ПОППО, 2005. 64 с.

Дослідження поведінки молодих людей в конфліктних ситуаціях під час воєнного стану виявило значні зміни в їхній поведінковій реакції. Незважаючи на збереження стійкості до попередження конфліктів, відзначено суттєве підвищення рівня реагування на критику та зниження готовності до виконання ролі посередника у вирішенні конфліктів. Це може свідчити про посилення чутливості до зовнішніх загроз і зростання емоційної напруги, що характерно для умов війни. Зниження готовності до посередництва може бути наслідком змін у ставленні до інших, коли існує менша довіра до міжособистісних взаємодій через наявність зовнішніх стресорів. Важливим є розуміння цих змін для розробки адекватних стратегій підтримки і управління конфліктами серед молоді в умовах війни, а також для створення механізмів зниження напруженості та сприяння конструктивному вирішенню конфліктів.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері можуть включати глибше вивчення довгострокових ефектів війни на психологічне сприйняття конфліктів серед молоді, а також аналіз адаптаційних стратегій, які молоді люди розвивають у контексті зміненої соціальної реальності.

5. Капустіна Н. Конфліктна комунікативна поведінка у цифровому середовищі. *Вісник НЮУ ім. Я. Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2024. № 3. С. 54–64.

6. Котлова Л. Конфліктні форми поведінки та способи їх корекції. Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія, Економічна психологія, Соціальна психологія. 2008. № 1 (21). С. 173–177.

7. Назарець Л. Особливості взаємодії у конфліктах та конструктивні прийоми їх подолання. *Збірник наукових праць РДГУ: Психологія: реальність і перспективи*. 2017. № 8. С. 197–202.

8. Нікора А. Вплив соціальних мереж на міжособистісні відносини: конфліктна взаємодія. Київ, 2024. 74 с.

9. Підбуцька Н. Педагогічні умови формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника. Вінниця : Вінницький держ. педагогічний універ. ім. М. Коцюбинського. 2008. 22 с.

10. Романовський О., Пономарьов О., Підбуцька Н. Конфліктне спілкування в інженерній діяльності. Харків. 2014. 293 с.

11. Стратегії забезпечення державної безпеки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

12. Huang X., Lajoie S. Social emotional interaction in collaborative learning: Why it matters and how can we measure it? *Social Sciences & Humanities Open*. 2023. № 7 (1). P. 100–447.

13. Santamaría-Villar M., Gilar-Corbi R., Pozo-Rico T., Castejón J. Teaching socio-emotional competencies among primary school students: Improving conflict resolution and promoting democratic co-existence in schools. *Frontiers in Psychology*. 2021. № 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659348>.

14. Spadaro G., Graf C., Jin S., Arai S., Inoue Y., Lieberman E., Rinderu M., Yuan M., Van Lissa C., Balliet D. Cross-cultural variation in cooperation: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2022. № 5. pp. 1024–1088.

References:

1. Bortun B. Konfliktna vzaiemodiia yak predmet naukovykh studii: osoblyvosti traktuvannia ta funktsiini vyiavy [Conflict Interaction as a Subject of Scientific Research: Peculiarities of Interpretation and Functional Manifestations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2023. Issue 73, no. 3. pp. 34–40.

2. Vseukrainska prohrama pidtrymky mentalnoho zdorovia “Ty yak?” [All-Ukrainian mental health support programme “Are you okay?”]. Available at: <https://howareu.com/> (accessed: 23.01.2025).

3. Hnezdilova Ya. Emotsiina manipuliatsiia: tekhniky i tekhnolohii vplyvu [Emotional manipulation: techniques and technologies of influence]. *Mova i kultura*. 2015. No 4. pp. 171–176.

4. Dziuba T. Kompleks metodyk dlia diahnostyky psykhlohichnoi hotovnosti kerivnyka shkoly do vzaiemodii v umovakh konfliktu [A set of methods for diagnosing the psychological readiness of a school leader to interact in conflict]. Poltava : POIPPO. 2005. 64 p.

5. Kapustina N. Konfliktna komunikatyvna povedinka u tsyfrovomu seredovysshchi [Conflicting communication behaviour in the digital environment]. *Visnyk NluU im. Ya. Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2024. No. 3. pp. 54–64.

6. Kotlova L. Konfliktni formy povedinky ta sposoby yikh korektsii [Conflicting forms of behaviour and ways to correct them]. *Aktualni problemy psykhlohii: Orhanizatsiina psykhlohiiia, Ekonomichna psykhlohiiia, Sotsialna psykhlohiiia*. 2008. No 1 (21). pp. 173–177.

7. Nazarets L. Osoblyvosti vzaiemodii u konfliktakh ta konstruktyvni pryomy yikh podolannia. *Zbirnyk naukovykh prats RDHU: Psykhlohiiia: realnist i perspektyvy*. 2017. No. 8. pp. 197–202.

8. Nikora A. Vplyv sotsialnykh merezh na mizhosobystisni vidnosyny: konfliktna vzaiemodiia [The impact of social media on interpersonal relationships: conflictual interaction]. Kyiv, 2024. 74 с.

9. Pidbutska N. Pedahohichni umovy formuvannia konfliktolohichnoi kultury maibutnoho inzhenera-mashynobudivnyka [Pedagogical Conditions for the Formation of the Conflict Culture of the Future Mechanical Engineer]. Vinnytsia : Vinnytskyi derzh. pedahohichniyi univer. im. M. Kotsiubynskoho. 2008. 22 p.

10. Romanovskiy O., Ponomarov O., Pidbutska N. Konfliktne spilkuвання v inzhenernii diialnosti [Conflict

communication in engineering activities].
Kharkiv. 2014. 293 p.

11. Conflict communication in engineering activities [Conflict communication in engineering activities]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (accessed: 23.01.2025).

12. Huang X., Lajoie S. Social emotional interaction in collaborative learning: Why it matters and how can we measure it? *Social Sciences & Humanities Open*. 2023. No. 7 (1). pp. 100–447.

13. Santamaría-Villar M., Gilar-Corbi R., Pozo-Rico T., Castejón J. Teaching socio-emotional competencies among

primary school students: Improving conflict resolution and promoting democratic co-existence in schools. *Frontiers in Psychology*. 2021. No. 12. 659 p.

14. Spadaro G., Graf C., Jin S., Arai S., Inoue Y., Lieberman E., Rinderu M., Yuan M., Van Lissa C., Balliet D. Cross-cultural variation in cooperation: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2022. No. 5. 1024 p.

15. Spadaro G., Graf C., Jin S., Arai S., Inoue Y., Lieberman E., Rinderu M. I., Yuan M., Van Lissa C. J., Balliet D. Cross-cultural variation in cooperation: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2022. No.5. 1024 p.

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2025

Тетяна Гура

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, професорка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-3440>;
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

Тетяна Артюх

Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”,
випускниця другого (магістерського) рівня вищої освіти ОПП: Психологія, 053:
Психологія, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім.
академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5419-6766>;
E-mail: tkatasya1609@gmail.com

**АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ДО НОВИХ УМОВ
ЖИТТЯ В ШВЕЙЦАРІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Анотація: особлива увага в статті приділена міграції, екстремальному процесу, що супроводжується боротьбою з новими життєвими обставинами та викликами, що ускладнюється соціокультурними змінами, труднощами зі спілкуванням, фінансовими проблемами, страхом за майбутнє, що призводить до стресів, підвищеної тривожності та тривоги, розвитку депресивних станів. Розглянуто результати дослідження адаптації вимушених українських мігрантів, що прибули до Швейцарії в 2022–2023 рр. Показано основні аспекти адаптації до нових умов: оволодіння та розуміння мови, відновлення впевненості, перспектив життя на новому місці, самоідентифікації з швейцарським соціумом. Особлива увага приділена категорії вимушених українських мігрантів — “консерваторів”, які мають велику тугу за домівками, не можуть адаптуватися та прийняти реалії, традиції, закони і правила цієї країни. Запропоновано рекомендації для психолога при роботі з українськими мігрантами за кордоном.

Ключові слова: адаптація; вимушена міграція; війна; Швейцарія; внутрішні та зовнішні українські мігранти.

Tetiana Hura

PhD in pedagogy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

Tetiana Artiukh

National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, graduate of the second (Master’s) degree of higher education of Educational-Professional program “Psychology”, specialty 053 “Psychology”, department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: tkatasya1609@gmail.com

ADAPTATION OF FORCED UKRAINIAN MIGRANTS TO NEW LIVING CONDITIONS IN SWITZERLAND DURING THE WAR

Abstract: the article pays special attention to migration, an extreme process accompanied by the struggle with new life circumstances and challenges, which is complicated by socio-cultural changes, communication difficulties, financial problems, fear for the future, which leads to stress, increased anxiety and worry, and the development of depressive states. The article presents the results of a study of the adaptation of forced Ukrainian migrants who arrived in Switzerland in 2022–2023. The main aspects of adaptation to new conditions are considered: language acquisition and understanding, restoration of confidence, prospects for life in a new place, self-identification with Swiss society. Particular attention is paid to the category of forced Ukrainian migrants — ‘conservatives’ who have a great longing for home, cannot adapt and accept the realities, traditions, laws and rules of this country. The authors offer recommendations for psychologists working with Ukrainian migrants abroad.

Key words: adaptation; forced migration; war; Switzerland; internal and external Ukrainian migrants.

Tetiana Hura, Tetiana Artiukh

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Adaptation of forced Ukrainian migrants to new living conditions in Switzerland during the war”

Problem setting. Russia's full-scale military aggression against Ukraine has dramatically changed the lives of millions of people and caused massive forced migration. War has a catastrophic impact on the physical and psychological health of nations, leading to death, disability, economic decline, poverty, mental health disorders and psychosomatic illnesses. Tetiana Berezhna, Deputy Minister of Economy of Ukraine, said that 6.2 million Ukrainians have left since the beginning of the war and are currently living abroad. Currently, the number of those who have left Ukraine because of the war, according to various estimates, ranges from 4 to 7 million Ukrainians. After 24 February 2022, it will become especially important to clarify the nature and content of people's personal perceptions and moral and value priorities in the process of their adaptation to the new socio-economic and political conditions that characterise the realities of modern Ukraine. According to experts, the majority of Ukrainians will remain abroad, and the state may face a shortage of labour, and we will have to attract labour migrants from other countries.

Recent research and publications analysis. Various aspects of this problem have been studied by both Ukrainian and foreign scholars. For example, B. Zhogin, T. Maslova, V. Shapovalov worked on social adaptation and integration of migrants into society; works by A. Asmolov, S. Bondyreva are devoted to the study of the impact of migration on the individual; studies by

V. Kalinenko, V. Hrytsenko, V. Pavlenko, V. Nikitin are devoted to psychotherapeutic work with migrants; issues of adaptation of migrants. Pavlenko V., Nikitin V. are devoted to psychotherapeutic work with migrants; A. Serdyuk, E. Libanov, V. Heitz, I. Nikolaychuk and others have dealt with the issues of adaptation of migrants in Ukraine: G. Goodwin Gill, M. Wagner, J. Putzer, T. Targonskene, J. Jaeger, D. McNamara, D. Horekens, D. Patrick, J. Piaget.

Paper objective. The purpose of the article is to analyse the process of adaptation of forced Ukrainian migrants living in Switzerland and to develop practical recommendations for overcoming possible problems.

Paper main body. Scientific research into the process of human adaptation confirms its enormous versatility, depth, and diversity, depending on the situation, place, conditions, time, etc. Almost all representatives of the major psychological schools of today have studied the concept of adaptation. The approaches of psychologists to this issue can be divided into three areas: psychoanalytic (S. Freud, E. Erikson, etc.), humanistic (A. Maslow, C. Rogers, G. Allport) and cognitive approaches (J. Piaget, L. Festinger). For research on forced migrants, it is important to use the definition of American sociologists W. Thomas and F. Znanetsky, who first used the term 'adaptation' to describe social processes. They believed that the process of adaptation is always social in nature and is revealed by such meanings as: adaptation, interaction, convergence, use. Kulyk C. identifies three main approaches to the study of adaptation: biophysiological, psychological and information and communication. In their research on the concept of 'adaptation', a group of leading Ukrainian scholars propose to consider the following types of adaptation: cultural, professional, psychological, social and physiological. For example, M. Shulga understands cultural adaptation in a broad sense as a dialectically contradictory and inseparable process of adaptation of society and its members to the natural environment,

as well as the reverse influence of society on this environment. N. Nychkalo defines professional adaptation as the process of adapting an employee to the working conditions at a new enterprise. According to O. Lavrenko, psychological adaptation is a property of an individual that determines his or her resilience and level of adaptation to the environment. It is a two-way phenomenon that includes the interaction of the individual and the environment. V. Volovych introduces us to social adaptation, which is the adaptation of a person or group to the social environment. Biloshytskyi P. explores physiological adaptation, which he defines as the process of adaptation of organisms to changed environmental conditions. Based on theoretical studies, two groups of factors can be distinguished for the successful adaptation of forced migrants in new social conditions and, accordingly, a constructive solution to the adaptation crisis: a) individual factors: b) social factors.

We conducted an online survey to study the mental state of respondents, which was conducted from 01 September to 15 October 2024 among forced Ukrainian migrants who were patients of the Lung Centre of the Klinik Hirslanden Lungenzentrum, located in Zurich, Switzerland, using Google Forms. Our study involved 20 Ukrainian citizens, aged 18 to 62 years, currently residing in Switzerland. The following methods were used in the organisation of the study: a survey method based on a special questionnaire developed by us for Ukrainians staying in Switzerland due to the war. The questionnaire was used to analyse the socio-demographic characteristics of forced migrants, their living conditions in Switzerland, their physical and mental health, and the need for social and psychological assistance. We also used the following psychological techniques: depression test (PHQ-9); the Modified BBC Subjective Wellbeing Scale (adapted by L. Karamushka, K. Tereshchenko, O. Kredenzler); the methodology 'Positive Mental Health Scale' (adapted by

L. Karamushka, O. Kredenzler, K. Tereshchenko); 'Connor-Davidson Resilience Scale-10' (adapted by N. Shkolin, I. Shapoval, I. Orlov, I. Kedik, M. Stanislavchuk). At the end of the study, mathematical statistics were conducted using the Mann-Whitney U-test. As a result of research based on a special questionnaire survey of Ukrainians staying in Switzerland due to the war, we obtained the following results: When asked about the problems faced by forced Ukrainian migrants in Switzerland, 6 people identified the problem of learning a foreign language, 4 people had problems with housing, 2 people had conflicts with close people who remained in Ukraine, 2 people had problems with work, 2 people had a lack of life prospects, 1 person had problems with children's education, 1 person had conflicts with new people around them, 1 person had a lack of support, and 1 person had a loss of meaning in life. When asked about their willingness to receive psychological assistance, 12 people said yes, 4 people expressed reluctance, and 4 people were undecided. The results of the depression test (PHQ-9) showed that the respondents were in the 'mild' to 'moderate' range. The BBC Modified Subjective Wellbeing Scale revealed that the forced Ukrainian migrants living in Switzerland had a 'low level' of subjective well-being. Studies using the Positive Mental Health Scale indicate a low level of positive mental health among our respondents. The Connor-Davidson Resilience Scale-10 revealed that forced Ukrainian migrants have an average level of resilience. Changes associated with forced relocation to safer places of residence cause deep psychological trauma in people's psyches and lead to many psychological problems. Difficult life situations, life difficulties, stressful, extreme, emergency situations are factors in the formation of special conditions for the life of an individual. Forced migrants face psychological, social, economic, socio-psychological, educational and legal problems. On the basis of the study, we have

developed recommendations for psychologists when working with forced migrants.

1. First of all, it is necessary to involve professional psychologists to work with this category of migrants. Because it is the mental state of a person, his/her mood that determines the possibilities of adaptation, the ability to overcome difficulties and live a full life in new conditions, work in a new workplace.

2. Existing methods and techniques of psychotherapy help to overcome depression, and psychological trainings can increase self-confidence and overcome anxiety.

3. The means of psychologist's work with forced Ukrainian migrants can be: psychodiagnostics of the psychological state of forced migrants. It is necessary to assess the state of psychological health, the presence of mental disorders, the level of emotionality, the desire to explore and learn a new world, adaptability in social relations, the ability to manage behaviour and set life goals, and maintain the desire and activity to achieve them.

4. Psychological support for forced migrants helps to eliminate the negative impact of traumatic circumstances on a person, their mental health and interpersonal relationships. This support can help reduce emotional stress, depression, aggression, etc.

5. It is important to assist in the psycho-correction of affective, motivational, cognitive and behavioural disorders in the psycho-emotional state of forced migrants, as disorders in various areas of mental health of migrants, if accumulated, can lead to psychosomatic illnesses.

6. Psychological support of the adaptation process of forced migrants is necessary. With the accumulation of problems, negative aspects manifest themselves in interpersonal relations: in interaction with representatives of the host society, in marital relations and relations with children. To integrate forced migrants into a new environment, a psychologist needs to show empathy and tolerance, be able to provide support, and constructively resolve conflict situations. The situation of forced migration implies the need for migrants to

interact with special state or volunteer services that provide assistance to internally displaced persons. Specialists of these services need psychological training to work with this category of people.

7. The work of a psychologist should have research aspects. It is imperative to take into account the specifics of this particular situation, which is war, as the peculiarities of the psycho-emotional state of migrants are directly related to this horror.

8. Psychological assistance to forced migrants should be timely, systematic and qualified. A person who has received psychological assistance, if necessary, is more likely to integrate into a new system of relationships, return to normal life, work and leisure.

Conclusions of the research.

1. Based on the results of our research, we can distinguish two groups of factors that contribute to the successful adaptation of forced migrants in new social conditions and, accordingly, to a constructive solution to the adaptation crisis: individual and social factors.

2. The results of our empirical study confirm that forced Ukrainian migrants have a low level of subjective well-being, a low level of positive mental health and an average level of resilience. The subjects are at the level between 'mild' and 'moderate' depression.

3. Psychological support for the adaptation process of forced Ukrainian migrants is necessary. In order to integrate forced migrants into a new environment, a psychologist needs to show empathy and tolerance, be able to provide support, and constructively resolve conflict situations. Psychological support for forced migrants should be timely, systematic and qualified.

4. Recommendations for psychologists when working with forced migrants have been developed, which help to reduce affective, motivational, cognitive and behavioural disorders in the psycho-emotional state of forced Ukrainian migrants.

Prospects for further research may include the development of trainings for the successful adaptation of forced Ukrainian migrants.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Повномасштабна військова агресія Росії проти України кардинально змінила життя мільйонів людей та визвала масову вимушену міграцію. Війна має катастрофічний вплив на фізичне та психологічне здоров'я націй, призводячи до смертності, інвалідності, економічного занепаду, бідності, порушень психічного здоров'я та психосоматичних захворювань. Багато українців змушені були покинути свої домівки. Заступниця міністра економіки України Тетяна Бережна повідомила, що від початку війни виїхало 6,2 млн. українців, які наразі перебувають за кордоном. Нині цифра тих, хто виїхав з України через війну, за різними підрахунками, коливається від 4 до 7 мільйонів українців [27]. Після 24 лютого 2022 р. особливої значущості набуває з'ясування сутності й змісту

особистісних уявлень і морально-ціннісних пріоритетів людей у процесах їх пристосування до нових соціально-економічних та політичних умов життя, якими відзначаються реалії сучасної України. Адже, як зазначають експерти, більшість українців залишаться за кордоном, тоді держава може зіткнутися з дефіцитом робочої сили, і нам доведеться залучати трудових мігрантів із інших країн. Тому поняття "адаптація мігрантів" є актуальним саме зараз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питання адаптації є міждисциплінарною проблемою, яка досліджується в психології, біології, соціології, філософії та інших науках. Різні аспекти цієї проблеми цікавили як українських, так і зарубіжних вчених. Зокрема проблеми культурної адаптації розглядали у своїх роботах М. Девеан,

Е. Гідденс, Х. Долан; динамічні особливості адаптації та особливості розуміння цього процесу розглядали Дж. Ангр'ю, Н. Брюкс; М. Холанд, О'Браєн та ін.; Є. Назарова досліджувала проблему організації життя емігрантів; Б. Жогін, Т. Маслова, В. Шаповалов, Л. Карамушка, К. Терещенко, О. Креденцер працювали над соціальною адаптацією та інтеграцією мігрантів у соціум; роботи А. Асмолова, С. Бондиревої присвячені вивченню впливу міграції на особистість; дослідження В. Каліненка, В. Гриценка, В. Павленка, В. Нікітіна присвячені психотерапевтичній роботі з мігрантами, а питаннями адаптації переселенців в Україні займалися вчені А. Сердюк, Є. Лібанова, В. Гейц, І. Ніколайчук, Н. Гордієнко, Н. Тарасович та інші. Аналізом та вивченням проблем вимушених мігрантів займалися і зарубіжні вчені. Це: Г. Гудвін Гілл, М. Вагнер, Ю. Путцер, Ж. Егер, Д. Макнамара, Д. Хорекенс, Д. Патрик, Ж. Піаже [1–5; 7; 9; 11; 13; 15; 17; 35].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Ефективність процесу адаптації вимушеного українського мігранта значною мірою залежить від менталітету та науково-інформаційного розвитку суспільства країни, що приймає, психічних властивостей та біофізіологічних особливостей мігранта, його психічного стану, психологічних реакцій на стрес, життєстійкості, кваліфікації, освіти та культури людини, позитивного мислення та настрою.

Щодо проблем дорослих біженців (переважно жінок), то можна зазначити дві групи проблем адаптації. Перша група пов'язана із соціально-економічною та соціокультурною адаптацією (житло, робота, фінанси, мова, культура). Отже, у перший рік перебування у Швейцарії українці стурбовані переважно пристосуванням до нового професійного

та мовного середовища. Друга група — це соціально-психологічні проблеми українців (негативні переживання, психічні страждання, сімейні конфлікти, переживання розлуки з близькими), які частіше переживають жінки та респонденти з університетською освітою. Є підстави вважати, що українські мігранти з високим рівнем освіти легше адаптуються до нової країни та культури, але частіше зазнають психічних страждань, пов'язаних із вимушеною міграцією. Значна частина психологічних проблем українських мігрантів сигналізує про те, що, як і інші біженці від війни вони мають високий ризик розвитку психічних розладів після травматичних епізодів війни. Щодо проблем дітей, які переживають їхні батьки, то можна визначити три групи проблем: 1) соціалізація дитини, її адаптація до системи навчання Швейцарії, у тому числі володіння державними мовами; 2) психічне здоров'я дітей (душевні страждання внаслідок вимушеної міграції, ознаки емоційного дистресу); 3) стосунки дитини з однолітками та дорослими (проблеми комунікації, втрата спілкування з друзями та близькими, які залишилися в Україні, самотність дитини, відсутність спілкування з друзями, конфлікти, постійне використання гаджетів). Ці проблеми є недовідомими дослідженими або такими, що потребують уваги сучасного наукового світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виокремлення особливостей процесу адаптації вимушених українських мігрантів, що проживають в Швейцарії та розробка практичних рекомендацій щодо подолання можливих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукові дослідження процесу адаптації людини підтверджують його величезну багатогранність, глибину, різнобарвність, залежно від ситуації, місця, умов, часу

тощо. Практично всі представники основних психологічних шкіл сьогодення досліджували поняття адаптації. Умовно підходи психологів до з'ясування змісту цього питання можна поділити на три напрями: психоаналітичний (З. Фрейд, Е. Еріксон та ін.), гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт) та когнітивний підходи (Ж. Піаже, Л. Фестінгер) [12; 16; 19; 22; 24; 33–35].

Для проведення досліджень щодо вимушених мігрантів є важливим визначення американських соціологів У. Томаса та Ф. Знанецького, які вперше використали термін “адаптація” для характеристики соціальних процесів. Вони вважали, що процес адаптації завжди має соціальний характер і розкривається такими значеннями, як: пристосування, взаємодія, сходження, уживання [1].

Кулик С. виділяє три основні підходи до дослідження адаптації: біофізіологічний, психологічний та інформаційно-комунікативний [20, с. 98].

В дослідженнях щодо поняття “адаптація” група провідних українських науковців пропонує розглядати такі її види: культурна, професійна, психологічна, соціальна та фізіологічна. Так, М. Шульга розуміє культурну адаптацію у широкому значенні, як діалектично суперечливий і нерозривний процес пристосування суспільства та його членів до природного середовища, а також зворотний вплив суспільства на це середовище [2]. Ничкало Н. визначає професійну адаптацію як процес пристосування працівника до умов роботи на новому підприємстві [2]. На думку О. Лавренка, психологічна адаптація — це властивість індивіда, яка визначає його стійкість і рівень пристосування до середовища. Вона є двостороннім явищем, що включає взаємодію індивіда та середовища [2]. Волович В. знайомить нас із адаптацією соціальною, це — пристосування особи чи групи до соціального середовища. Білошицький П. досліджує фізіологічну адаптацію, яку визначає як

процес пристосування організмів до змінених умов середовища [6].

На основі теоретичних досліджень можна виокремити дві групи факторів щодо успішної адаптації вимушених мігрантів у нових соціальних умовах та, відповідно, конструктивного розв'язання кризи адаптації: а) індивідуальні фактори: вік, рівень освіти, особистісні характеристики (гнучкість, толерантність до невизначеності; рівень самоконтролю та самоефективності; установка на активне подолання проблем та пошуку соціальної підтримки, установка на застосування стратегії пристосування до нових умов, готовність до змін, саморегуляція, комунікативна активність, здатність до зміни своїх ціннісних орієнтацій, високий рівень обізнаності щодо специфіки середовища, що приймає; б) соціальні фактори: обставини і місце міграції, наявність соціальної підтримки, налагодження контактів із місцевим населенням, наявність або здобуття друзів та знайомих, позитивне сприйняття вимушеними мігрантами та представниками місцевого населення один одного; державна політика, що спрямована на підтримку інтеграції зазначеної категорії українських громадян у регіоні переселення [14; 18; 21].

Розглянемо ситуацію з вимушеними українськими мігрантами, які проживають у Швейцарії станом на цей час. Понад третина українських мігрантів проживає з людьми, які до втечі були незнайомі один із одним — тож це все ще найпоширеніший спосіб проживання. Деякі українці перебувають у родин, що приймають, які в більшості беруть на себе важливі функції турботи та позитивно впливають на добробут тих, хто шукає захисту. Проте трапляються непорозуміння та навіть гострі протистояння з причин різниці менталітетів, мовного бар'єру, а також деякої втоми швейцарців, що приймають від занадто тривалого “гостювання” українців в їхніх оселях. Майже третина українських мігрантів вже

проживає в окремії орендованій нерухомості. Приблизно кожен сьомий українець живе у спільному житлі в зв'язку з критично низькою кількістю варіантів та високою вартістю приватного житла у країні, навіть для самих громадян (за статистикою приблизно лише 20 % швейцарських громадян має власне житло, 80 % майже усе життя проживає в орендованому) [8]. Проживання в спільному житлі можна класифікувати як складне: тут спостерігається відчуття небезпеки, частіше виникають конфлікти з іншими мешканцями, погіршується психологічне здоров'я; діти, які тут проживають, мають підвищений рівень стресу. Можна зробити висновок, що спільне розміщення має бути якомога коротшим для біженців, тому необхідним є більш швидкий перехід до інших форм життя.

Нами було проведене онлайн-дослідження з вивчення психічного стану респондентів, яке проводилося з 01 вересня по 15 жовтня 2024 року серед вимушених українських мігрантів, які були пацієнтами Легеневого центру клініки Хірсланден (Klinik Hirslanden Lungenzentrum), що знаходиться у м. Цюрих, Швейцарія, за допомогою Google Forms. До нашого дослідження були залучені 20 осіб — громадян України, віком від 18-ти до 62-х років, які станом на цей час проживають у Швейцарії.

Під час проведення дослідження були використані наступні методики: метод анкетування на підставі розробленої нами спеціальної анкети-опитування громадян України, що перебувають в Швейцарії у зв'язку з війною. За допомогою анкети проаналізовано соціально-демографічні характеристики вимушених мігрантів, умови перебування в Швейцарії, стан фізичного та психічного здоров'я, наявність потреби щодо отримання соціально-психологічної допомоги. Також використано психологічні методики: тест на депресію (PHQ-9); методику “Модифікована шкала суб’єктивного благополуччя БіБіСі” (в

адаптації Л. Карамушки, К. Терещенко, О. Креденцер)[15]; методику “Шкала позитивного ментального здоров'я” (в адаптації Л. Карамушки, О. Креденцер, К. Терещенко); “Шкалу резильєнтності Коннора-Девідсона-10” (в адаптації Н. Школіна, І. Шаповал, І. Орлова, І. Кедик, М. Станіславчука) [23]. В кінці дослідження була застосована математична статистика за допомогою U-критерію Манна-Уїтні [32] для закріплення значення результатів..

В результаті досліджень на підставі розробленої нами спеціальної анкети-опитування українців, що перебувають в Швейцарії у зв'язку з війною, були отримані такі дані: опитування пройшли 17 жінок (85 % від усіх респондентів) та 3 чоловіка (15 % від усіх респондентів), з яких 15 осіб (75 % від усіх респондентів) прибули з України в 2022 році, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — в 2023 році, 4 особи (20 % від усіх респондентів) — в 2024 році. За віком це: 3 особи (15 % від усіх респондентів) від 18 до 30 років, 3 особи (15 % від усіх респондентів) від 31 до 40 років, 10 осіб (50 % від усіх респондентів) від 41 до 50 років, 2 особи (10 % від усіх респондентів) від 50 до 60 років, 2 особи (10 % від усіх респондентів) мають 61 рік. Серед опитаних 10 осіб (50 % від усіх респондентів) знаходяться у шлюбі, 7 осіб (35 % від усіх респондентів) — в розлученні, 3 особи (15 % від усіх респондентів) — не одружені. З даних анкетування можна побачити, що в основному вимушені мігранти прибули до Швейцарії з дітьми: 10 осіб (50 % від усіх респондентів) мають 1 дитину, 6 осіб (30 % від усіх респондентів) — 2 дитини, 2 особи (10 % від усіх респондентів) — 3 дитини, 2 особи (10 % від усіх респондентів) не мають дітей.

В Швейцарії, більшість з опитаних мігрантів, тобто 6 осіб (30 % від усіх респондентів) визначили проблему з вивчення іноземної мови, 4 особи (20 % від усіх респондентів) — проблеми з житлом,

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

2 особи (10 % від усіх респондентів) — конфлікти з близькими людьми, що залишилися в Україні, 2 особи (10 % від усіх респондентів) — проблеми з роботою, 2 особи (10 % від усіх респондентів) — відсутність життєвих перспектив, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — проблеми з навчання дітей, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — конфлікти з новими оточуючими людьми, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — відсутність підтримки, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — втрата сенсу життя. Щодо прохання оцінити своє фізіологічне здоров'я на зараз, 13 осіб (65 % від усіх респондентів) дали оцінку “середньо”, 6 осіб (30 % від усіх

респондентів) — “добре”, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — “погано”, а от щодо психологічного здоров'я, 14 осіб (70 % від усіх респондентів) дали оцінку “середньо”, 3 особи (15 % від усіх респондентів) — “добре”, 1 особа (5 % від усіх респондентів) — “дуже погано” та 2 особи (10 %) — “погано”. На останнє питання щодо бажання отримувати психологічну допомогу, 12 осіб (60 % від усіх респондентів) відповіли згодою, 4 особи (20 % від усіх респондентів) виявили небажання, 4 особи (20 % від усіх респондентів) не змогли визначитися.

У таблиці 1 висвітлені результати проходження тестування вимушеними українськими мігрантами.

Таблиця 1.

Результати проходження тестування вимушеними українськими мігрантами, які в зв'язку з війною проживають у Швейцарії

Низький	нижче 4,43	нижче 56	нижче 17	нижче 14,76
Середній	4,43 15,27	56 85,1	17 30,4	14,76 30,64
Високий	вище 15,27	вище 85,1	вище 30,4	вище 30,64

Розглянемо детальніше результати тестування:

- за тестом на депресію (PHQ-9) у відсотковому співвідношенні мінімальний рівень депресії має 5 з 20 осіб (25% від всіх респондентів); легку депресію — 5 з 20 осіб (25 % від всіх респондентів); помірну депресію — 5 з 20 осіб (25 % від всіх респондентів); тяжку депресію — 3 з 20 осіб (15 % від всіх респондентів); вкрай тяжку депресію — 2 з 20 осіб (10 % від всіх респондентів). Таким чином, за кількістю набраних балів стосовно визначення рівня стану вираженості депресії, досліджувані знаходяться між “легким” та “помірним” станами.

- за методикою “Модифікована шкала суб’єктивного благополуччя БіБіСі” у відсотковому співвідношенні високий рівень суб’єктивного благополуччя мають 2 з 20 осіб (це 10 % від всіх респондентів); середній рівень — 6 з 20 осіб (30 % від всіх респондентів); низький рівень — 12 з 20

осіб (60 % від всіх респондентів). Показники суб’єктивного благополуччя щодо субшкали “Психологічного благополуччя” вказують на те, що високий рівень має 3 з 20 осіб (15 % від всіх респондентів); середній рівень — 5 з 20 осіб (25 % від всіх респондентів); низький рівень — 12 з 20 осіб (60 % від всіх респондентів). Показники за субшкалою “Фізичне здоров'я та благополуччя” вказують, що високого рівня немає в жодного респондента; середній рівень мають 4 з 20 осіб (20% від всіх респондентів); низький рівень — 16 з 20 осіб (80 % від всіх респондентів). Показники за субшкалою “Стосунки” вказують, що: високий рівень має 1 з 20 осіб (5 % від всіх респондентів); середній рівень — 6 з 20 осіб (30 % від всіх респондентів); низький рівень — 13 з 20 осіб (65 % від всіх респондентів). За результатами досліджень за цією шкалою визначився “низький рівень” суб’єктивного благополуччя у

вимушених українських мігрантів, що проживають в Швейцарії.

- за методикою “Шкала позитивного ментального здоров’я” у відсотковому співвідношенні високий рівень позитивного ментального здоров’я має 4 з 20 осіб (20 % від всіх респондентів); середній рівень — 5 з 20 осіб (25 % від всіх респондентів); низький рівень — 11 з 20 осіб (55 % від всіх респондентів). Таким чином, отримані результати вказують на низький рівень позитивного ментального здоров’я у наших респондентів.

- за методикою “Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10” у відсотковому співвідношенні високий рівень резильєнтності має 3 з 20 осіб (15 % від всіх респондентів); вищий за середній рівень — 6 з 20 осіб (30 % від всіх респондентів); середній рівень — 1 з 20 осіб (5 % від всіх респондентів); нижчий за середній рівень — 6 з 20 осіб (30 % від всіх респондентів); низький рівень — 4 з 20 осіб (20 % від всіх респондентів). За результатами досліджень за цією методикою ми бачимо, що вимушені українські мігранти мають середній рівень резильєнтності.

Зміни, пов’язані з вимушеним переселенням до безпечніших місць життя, викликають у психіці людей глибокі психологічні травми і призводять до багатьох психологічних проблем. Важкі життєві ситуації, життєві труднощі, стресові, екстремальні, надзвичайні ситуації виступають чинниками формування особливих умов життєдіяльності особистості [3; 6; 25; 26; 29]. У вимушених мігрантів виникають психологічні, соціальні, економічні, соціально-психологічні, освітні, правові проблеми.

На основі проведеного дослідження нами розроблені рекомендації для психологів при роботі з вимушеними мігрантами.

1. Передусім необхідним є залучення професійних психологів для роботи з цією категорією мігрантів. Бо саме психічний стан людини, її настрої визначають можливості адаптації,

здатність подолати труднощі та жити повноцінним життям у нових умовах, працювати на новому робочому місці.

2. Методи, що існують, та прийоми психотерапії допомагають вийти з депресивного стану, психологічні тренінги зможуть підвищити впевненість у собі, подолати тривогу.

3. Засобами роботи психолога з вимушеними українськими мігрантами можуть бути: психодіагностика психологічного стану вимушених мігрантів. Необхідно оцінити стан психологічного здоров’я, наявність психічних відхилень, рівень емоційності, бажання вивчати та пізнавати новий світ, адаптивність у соціальних відносинах, здатність управляти поведінкою і ставити життєві цілі, підтримувати бажання та активність в їх досягненні.

4. Психологічна підтримка вимушених мігрантів допомагає позбавитись негативного впливу психотравмуючих обставин на людину, її психічне здоров’я та міжособистісні стосунки [28, 30, 31]. За допомогою цієї підтримки можливо зменшити емоційну напругу, депресію, агресію тощо.

5. Важливим є допомога в психокорекції афективних, мотиваційних, когнітивних та поведінкових порушень в психоемоційному стані вимушених мігрантів, оскільки порушення в різних сферах психічного здоров’я мігрантів, при накопиченні, можуть привести до психосоматичних хвороб.

6. Необхідним є психологічний супровід адаптаційного процесу вимушених мігрантів. З накопиченням проблем, негативні моменти виявляються в міжособистісних відносинах: у взаємодії з представниками соціуму, що приймає, у подружніх відносинах та стосунках з дітьми. Для інтеграції вимушених мігрантів у нове середовище психологу необхідно проявляти емпатію та толерантність, вміти надавати підтримку, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

7. Ситуація вимушеної міграції передбачає необхідність взаємодії мігрантів зі спеціальними державними або волонтерськими службами, які надають допомогу вимушено переміщеним особам. Для фахівців цих служб потрібна психологічна підготовка до роботи з цією категорією осіб.

8. Робота психолога повинна мати дослідницькі аспекти. Обов'язково треба враховувати специфіку саме цієї конкретної ситуації, якою є війна, оскільки особливості психоемоційного стану мігрантів напряду пов'язані з цим жахіттям.

9. Психологічна допомога вимушеним мігрантам має бути своєчасною, системною, кваліфікованою. Людина, яка у разі необхідності отримала психологічну допомогу, більш успішно інтегрується до нової системи відносин, повертається до нормального життя, роботи, дозвілля.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. За результатами проведеного нами дослідження можна виокремити дві групи факторів щодо успішної адаптації вимушених мігрантів у нових соціальних умовах та, відповідно, конструктивного розв'язання кризи адаптації: індивідуальні та соціальні фактори.

Список літератури:

1. Агаларова К., Байдак Т., Болотова В., Бурега В., Григор'єва С., Козлова О., Ляшенко Н., Руценко І., Саппа А. Історія соціології : навч. посібник. Харків : НТУ "ХП", 2017. 432 с.

2. Міхеєв О., Шульга М., Ничкало Н., Лавренко О., Волович В., Білошицький П. Адаптація. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42642> (дата звернення: 17.08.2024).

3. Агаларова К., Байдак Т., Болотова В., Бурега В., Григор'єва С., Козлова О., Ляшенко Н., Руценко І.,

2. Результати проведеного нами емпіричного дослідження підтверджують у вимушених українських мігрантів наявність низького рівня суб'єктивного благополуччя, низького рівня позитивного ментального здоров'я та середній рівень резильєнтності. Досліджувані знаходяться на рівні між "легким" та "помірним" станами депресії.

3. Необхідним для вимушених українських мігрантів є психологічний супровід адаптаційного процесу вимушених мігрантів. Для інтеграції вимушених мігрантів у нове середовище психологу необхідно проявляти емпатію та толерантність, вміти надавати підтримку, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Психологічний супровід вимушеним мігрантам має бути своєчасним, системним, кваліфікованим.

4. Розроблені рекомендації для психологів при роботі з вимушеними мігрантами, що сприяють зниженню афективних, мотиваційних, когнітивних та поведінкових порушень в психоемоційному стані вимушених українських мігрантів.

Перспективами подальших розвідок може бути розробка тренінгів для успішної адаптації вимушених українських мігрантів.

Саппа А. Історія соціології : навч. посібник. Харків : НТУ "ХП", 2017. 432 с.

4. Міхеєв О., Шульга М., Ничкало Н., Лавренко О., Волович В., Білошицький П. Адаптація. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42642> (дата звернення: 02.08.2024).

5. Алексеєнко Т., Гончар Л., Куниця Т., Биби́к Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛІТД, 2020. 240 с. URL: <https://lib.iit-ta.gov.ua/pdf> (дата звернення: 07.08.2024).

6. Амосов М., Бендет Я. Фізична активність і серце. Київ : Здоров'я, 1975. 255 с.

7. Перковський А., Шульга М. Біженці. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39878> (дата звернення: 08.08.2024).
8. Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи. *Інформаційно-реферативний бюлетень*. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/vimusheni_pereselentsi/2024/Pereselenzi_2024.11-18.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
9. Боровинська І. Готовність внутрішньо переміщених осіб до оволодіння соціально-психологічними стратегіями життєвої успішності. *Міжнародна науково-практична конференція “Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем виховання і освіти”*. Харків, 2019. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/br20190826.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).
10. Верховна Рада України. Закон від 08.07.2011 № 3671-VI. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367117#Text> (дата звернення: 08.08.2024).
11. Гордієнко Н., Тарасович Н. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. *Science, innovations and education: problems and prospects : proc. the 10th Intern. sci. and practical conf.* Токуо : CPN Publishing Group, 2022. С. 323–333.
12. Максименко С., Зайчук В., Клименко В., Папуча М., Соловієнко В. *Загальна психологія : підручник*. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
13. Злобіна О., Тихонович К. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. 1996. С. 9.
14. Міхеєв О. Інадаптація. *Енциклопедія Сучасної України* Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-13315>(дата звернення: 03.08.2024).
15. Дідковська Л. Еміграція: Очікування vs реальність. Реальні мотиви та труднощі на новій землі. *Інтернет-ресурс* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xfm1lhlno> (дата звернення: 04.08.2024).
16. Калашник І., Фомич М. Особливості прояву дезадаптації емігрантів та можливості їх упередження. *Питання психології: Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5 (69). С. 39–46. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/260654/261419> (дата звернення: 09.08.2024).
17. Карамушка Л., Терещенко К., Креденцер О. Адаптація на українській вибірці методик “The modified bbc subjective well-being scale (bbc-swb)” та “positive mental health scale (pmh-scale)” *Організаційна психологія. Економічна психологія*. № 3–4(27). 2022. С. 85–94. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.8> (дата звернення: 18.09.2024).
18. Козира П., Калька Н. Основні напрямки психокорекційної роботи з жертвами воєнних конфліктів. *Збірник тез I Міжнародної наукової конференції “Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки”*. 2021. С. 38–39.
19. Кравцов С. Соціальна політика. *Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи*. 2007. С 83–96. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads-2008/07/83-96_no-3_vol-26_2008_UKR.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
20. Кулик С. Психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів : дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Київ : Інститут психології ім. Г. Костюка АПН України. 2004. 140 с.
21. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3. С. 13–18. URL: file:///Users/tetiana/Downloads/UGJ_2-014_3_4.pdf (дата звернення: 07.08.2024).
22. Максименко Ю., Морозова-Йоханнесен О. Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни. *Питання психології. Вісник*

Національного університету оборони України. 2022. № 69 (5). С. 90–97. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/264242/261438> (дата звернення: 08.08.2024).

23. Карамушка Л., Креденцер О., Терещенко К., Лагодзінська В., Івкін В., Ковальчук О.; Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум. Київ : Інститут психології ім. Г. Костюка. 13 с.

24. Орбан-Лембрик Л., Подгурецькі Ю. Психологічні засади спілкування : монографія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 416 с.

25. Палагіна Н. Специфіка психологічної допомоги вимушеним мігрантам у процесі їхньої психологічної адаптації. *Журнал прикладної психології*. 2006. № 6–2. С. 50–52.

26. Педоренко В. Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 5. С. 5–9. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1> (дата звернення: 07.08.2024).

27. Скільки мільйонів українців виїхало за кордон через війну. *Дані Мінекономіки*. URL: <https://tsn.ua/ato/skilki-milyoniv-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-cherez-viynu-dani-minekonomiki-2385430.html> (дата звернення: 04.08.2024).

28. Александров Д. Соціальна робота та психологічна допомога з адаптації вимушених переселенців до життя у нових умовах (профілактика дезадаптованості вимушених переселенців : метод. рекомендації. Бібліотека психологічної і соціальної допомоги, 2024. URL: <http://ecopsy.com.ua/index.php/1-pereselentsi-i-bizhentsi/robo-ta-z-pereselentsiamy/2022-03-27-08-14-61#top> (дата звернення: 04.08.2024).

29. Спринська З. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 50–56. URL: [\[journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/11.pdf\]\(http://journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/11.pdf\) \(дата звернення: 07.08.2024\).](http://tpsp-</p></div><div data-bbox=)

30. Тімченко О. Обпалені війною (психологічна пам'ятка для роботи з внутрішньопереміщеними особами). *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2022. № 1 (3). С. 159–166. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15847/3/обпаленівійною.pdf> (дата звернення: 07.08.2024).

31. Українське суспільство. *Міграційний вимір*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України. 2018. 396 с.

32. U-критерій Манна-Уїтні. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/U> (дата звернення: 09.02.2025).

33. Keshavarzi S. Stress, Coping, and Religiosity among Recent Syrian Refugees in Canada. *Electronic Theses and Dissertations*. 2018. 144 p. URL: <https://scholar.uwindsor.ca/etd/7641> (дата звернення: 08.08.2024).

34. Merton R. Social Theory and Social Structure. *Bassis M.S. Sociology: an Introduction*. 2001. P. 162–171.

35. Piaget J. Piaget's Theory. *Handbook of Child Psychology: History, Theory, and Methods*. New York: John Wiley, 1983. Vol.1. P. 41–102.

References:

1. Ahalarova K., Baidak T., Bolotova V., Bureha V., Hryhorieva S., Kozlova O., Liashenko N., Rushchenko I., Sappa A. *Istoriia sotsiologii* [History of sociology] Navch. posibnyk. Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. 432 p.

2. Mikheiev O., Shulha M., Nychkalo N., Lavrenko O., Volovych V., Biloshytskyi P. *Adaptatsiia* [Adaptation]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2001. Available at: <https://esu.com.ua/article-42642> (accessed 17.08.2024).

3. Ahalarova K., Baidak T., Bolotova V., Bureha V., Hryhorieva S., Kozlova O., Liashenko N., Rushchenko I.,

Sappa A. Istoriiia sotsiologhii [History of sociology]. Navch. posibnyk. Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. 432 p.

4. Mikheiev O., Shulha M., Nychkalo N., Lavrenko O., Volovych V., Biloshytskyi P. Adaptatsiia [Adaptation]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2001. Available at: <https://esu.com.ua/article-42642> (accessed 02.08.2024).

5. Aliksieienko T., Honchar L., Kunytsia T., Bybyk D. Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky [Internally displaced persons: social and pedagogical problems and experience of support]. Monohrafiia. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2020. 240 p. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/pdf> (accessed: 07.08.2024).

6. Amosov M., Bendet Ya. Fizychna aktyvnist i sertse [Physical activity and the heart]. Kyiv : Zdorovia, 1975. 255 p.

7. Perkovskyi A., Shulha M. Bizhentsi [Refugees]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2003. Available at: <https://esu.com.ua/article-39878> (accessed: 08.08.2024).

8. Vymusheni pereselentsi: stan, problemy, perspektyvy [Internally displaced persons]. *Informatsiino-referatyvnyi biuleten*. Available at: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/vimusheni_pereselentsi/2024/Pereselenzi_2024.11-18.pdf (accessed: 08.08.2024).

9. Borovynska I. Hotovnist vnutrishno peremishchenykh osib do ovolodinnia sotsialno-psykholohichnyh stratehiiamy zhyttievoi uspishnosti [Readiness of internally displaced persons to master social and psychological strategies for life success]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Priorytetni napriamy vyrishennia aktualnykh problem vykhovannia i osvity"*. Kharkiv, 2019. Available at: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/br20190826.pdf> (accessed: 08.08.2024).

10. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon vid 08.07.2011 № 3671-VI. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuti dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [On refugees and persons in need of complementary or temporary protection]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (accessed: 08.08.2024).

11. Hordiienko N., Tarasovych N. Do problemy sotsialnoi adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib u pryymaiuchykh hromadakh ta orhanizatsii sotsialnoi roboty z nymy [On the problem of social adaptation of internally displaced persons in host communities and organisation of social work with them]. The 10th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects". Tokyo : CPN Publishing Group, 2022. 323 p.

12. Maksymenko S., Zaichuk V., Klymenko V., Papucha M., Soloviienko V. Zahalna psykholohiia [General psychology]. Pidruchnyk. Vinnytsia : Nova Knyha, 2004. 704 p.

13. Zlobina O., Tykhonovych. K. Osobystist sohodni: adaptatsiia do suspilnoi nestabilnosti [Personality today: adaptation to social instability.]. 1996. p. 9.

14. Mikheiev O. Inadaptatsiia [Inadaptation]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2011. Available at: <https://esu.com.ua/article-13315> (accessed: 03.08.2024).

15. Didkovska L. Emihratsiia: Ochikuvannia vs realnist. Realni motyvy ta trudnoshchi na novii zemli [Очікування vs реальність. Реальні мотиви та труднощі на новій землі.]. *Internet-resurs*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Xfm1lhlno> (accessed: 04.08.2024).

16. Kalashnyk I., Fomych M. Osoblyvosti proiavu dezadaptatsii emihrantiv ta mozhlyvosti yikh uperedzhennia [The peculiarities of emigrants' maladjustment and the possibility of their prejudice.]. *Pytannia psykholohii: Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2022.

- No. 5 (69). pp. 39–46. Available at: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/260654/261419> (accessed: 09.08.2024).
17. Karamushka L., Tereshchenko K., Kredentser O. Adaptatsiia na ukrainskii vybirtsi metodyk “The modified bbc subjective well-being scale (bbc-swb)” ta “positive mental health scale (pmh-scale)” Orhanizatsiina psykholohiia [Adaptation of the modified bbc subjective well-being scale (bbc-swb) and positive mental health scale (pmh-scale) on the Ukrainian sample Organisational Psychology.]. *Ekonomichna psykholohiia*. No. 3–4 (27). 2022. С. 85–94. Available at: <https://doi.org/10.31108/2.202-2.3.27.8> (accessed: 18.09.2024).
18. Kozyra P., Kalka N. Osnovni napriamky psykholohichnoï roboty z zhertvamy voiennykh konfliktiv [The main directions of psycho-correctional work with victims of military conflicts.]. *Zbirnyk tez I Mizhnarodnoï naukovoï konferentsii “Voienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky”*. 2021. pp. 38–39.
19. Kravtsov S. Sotsialna polityka [Social policy]. Teoretychne bachennia sotsialnoi adaptatsii: stan, pohliady, pidkhody. 2007. pp 83–96. Available at: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/83-96__no-3__vol-26__2008__UKR.pdf (accessed: 08.08.2024).
20. Kulyk S. Psykholohichni osoblyvosti upravlinnia profesiinoiu adaptatsiieiu vchyteliv [Psychological features of managing teachers' professional adaptation]. Dys. kand. psykol. nauk: 19.00.05. Kyiv : Instytut psykholohii im. H. Kostiuka APN Ukrainy. 2004. 140 p.
21. Libanova E. Vymusheni pereselentsi: vchora, sohodni, zavtra [Internally displaced persons: yesterday, today, tomorrow.]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*. 2014. No. 3. pp. 13–18. Available at: file:///Users/tetiana/Downloads/UGJ_2014_3_4.pdf (accessed: 07.08.2024).
22. Maksymenko Yu., Morozova-Yokhannessen O. Psykholohichni osoblyvosti osobystisnykh zmin pereselentsiv v umovakh inshoi krainy [Psychological features of personal changes of migrants in a foreign country.]. *Pytannia psykholohii. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2022. No. 69 (5). pp. 90–97. Available at: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/264242/261438> (accessed: 08.08.2024).
23. Karamushka L., Kredentser O., Tereshchenko K., Lahodzinska V., Ivkin V., Kovalchuk O.; Metodyky doslidzhennia psyklichnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii [Methods of researching mental health and well-being of organisational staff]. *Psykholohichni praktykum*. Kyiv : Instytut psykholohii im. H. Kostiuka. 13 p.
24. Orban-Lembryk L., Podhuretski Yu. Psykholohichni zasady spilkuвання [Psychological principles of communication]. Monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria, 2008. 416 p.
25. Palahina N. Spetsyfika psykholohichnoi dopomohy vymushenym mihrantam u protsesi yikhnoi psykholohichnoi adaptatsii [Specifics of psychological assistance to forced migrants in the process of their psychological adaptation]. *Zhurnal prykladnoi psykholohii*. 2006. No. 6–2. С. 50–52.
26. Pedorenko V. Osoblyvosti psykhoemotsiinoho stanu pereselentsiv v umovakh inshoi krainy [Peculiarities of the psycho-emotional state of IDPs in a foreign country]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2022. No. 5. pp. 5–9. Available at: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1> (accessed: 07.08.2024).
27. Skilky milioniv ukraintsiv vyikhalo za kordon cherez viinu [How many millions of Ukrainians have moved abroad because of the war?]. *Dani Minekonomiky*. Available at: <https://tsn.ua/ato/skilki-milyoniv-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-cherez-viynu-dani-minekonomiki-2385430.html> (accessed: 04.08.2024).
28. Aleksandrov D. Sotsialna robota ta psykholohichna dopomoha z adaptatsii vymushenykh pereselentsiv do zhyttia u

- novykh umovakh (profilaktyka dezadaptovanosti vymushenykh per eselentsiv [Social work and psychological assistance for adaptation of IDPs to life in new conditions (prevention of maladjustment of IDPs)]. Metod. rekomendatsii. Biblioteka psykholohichnoi i sotsialnoi dopomohy, 2024. Available at: <http://ecopsy.com.ua/index.-php/1-pereselentsi-i-bizhentsi/robo-ta-z-pere-selentsiamy/2022-03-27-08-14-61#top> (accessed: 04.08.2024).
29. Sprynska Z. Psykholohichni osoblyvosti vnutrishno peremishchenykh osib [Psychological characteristics of internally displaced persons]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2018. № 6. С. 50–56. Available at: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/11.pdf (accessed: 07.08.2024).
30. Timchenko O. Obpaleni viinoiu (psykholohichna pamiatka dlia roboty z vnutrishnoperemishchenymy osobamy) [Burned by war (psychological memo for working with internally displaced persons)]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. 2022. No. 1 (3). pp. 159–166. Available at: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15847/3/обпаленівійною.pdf> (accessed: 07.08.2024).
31. Ukraïnske suspilstvo. *Mihratsiÿnyÿ vymir*. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. Ptukhy NAN Ukraïny. 2018. 396 p.
32. U-kryterii Manna-Uitni [Mann-Whitney U test]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/U> (accessed: 09.02.2025).
33. Keshavarzi Sara. Stress, Coping, and Religiosity among Recent Syrian Refugees in Canada. *Electronic Theses and Dissertations*. 2018. 144 p. Available at: <https://scholar.uwindsor.ca/etd/7641> (accessed: 08.08.2024).
34. Merton R. Social Theory and Social Structure. *Basis M.S. Sociology: an Introduction*. 2001. pp. 162–171.
35. Piaget J. Piaget's Theory. *Handbook of Child Psychology: History, Theory, and Methods*. New York: John Wiley, 1983. Vol.1 pp. 41—102.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2025

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>;
E-mail: palex37@ukr.net

Алла Харченко

кандидатка економічних наук, доцентка, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри управління проєктами в інформаційних технологіях; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-2857>;
E-mail: alex2995@ukr.net

Микола Чеботарьов

кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3915-7705>;
E-mail: chtbotarev322@gmail.com

ПРИЩЕПЛЕННЯ СТУДЕНТАМ НАВИЧОК ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РИЗИКУ

Анотація: досліджено питання оволодіння майбутніми фахівцями технологією підготовки, прийняття та реалізації рішень. Її актуальність зумовлена істотним ускладненням суспільного життя і застосовуваних технологій, поширенням проблемних та ризикових ситуацій. Показано, що уміння і здатність підготовки, прийняття та реалізації ефективних рішень стає сьогодні одним із невід’ємних складників професійної компетентності фахівця будь-якого профілю. Розкрито сенс основних категорій цієї сфери знань, якими виступають поняття проблемних ситуацій, рішень, невизначеності, ризику тощо. Обґрунтовано методику викладу навчального матеріалу, яка передбачає забезпечення єдності теоретичних і практичних занять, формування системи знань і самостійних завдань, які підкріплюють цю систему розвиненими навичками. Розкрито особливості раціонального підходу до аналізу як проблемних ситуацій, так і ризиків та їхнього впливу на процес підготовки і прийняття виважених та адекватних рішень.

Ключові слова: проблемна ситуація; підготовка рішення; прийняття рішення; інформаційна невизначеність; ризик; аналіз ризиків; компетентність у сфері прийняття рішень.

Oleksandr Ponomaryov

PhD in technical sciences, full professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: palex37@ukr.net

Alla Kharchenko

PhD in economic sciences, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the project management in information technology department; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: alex2995@ukr.net

Mykola Chebotarev

Ph.D. in pedagogy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, assistant professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: chtbotarev322@gmail.com

**TRAINING STUDENTS WITH DECISION-MAKING SKILLS IN CONDITIONS OF
UNCERTAINTY AND RISK**

Abstract: the article is devoted to the important problem of mastering the technology of preparation, adoption and implementation of decisions by future specialists. Its relevance is due to the significant complication of social life and applied technologies, the spread of problem and risk situations. It is shown that the skill and ability to prepare, adopt and implement effective decisions is becoming one of the integral components of the professional competence of a specialist of any profile today. The meaning of the main categories of this field of knowledge is revealed, which are the concepts of problem situations, decisions, uncertainty, risk, etc. The methodology of presenting educational material is substantiated, which involves ensuring the unity of theoretical and practical classes and the formation of a system of knowledge and independent tasks that support this system with developed skills. The features of a rational approach to the analysis of both problem situations and risks and their impact on the process of preparing and adopting balanced and adequate decisions are revealed.

Key words: problem situation; decision preparation; decision making; information uncertainty; risk; risk analysis; decision-making competence.

Oleksandr Ponomaryov, Alla Kharchenko, Mykola Chebotarev

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Training students with decision-making skills in conditions of uncertainty and risk”

Problem setting. Human activity is aimed at achieving certain goals. On the way to achieving them, complex contradictory situations often arise, complicating the possibility of achieving these goals. Overcoming these situations requires an analysis of their meaning and reasons for making effective responsible decisions, adequate situations. Their complexity is due to the need to ensure the adequacy of these

decisions to a certain situation. After all, because of it, the content of further actions is mostly not obvious. An erroneous determination of the nature of a problem situation can create a real danger of its undesirable, and often even threatening, development.

Therefore, the formation of proper professional competence of future specialists should provide for the instillation of the necessary level of development of established skills in the preparation, adoption and implementation of adequate decisions. After all, the risk of making wrong decisions complicates, and sometimes makes it impossible to achieve the desired goals. The danger is posed by management decisions made by managers in conditions of risk. As Y. Appelo emphasizes, "complexity often turns the interaction between you and the outside world into unpredictable chaos, full of unexpected problems and surprises [1. p. 30]. Therefore, in conditions of risk, one has to make a decision aimed not only at solving a complex problem that generates risk, but also at taking into account a set of related problems.

Recent research and publications analysis. The relevance of the problem has led to a wide interest of scientists and practitioners in the features of decision-making under uncertainty and risk. The needs of the theory and practice of decision-making were reflected in numerous publications by R. Akoff, O. Bandurka, J. Boyet, A. Dan [14], R. Daft, R. Gimpel, P. Drucker, R. Thaler [15], Hall R., Young S. and others. They have become classics of this scientific direction. Its relatively new aspects are also considered by Ukrainian researchers. An example is the analysis of the features of decision-making under uncertainty, carried out by V. Artemov and I. Syngaivska [2]. Decision-making models for different types of uncertainty and under risk are studied by A. Gotovska and L. Kolesnyk [6]. Methods for assessing the effectiveness of managerial decision-making under uncertainty are considered by L. Hryniv and O. Vachil [7].

The classification of management decision-making methods is proposed by

I. Sokurenko [12] and D. Kabachenko [8]. The original precedent-based system for supporting the processes of preparation and decision-making is developed by S. Klymchuk [9]. The application of the knowledge representation model by V. Ulshin in the construction of expert decision-making support systems in diagnostics [13] is important. Mathematical models of decision-making under risk conditions are also the subject of research by S. Moskvina and D. Kovalyuk for application in technological process control systems [10].

An important role is played by educational and methodological literature. A textbook on the basics of system analysis and optimal decision-making was prepared by O. Velichko and T. Gordienko [5]. Textbooks on the theory and practice of managerial decision-making were prepared by V. Vasylenko [4] and the author's team under the leadership of M. Butko [3]. Of course, the analysis provided is not and cannot be exhaustive. After all, the phenomenon of decision-making is quite complex, multi-purpose and multi-faceted.

Paper objective. The article is intended to select the appropriate content of educational material on decision-making under uncertainty and risk, methods and methodology of its teaching. It is also intended to consider the development of students' established skills in using the technology of preparation and decision-making, analysis of problem situations and risks, to teach them the ability to assess the possibility of risks, prevent them, reduce their probability and find ways and means of insurance.

Paper main body. A characteristic feature of modern social life is dynamism, caused by the turbulence of both society and the external environment. Its causes are tension, and open armed conflicts, and manifestations of contradictions regarding territories and natural resources. Turbulence generates information uncertainty and risks, complicates the preparation and decision-making. As a result, in the process of activity, certain undesirable complications arise from time to time, which hinder the achievement of its goals.

Developing an adequate solution requires a specialist to have the appropriate level of professional competence and experience in decision-making. It involves developed skills in analyzing problem situations, predicting possible options for their evolution, and preparing adequate solutions based on sound principles. Gaining practical experience in decision-making involves prior targeted familiarization with its technology while students are still acquiring the appropriate knowledge and professional competence in a higher education institution.

The authors' many years of practical pedagogical experience in familiarizing students with the basics of decision-making and instilling in them the skills of preparation and decision-making serves as the motivating motive for this article. In addition, the constant complication of both social life and applied techniques and technologies leads to more frequent occurrence of problem situations. At the same time, more possible options appear for choosing a particular solution aimed at solving them. These circumstances require teaching students not only to develop solutions adequate to the situations, but also to compare them in order to choose the best option.

The condition for the successful implementation of this task is the development and offering to students of peculiar models of problem situations that they have to solve. We used three types of such models. The first one provided for preliminary acquaintance with the goals, meaning and technology of decision-making. Here, descriptions of easily understandable problem situations of everyday nature were used. The second type consisted in the analysis of situations that are completely natural for students and are related to the educational process. Finally, the third type of models is intended to familiarize students with certain problem situations that may arise in the field of their future professional activity, and to prepare solutions to overcome these situations.

The peculiarities of each type of model are, firstly, a clear and unambiguous description

of the problem situation. This is due to the widespread ambiguity of natural language, which introduces additional problems and complicates the whole process of laying down, ensuring the adequacy of decisions and their formation and final adoption. Secondly, since the situations considered are of an educational nature, they should be somewhat simplified so that familiarity with them helps students master the methodology of situation analysis and decision preparation. Thirdly, it is advisable to use a description of situations with a gradual complication of their meaning and approximation to practice. Fourthly, it is necessary to help students understand the nature of uncertainty and risk and learn their analysis.

We strive to form in students an idea of the meaning and possible sources of informational uncertainty in the decision-making space. In principle, it can be caused by various factors. The most common of them is the fundamental Impossibility of accurately predicting the future, including possible directions and nature of the evolution of problem situations. At the same time, we teach students the methods of scientific forecasting in order to increase the accuracy, reliability and adequacy of the developed solution based on its results.

It is important to give students the concept of risk, its meaning and features of taking it into account in the process of activity, including when developing, making and implementing decisions. As D. Kabachenko writes, "risk is a potential, numerically measurable possibility of adverse situations and the consequences associated with them in the form of losses, damages due to uncertainty" [8, p.109]. It is the numerical dimension of risk that opens up a real possibility of reliable assessment of risks and the results of their implementation.

In our opinion, for an objective assessment of risk, one should first of all estimate the probability of the occurrence of a relevant risk situation. After that, taking into account its probability, one can estimate the probabilities of each of the possible outcomes and the corresponding values of the possible

gain and possible loss. The ratio of these indicators determines the expediency or in expediency of taking risks, that is, whether the risk will be eliminated or not.

It is no coincidence that M. Butko and his co-authors emphasize that "decision-making in the event of uncertainty is inextricably linked to risk" [3, P. 52]. In their deep conviction, "depending on the time, place and external conditions after the occurrence of a risky event, three outcomes are possible" [3, p.53]. Indeed, the outcomes of risks, in principle, can be, firstly, the expected gain; secondly, a loss; thirdly, a situation in which there is neither gain nor loss.

A systematic approach to the formation of competence of future specialists in the field of decision-making allows to reduce the level of risk and the probability of its occurrence. Separately, it is necessary to note such an interesting phenomenon as the general increase in the level of success of students due to their mastery of the technology of decision-making and implementation. They admit that mastery of it is a significant factor in the value perception of knowledge and education, increasing the level of competence, general and professional culture. At the same time, in many situations, students

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Будь-яка діяльність практично кожної людини в її життєвих процесах спрямована на успішне досягнення певних цілей. Однак при цьому на шляху досягнення їх час від часу виникають складні й суперечливі ситуації. Вони можуть істотно ускладнювати можливості досягнення бажаних цілей. Подолання таких ситуацій вимагає від суб'єкта діяльності здійснення певних специфічних дій із аналізу сенсу та причин появи цих ситуацій, прийняття та ефективної реалізації відповідальних рішень. Їхня складність обумовлена необхідністю забезпечення адекватності цих рішень щодо ситуації, що склалася. Дійсно,

independently and proactively use their knowledge and skills in preparing and making rational decisions.

Conclusions of the research. The conducted research allows us to draw the following conclusions: First, the content of the educational material on the preparation and decision-making process should contain clear formulations of such concepts as decisions, problem situations, uncertainty and risks; Second, the methodology for teaching this material should be based on the logical and methodological foundations of higher education and ensure the unity of the theory and practice of decision-making; Third, this methodology helps to develop in students established skills in using the technology of preparation and decision-making, analysis of problem situations and risks; Fourth, its application allows to teach students the ability to assess the possibility of risks and prevent them, reduce their probability and find ways and means of insurance. The experience of the authors' practical pedagogical activity in forming the desired competence and culture of future specialists in the field of preparation and decision-making ensures their high competitiveness in the modern and promising labor and workforce markets.

характер подальших дій суб'єкта здебільшого не є очевидним. Більш того, помилкове визначення як сенсу і характеру проблемної ситуації, так і причин її виникнення цілком може створювати реальну небезпеку подальшого небажаного, а досить часто ще й загрозливого її розвитку.

Це тим більш актуалізує проблему. Тому формування професійної компетентності майбутніх фахівців має передбачати прищеплення їм вкрай необхідного рівня розвитку усталених навичок підготовки, прийняття та реалізації адекватних рішень. Адже ризик прийняття хибних рішень істотно ускладнює, а часом взагалі унеможливує досягнення заздалегідь визначених цілей діяльності. Особливо небезпечними

виявляються управлінські рішення, які доводиться приймати керівникам в умовах ризику. Тож не випадково Ю. Аппело спеціально підкреслює, що “складність часто перетворює взаємодії між вами та зовнішнім світом на непередбачуваний хаос, повний несподіваних проблем та сюрпризів” [1, с. 30]. Отже, в умовах ризику доводиться не тільки приймати рішення, спрямоване на розв’язання проблеми, що породжує цей ризик, але й певну множину супутніх проблем. Всі ці обставини підвищують значення прищеплення студентам навичок прийняття рішень, особливо у складних ситуаціях та в умовах інформаційної невизначеності й ризику. Зв’язок проблеми з важливими науковими і прикладними завданнями в сучасних умовах значною мірою детермінується російською агресією й необхідністю урахування зумовлених нею особливостей прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Підготовка і прийняття ефективних рішень та нормалізація за їх допомогою проблемних ситуацій відіграють істотну, часто визначальну роль в успішному досягненні бажаних цілей діяльності. Ця обставина не просто обумовила широкий інтерес вчених і практиків до особливостей прийняття рішень, але й сформувала цілісний і достатньо розвинений специфічний науковий напрям. Нагальні потреби теорії і практики прийняття рішень знайшли своє відображення у величезному потоці відповідних наукових публікацій.

Плідному розвитку цього напрямку активно сприяли праці Р. Акоффа, О. Бандурки, Дж. Бойета, А. Дана [14]. Дафта Р., Джимпела Р., Друкера П., Талера Р. [15]. Холла Р., Янга С. та інших. Вони практично стали класикою цього наукового напрямку. Його ж відносно нові аспекти розглядаються в роботах багатьох, в тому числі й українських дослідників. Як приклад можна навести аналіз

особливостей процесів прийняття рішень в умовах невизначеності, здійснюваний В. Артемовим та І. Сингаївською [2]. Моделі прийняття рішень для різних видів невизначеності та в умовах ризику досліджують А. Готовська і Л. Колесник [6]. Методи оцінки ефективності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності розглядають Л. Гринів та О. Вачіль [7].

Класифікацію методів прийняття управлінських рішень пропонує також І. Сокурєнко [12]. Процеси підготовки і прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику детально аналізує також Д. Кабаченко [8]. Розробленню оригінальної прецедентної системи підтримки процесів підготовки і прийняття рішень присвячені дослідження С. Климчука [9]. Важливим для теорії і практики прийняття рішень є застосування В. Ульшиним моделі представлення знань при побудові експертних систем підтримки прийняття рішень під час діагностування [13]. Математичні моделі прийняття рішень в умовах ризику виступають предметом дослідження також С. Москвіної та Д. Ковалюк для застосування в системах управління технологічними процесами [10].

Оскільки складні проблемні ситуації можуть виникати практично у всіх сферах суспільного життя, їх успішне розв’язання вимагає належного рівня володіння методами підготовки і прийняття рішень від кожного фахівця будь-якого профілю чи спеціальності. Тому надзвичайно важливу роль відіграє наявність та якість навчально-методичної літератури. З цих позицій варто звернути увагу на цікавий підручник із основ системного аналізу і прийняття оптимальних рішень, який підготували О. Величко та Т. Гордієнко [5]. Заслужують схвалення й навчальні посібники з теорії і практики розробки і прийняття управлінських рішень, підготовлені В. Василенко [4] й авторським колективом під керівництвом М. Бутка [3].

Ми свідомі того, що наведений аналіз досліджень і публікацій із проблем підготовки і прийняття управлінських рішень та особливостей їх реалізації в умовах інформаційної невизначеності й ризику не є і не може бути вичерпним. Адже дійсно, феномен прийняття рішень є досить складним, багатоцільовим і багатоаспектним. Тому інтереси дослідників звичайно зосереджуються на окремих аспектах цього феномену, що відображено у публікаціях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Оскільки уміння і здатність підготовки та прийняття ефективних рішень постає невід'ємним компонентом професійної компетентності фахівця, прищеплення студентам відповідних навичок має вважатися вкрай важливим аспектом проблеми. Водночас його дослідженню ще не приділяється, на наш погляд, належної уваги. Також недостатнє місце в системі підготовки фахівців приділяється формуванню умінь системного аналізу проблемних ситуацій та ризиків. Йдеться про здатність практичного застосування отриманих знань під час вирішення практичних завдань. Вимагає більш чіткого підходу і розвиток логіко-методологічних засад технології підготовки й прийняття ефективних рішень та забезпечення їхньої адекватності характеру конкретних ситуацій.

Також недостатньо вирішеними лишаються важливі аспекти проблеми, пов'язані з психологією прийняття рішень, з правовими та морально-етичними колізіями й можливостями їх перетинання та необхідності вибору. Надзвичайно важливим завданням є навчити студентів аналізу ризиків, визначенню їх імовірності та прийнятності, а також можливості запобігання чи пом'якшення негативних наслідків. Це тим більш стає важливим в умовах війни і спротиву прагненню агресивного сусіда знищити Україну як незалежну державу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). За результатами виявлення й виокремлення невирішених раніше аспектів порушеної проблеми та урахування наукових інтересів авторів цілі даної статті можна сформулювати у такий спосіб. По-перше, визначити доцільний зміст навчального матеріалу, методик та методологію його викладу. По-друге, вивчити можливості для розвитку в студентів усталених навичок користування технологією підготовки і прийняття рішень, аналізу проблемних ситуацій та ризиків. По-третє, розглянути шляхи навчання студентів умінню оцінювати можливості появи ризиків, запобігати їм, знижувати їх імовірність та знаходити траєкторії і засоби страхування. Передбачається також навести результати досвіду практичної педагогічної діяльності щодо забезпечення рівня бажаної компетентності майбутніх фахівців у сфері прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для сучасного суспільного життя однією з характерних особливостей виступає його динамізм, надзвичайно складний і суперечливий характер. Він зумовлений турбулентністю і самого соціуму, і зовнішнього відносно нього середовища. Причинами її можуть вважатися напружені взаємовідносини, а також відкриті збройні конфлікти. Її проявами є суперечності стосовно територій та природних ресурсів. Наслідки і результати турбулентності породжують виникнення інформаційної невизначеності та непередбачуваності характеру функціонування й розвитку як соціуму загалом, так і його окремих підсистем.

Системний аналіз цих чинників дає вагомі підстави стверджувати, що, по-перше, під час здійснення будь-якої людської діяльності час від часу можуть виникати ті чи інші небажані ускладнення. Вони постають на заваді успішного досягнення цілей цієї діяльності. По-друге,

будь-які відхилення від нормального стану об'єкта діяльності чи від характеру його функціонування вимагають відновлення. Його сенс полягає у визначенні потрібних дій, підготовці, прийнятті й наступній реалізації адекватного ситуації рішення. По-третє, вироблення такого рішення вимагає від фахівця наявності належного рівня професійної компетентності й досвіду прийняття рішень. Він передбачає розвинені навички аналізу проблемних ситуацій, прогнозу ймовірних варіантів їх можливої еволюції та обґрунтованої підготовки адекватних рішень. По-четверте, для набуття практичного досвіду прийняття рішень вкрай корисним виявляється попереднє цільове знайомство з його технологією ще в процесі отримання студентами належної компетентності у закладі вищої освіти.

Саме багаторічний досвід практичної педагогічної діяльності авторів зі знайомства студентів із основами прийняття рішень і прищеплення їм навичок підготовки та прийняття рішень виступає спонукальним мотивом цієї статті. До того ж, постійне ускладнення як суспільного життя, так і застосовуваних технік й технологій призводять до все більш частого виникнення проблемних ситуацій. Водночас з'являється більше можливих варіантів для вибору того чи іншого рішення, спрямованого на їх розв'язання. Ці обставини вимагають навчати студентів не тільки розробці адекватних ситуаціям рішень, але й їх компаративістиці з метою вибору найкращого варіанту.

Для успішної реалізації вказаного завдання виявилось за доцільне як розробити, так і запропонувати студентам для розв'язання своєрідні моделі проблемних ситуацій. Ми застосовували три типи таких моделей. Перший тип передбачав попереднє знайомство з цілями, сенсом і технологією прийняття рішень. При цьому використовувалися описи легко зрозумілих проблемних ситуацій повсякденно-побутового характеру.

Другий тип полягав у аналізі цілком природних для студентів ситуацій, пов'язаних із навчальним процесом. Нарешті, третій тип моделей призначений для знайомства студентів із тими чи іншими проблемними ситуаціями, що можуть виникати у сфері їхньої майбутньої професійної діяльності, та з підготовкою рішень для подолання цих ситуацій.

Для кожного з розглянутих типів характерними особливостями повинні виступати, по-перше, чіткий та однозначний опис проблемної ситуації. Така вимога пов'язана з поширеною неоднозначністю природної мови, що вносить додаткові проблеми й ускладнює цілепокладання, забезпечення адекватності рішень та їх формування і остаточне прийняття. По-друге, оскільки розглянуті ситуації носять навчальний характер, вони мають бути дещо спрощеними з тим, щоб знайомство з ними допомагало студентам опанувати методологію аналізу ситуацій і підготовку рішень. По-третє, доцільно застосовувати опис ситуацій із поступовим ускладненням їх сенсу і наближенням до практики. По-четверте, необхідно допомогти студентам оволодіти природою невизначеності й ризику і навчитися їхньому аналізу.

Ці завдання надзвичайно важливі, оскільки формування у студентів умінь виробляти і приймати адекватні рішення набуває особливо важливого значення для їхньої успішної професійної діяльності саме в умовах інформаційної невизначеності та ризику. Ці чинники істотно ускладнюють процеси розробки, прийняття та реалізації рішень. Їхні ускладнення, з одного боку, зумовлені турбулентністю середовища, в якому відбуваються вказані процеси, а з іншого боку, вони самі породжують турбулентності. Дійсно, рішення, яке є цілком адекватним для певної ситуації, в процесі свого прийняття та реалізації може застарівати та втрачати адекватність, оскільки ситуація еволюціонує і тому вимагає нових цілей, змісту та характеру рішення.

Тому ми прагнемо сформувані у студентів уявлення про сенс та можливі джерела появи інформаційної невизначеності у просторі прийняття рішень. В принципі вона може бути зумовлена різними чинниками. Найпоширенішими з них є принципова неможливість точного передбачення майбутнього, в тому числі й можливих напрямків та характеру еволюції проблемних ситуацій. Разом із тим, навчаємо студентів і методам наукового прогнозування, щоб за його результатами підвищувати точність, вірогідність та адекватність розроблюваного рішення. Значення і важливість урахування невизначеності підтверджує, наприклад, і те, що проблеми гео економічної невизначеності стоїть на порядку денному Всесвітнього економічного форуму 2025 року в Давосі, у якому брали участь 3000 лідерів із 130 країн світу.

Необхідно дати студентам поняття ризику, його сенсу та особливостей урахування в процесі діяльності, в тому числі при розробці, прийнятті та реалізації рішень. Як пише Д. Кабаченко, “ризик — потенційна, чисельно вимірна можливість несприятливих ситуацій і пов'язаних з ними наслідків у вигляді втрат, збитків у зв'язку з невизначеністю” [8, с. 109]. Саме чисельна вимірність ризику відкриває реальну можливість достовірної оцінки ризиків та результатів їхньої реалізації.

Бутко М. та його співавтори підкреслюють, що “прийняття рішень у разі невизначеності нерозривно пов'язане з ризиком” [3, с. 52]. На їхнє глибоке переконання, “залежно від часу, місця та зовнішніх умов після виникнення ризикової події можливі три результати” [3, с. 53]. Дійсно, результатами ризиків можуть бути, по-перше, очікуваний виграш, по-друге, програш, і по-третє, ситуація, у якій немає ні виграшу, ні програшу.

На нашу думку, для об'єктивної оцінки ризику слід передусім оцінити ймовірність виникнення відповідної ризикової ситуації. Після цього, уже з урахування її ймовірності, можна оцінити

ймовірності кожного з можливих результатів та відповідні величини можливого виграшу та можливого програшу. Саме співвідношення цих показників і визначає доцільність чи недоцільність ризикувати, тобто чи буде ризик виправданим, чи ні. Так, у разі, якщо ймовірності ризикової події та можливого виграшу низькі, як і величина самого виграшу, ризик скоріш за все буде невиправданим. У разі ж низької ймовірності програшу і значної величини можливого виграшу ризик вважається доцільним і у більшості випадків виправданим.

Ці цілком, здавалося б, зрозумілі підходи в процесі їхньої реалізації при виробленні адекватного рішення стикаються з такими двома особливостями. Перша з них полягає у суперечливому характері дій при виборі інструментарію виконання рішення між нормами моралі і права. Друга особливість полягає в істотній ролі психології людини, насамперед у мірі її схильності до ризику, при виборі рішення. Не випадково серед студентів зустрічаються як занадто обережні люди, яких навіть привабливі можливості не спонукають ризикнути, так і такі, що готові ризикувати навіть у несприятливих умовах невиправданих ризиків і при негативних результатах попереднього досвіду. При цьому саме таких виявляється більшість у студентському середовищі.

Для забезпечення надійного оволодіння студентами теорією і практикою прийняття рішень необхідно їх належним чином спонукати. При цьому ми вважаємо за доцільне послатися на висловлення лауреата Нобелівської премії Р. Талера про те, що “коли ви хочете спонукати когось до якоїсь дії, зробіть її простою” [15, с. 401]. Ось чому ми прагнули максимально спрощувати описи проблемних ситуацій, характер невизначеностей і ризику. Це допомагало нам не тільки спонукати студентів, але й розбудити їх, включити творчі потенції. Адже зовсім не випадково Р. Талер стверджує, що “один із способів

розморожування людей — це зняття бар'єрів, які заважають їм змінитися, хоч би якими незначними не були ці бар'єри” [15, с. 402].

Сьогодні основним чинником ризику практично для всіх сфер життя як суспільства, так і переважної більшості індивідів виступає війна, яку наша агресивна держава-сусідка розв'язала проти нашої країни. Її неприхованою метою стало знищення не тільки самої України, а й українства загалом як своєрідного суспільно-історичного і духовно-культурного утворення. Війна та постійні обстріли і руйнування зумовлюють ризики різного змісту й характеру не тільки для військових, а й для бізнесу, об'єктів інфраструктури і цивільних громадян. Непередбачуваність ризикових подій та їхніх наслідків ускладнюють прийняття раціональних рішень. Певні ускладнення при формуванні завдань із оволодіння студентами навичками підготовки та прийняття рішень виникають також через використання технологій дистанційного навчання.

Цілком справедливо С. Плохій підкреслює, що “спроможність вистояти в конфлікті з Російською Федерацією та зберегти незалежність вивела Україну на нову траєкторію” [11, с. 446]. Однак на шляху практичної реалізації цієї траєкторії нашу країну чекає багато складних ситуацій і ризиків. Умовою їх успішного подолання виступає своєчасна розробка і прийняття виважених та адекватних управлінських рішень на всіх рівнях ієрархії управління та в усіх сферах суспільного життя.

Для подолання наведених ускладнень слід визначити доцільний зміст навчального матеріалу і запропонувати методiku і методологію його викладу. Зміст матеріалу охоплює як теоретичні основи прийняття рішень, так і методи їх підготовки та реалізації. Логіко-методологічні підходи ґрунтуються на логіці та філософії людської діяльності і на філософії освіти. Методика його викладу

передбачає практичну спрямованість начальних занять, розробку рішень згідно з індивідуальними завданнями та рецензування рішень, які запропоновані іншими студентами.

Результати вивчення студентами технології підготовки і прийняття рішень, в тому числі й тих, які доводиться приймати в умовах невизначеності та ризику, свідчать, що його ефективність істотно залежить від мотивації. Вона значною мірою формується завдяки переконливості впливу педагога та гармонійного поєднання теоретичних і практичних занять, а також аудиторної та самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів. При цьому надзвичайно важливим чинником виявляється застосування студентами набутих знань та умінь із прийняття та реалізації рішень для високоякісного виконання обов'язкових домашніх завдань, курсових і дипломних робіт.

Звертає на себе увагу і взаємозв'язок між розвитком компетентності студентів з прийняття рішень та рівня їхньої відповідальності за результати й наслідки реалізації цих рішень. Тому важливого значення набуває розуміння ними ризиків та загальноцивілізаційної небезпеки, зумовлених чинниками екологічного характеру. Відносно новими й також небезпечними, як свідчать дослідження й тести, можуть бути і потенційні ризики, зумовлені розвитком і широким застосуванням штучного інтелекту.

Системний підхід до формування компетентності майбутніх фахівців у сфері прийняття рішень дозволяє знижувати рівень ризику та імовірність його появи. Окремо слід зазначити такий цікавий феномен, як загальне підвищення рівня успішності студентів завдяки оволодінню ними технологією прийняття та реалізації рішень. Вони зізнаються, що оволодіння нею постає виступає вагомим чинником ціннісного сприйняття знань та освіти, підвищення рівня компетентності,

загальної і професійної культури. При цьому у багатьох ситуаціях студенти самостійно й ініціативно використовують свої знання та навички з підготовки і прийняття раціональних рішень.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виконане дослідження дозволяє дійти таких висновків. По-перше, зміст навчального матеріалу з підготовки і прийняття рішень повинен містити чіткі формулювання таких понять, як рішення, проблемні ситуації, невизначеність та ризику. По-друге, методика викладу цього матеріалу має ґрунтуватися на логіко-методологічних основах вищої освіти і

забезпечувати єдність теорії і практики прийняття рішень. По-третє, ця методика допомагає розвинути у студентів усталені навички користування технологією підготовки і прийняття рішень, аналізу проблемних ситуацій та ризиків. По-четверте, її застосування дає змогу навчити студентів умінню оцінювати можливості появи ризиків і запобігати їй, знижувати їх імовірність та знаходити шляхи і засоби страхування. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розробці надійних методів кількісної оцінки ефективності рішень, невизначеностей та ризику.

Список літератури:

1. Аппело Ю. Менеджмент 3.0. Agile-менеджмент. *Лідерство та управління командами*. Харків : Фабула, 2019. 432 с.

2. Артемов В., Сингаївська І. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету "КРОК"*, 2022. № 1 (65), С. 149–163.

3. Бутко М., Бутко І., Мащенко В. Теорія прийняття рішень. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 360 с.

4. Василенко В. Теорія і практика розробки управлінських рішень : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2002. 420 с.

5. Величко О., Гордієнко Т. Основи системного аналізу і прийняття оптимальних рішень : підручник. Одеса : Олді, 2021. 672 с.

6. Готовська А., Колесник Л. Моделі прийняття рішень в умовах різних видів невизначеності та в умовах ризику. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці*. 2014. С. 43–44.

7. Гринів Л., Вачіль О. Методи оцінки ефективності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка*. 2015. № 11. С. 292–296.

8. Кабаченко Д. Прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику. *Науковий журнал Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 2. С. 107–115.

9. Климчук С. Розроблення прецедентної системи підтримки прийняття рішень. *Вісник Національного університету "Львівська Політехніка"*. 2010. Вип. 689. С. 169–176.

10. Москвіна С. Ковалюк Д. Математична модель прийняття рішень в умовах ризику в системах управління технологічним процесом. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2005. Вип. 1. С. 62–68.

11. Плохій С. Брама Європи, Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків : КСД, 2024. 509 с.

12. Сокурєнко І. Класифікація методів прийняття управлінських рішень. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019 № 6 (269). С.161–177.

13. Ульшин В., Климчук С. Моделі представлення знань експертних систем підтримки прийняття рішень при діагностуванні. *Вісник СХУ ім. В. Даля*. 2009. № 5 (135). С. 21–25.

14. Dan A. Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions. New York : Harper Collins Publ. 2008. 304 p.

15. Thaler R. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York : W.W. Norton, 2015. 432 p.

References:

1. Appelo Yu. *Menedzhment 3.0. Agile-menedzhment* [Management 3.0. Agile management]. *Liderstvo ta upravlinnia komandamy*. Kharkiv : Fabula, 2019. 432 p.

2. Artemov V., Synhaivska I. *Osoblyvosti protsesiv pryiniattia rishen v umovakh nevyznachenosti* [Features of decision-making processes under uncertainty]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 2022. No. 1 (65), C. 149–163.

3. Butko M., Butko I., Mashchenko V. *Teoriia pryiniattia rishen* [Decision-making theory]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2015. 360 p.

4. Vasylenko V. *Teoriia i praktyka rozrobky upravlinskykh rishen* [Theory and practice of developing management decisions]. *Navch. posibnyk*. Kyiv : TsUL, 2002. 420 p.

5. Velychko O., Hordiienko T. *Osnovy systemnoho analizu i pryiniattia optymalnykh rishen* [Fundamentals of system analysis and optimal decision-making]. *Pidruchnyk*. Odesa : Oldi, 2021. 673p.

6. Hotovska A., Kolesnyk L. *Modeli pryiniattia rishen v umovakh riznykh vydiv nevyznachenosti ta v umovakh ryzyku* [Decision-making models under different types of uncertainty and risk]. *Informatsiini tekhnologii v sotsiokulturnii sferi, osviti ta ekonomitsi.* 2014. 300 p

7. Hryniv L., Vachil O. *Metody otsinky efektyvnosti pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh nevyznachenosti* [Methods for assessing the effectiveness of management decision-making under conditions of uncertainty.]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Ekonomika*. 2015. No. 11. pp. 292–296.

8. Kabachenko D. *Pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh nevyznachenosti ta ryzyku; Management decision taking under uncertainty and risk* [Management decision-making under uncertainty and risk]. *Naukovyi zhurnal Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. 2017. №2. pp. 107–115.

9. Klymchuk S. *Rozroblennia pretsedentnoi systemy pidtrymky pryiniattia rishen* [Development of a case-based decision support system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska Politekhnik"*. 2010. Issue 689. pp. 169–176.

10. Moskvina S. Kovaliuk D. *Matematychna model pryiniattia rishen v umovakh ryzyku v systemakh upravlinnia tekhnolohichnym protsesom* [Mathematical model of decision-making under risk in process control systems]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. 2005. Issue 1 C. 62–68.

11. Plohyi S. *The Gates of Europe, History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence* [Gates of Europe, History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence]. Kharkiv : KSD., 2024. 509 p.

12. Sokurenko I. *Klasyfikatsiia metodiv pryiniattia upravlinskykh rishen* [Classification of management decision-making methods]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. 2019. No. 6 (269). pp.161–177.

13. Ulshyn V., Klymchuk S. *Modeli predstavlenia znan ekspertnykh system pidtrymky pryiniattia rishen pry diahnostuvanni* [Knowledge representation models of expert systems for decision support in diagnosis]. *Visnyk SNU im. V. Dalia*. 2009. No. 5 (135). pp. 21–25.

14. Dan A. *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. New York : Harper Collins Publ. 2008. 304 p.

15. Thaler R. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York : W.W. Norton, 2015. 432 p.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2024

Ольга Ігнатюк

доктор педагогічних наук, професорка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, професорка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6305-8802>;
E-mail: olgaignatyuk2016@gmail.com

ІННОВАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ БАЗОВОЇ, ПРОФЕСІЙНОЇ ТА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ЛІДЕРІВ

Анотація: статтю присвячено теоретичному та емпіричному дослідженню феномена інноваційно-освітнього середовища технічного університету, який є предметом міждисциплінарного вивчення соціально-гуманітарних наук. У ході дослідження встановлено, що визначення є певним завершальним етапом у виробленні поняття і вирішує такі пізнавальні завдання: розкриває зміст поняття і виокремлює його від інших споріднених понять. У статті представлено результати вивчення теоретичних доробок вчених задля визначення із поняттям інноваційно-освітнє середовище технічного університету. Розкрито теоретичні аспекти поняття інноваційно-освітнє середовище технічного університету через призму психологічного, соціального, педагогічного та технологічного аспектів. Запропоновано змістовну модель інноваційно-освітнього середовища технічного університету на основі теоретико-емпіричних аспектів.

Ключові слова: визначення; здобувачі вищої освіти; інноваційно-освітнє середовище; зміст поняття; змістовна модель; рівні підготовки; напрями підготовки; технічний університет.

Olha Ihnatiuk

doctor of science in pedagogy, full professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: olgaignatyuk2016@gmail.com

INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A TECHNICAL UNIVERSITY AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF BASIC, PROFESSIONAL AND SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE OF FUTURE LEADER SPECIALISTS

Abstract: the article is devoted to the theoretical and empirical study of the phenomenon of the innovative educational environment of a technical university, which is the subject of interdisciplinary study of social sciences and humanities. During the study, it was established that the definition is a certain final stage in the development of a concept and solves the following cognitive tasks: it reveals the content of the concept and distinguishes it from other related concepts.

© Ольга Ігнатюк, 2025

The article presents the results of studying the theoretical works of scientists in order to define the concept of an innovative educational environment of a technical university. The theoretical aspects of the concept of an innovative educational environment of a technical university are revealed through the prism of psychological, social, pedagogical and technological aspects. The researcher proposed a meaningful model of the innovative educational environment of a technical university based on theoretical and empirical aspects.

Key words: definition; higher education applicants; innovative educational environment; content of the concept; content model; levels of training; areas of training; technical university.

Olha Ihnatiuk

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Innovative educational environment of a technical university as a factor for the development of basic, professional and self-educational competence of future leader specialists”

Problem setting. *The higher education system in Ukraine continues to be updated, integrating into the European and global educational space. The Laws of Ukraine “On Higher Education” [1], the Concept of Education Development in Ukraine for the period 2015–2025 [2], the Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period 2022–2032 [3] define a set of measures to ensure the priority development of education in Ukraine, the core of which is the training of highly qualified personnel, professional competence of which must meet world standards. Responding to the need to develop basic, professional and self-educational competence, improving the professional training of future leading specialists of all specialties at a technical university largely depends on the adequacy and effectiveness of the chosen principles of organizing the educational process in a higher education institution, especially in conditions of martial law [4].*

Recent research and publications analysis. *Analysis of scientific sources gives grounds to assert that the phenomenon of the innovative educational environment of a technical university is a subject of interdisciplinary study, since at the current stage of total informatization of society, this category is considered through the prism of psychological, social, pedagogical and*

technological aspects. Thus, in the social aspect, the innovative educational environment is revealed in the studies of M. Bratko [5], V. Bykov [6], G. Polyakova [7] and others. The psychological basis of the innovative educational environment is revealed in the studies of G. Vaskivska [9], G. Polyakova [7], T. Tsiuman and N. Boychuk [8] and others. The foundations of the pedagogical aspects of the innovative educational environment are laid in the works of V. Bykov [6], I. Khavina [12], A. Cherkashin, L. Gren, M. Chebotaryov [16]. Modern scientists consider various aspects of the complex phenomenon of the innovative educational environment in the formation of higher education applicants of all levels of training and various areas of training (engineering, economics, pedagogical, psychological, and others), determine its impact on the formation of competitive specialist leaders, it is on these aspects that researchers N. Kravtsova [14], G. Kuznetsova [13], M. Kurbanova [15] and others focus their attention in psychological and pedagogical research.

Paper objective. *The purpose of the article is to define the concept of “innovative educational environment of a technical university”. To achieve the specified goal, the author was faced with the task of combining the studied theoretical works of domestic and*

foreign scientists in order to define the concept, essential features and properties of the innovative educational environment at a technical university, research of views on the formation of an innovative educational environment and its influence on the formation of a future specialist-leader; creation of a meaningful model of an innovative educational environment of a technical university. It is this issue, which has not been sufficiently considered by scientists before, that has determined the goal of our study. To this end, we will turn, first of all, to the reference literature.

Paper main body. Based on the analysis of literary sources and taking into account the specifics of the training of higher education applicants of all levels of training at a technical university, we offer the following definition of the educational environment. The innovative educational environment in the training of future leading specialists at a technical university is a complex, dynamic and integrative system that includes a socio-psychological climate, interactive pedagogical technologies, resource potential, practical orientation of training, material and technical resources, and ethical values.

This innovative educational environment creates conditions for the formation of basic, professional and self-educational competencies, the development of personal qualities and the assimilation of ethical norms necessary for effective activity in the future professional field (engineering, economics, teaching, psychology, etc.). It provides an opportunity for future specialists — bachelors, masters, future doctors of philosophy of all specialties of the technical university — to acquire theoretical knowledge and practical skills, develop empathy, critical thinking, and the ability to adapt to changing social conditions.

In order to determine the rank of the influence of the components of the educational environment on the personal and professional development of applicants to a technical university, within the framework of a pedagogical experiment conducted at NTU

“KhPI” from the 2023/24 to 2024/25 academic years, a questionnaire was developed and responses from respondents were received. The total number of respondents was 635 people. The questionnaire included several blocks with a fairly thorough list of certain components that were related to the content of the blocks with the rank of significance of the components of the educational environment for the personal development of applicants: “Teacher's personality” (2.87), “Applicant's personality” (3.17), “Content of education” (3.67), “Potential capabilities of the applicant” (3.48), “Pedagogical technologies” (3.98), “Conditions for organizing the educational process” (4.15). Processing of the survey results showed that higher education students prefer a democratic style of group leadership (85 % of respondents), 12 % of respondents noted manifestations of an authoritarian style of group leadership, and the remaining respondents noted the existence of liberal approaches to group leadership, especially among young teachers who still have little teaching experience.

Analyzing the problem of creating an innovative educational environment, we note not only the content of the educational process, the methodology and technology of learning, but also such equally important components as the planning of a safe educational environment, its general architecture of compliance with educational goals. Surveys of respondents in accordance with the definition of the rank of significance in the block “Conditions for organizing the educational process” proved that more significant for a future specialist is trust, communication in the “teacher-student” and “student-student” systems, sufficiently good and positive psychological conditions for learning, and only after that do technical equipment, comfort, and safety of the educational environment attract attention.

Conclusions of the research. The result of the study is a presentation of theoretical aspects of studying the innovative educational environment of a technical university, which proved that the specified phenomenon is a

subject of interdisciplinary study of many social and humanities sciences, and can be considered through the prism of psychological, social, pedagogical and technological aspects. The article presents the results of studying the theoretical works of scientists in order to define

the concept of studying the innovative educational environment of a technical university. The researchers proposed a meaningful model of the innovative educational environment of a technical university based on theoretical and empirical aspects.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система вищої освіти в Україні продовжує оновлення, інтегруючись в європейський та світовий освітній простір. В Законах України “Про вищу освіту” [1], Концепції розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 рр. [2], Стратегії розвитку освіти в Україні на період 2022–2032 рр. [3] визначений комплекс заходів щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, стрижнем якого є підготовка висококваліфікованих кадрів, професійна компетентність, яких має відповідати світовим стандартам. Реагування на необхідність розвитку базової, професійної та самоосвітньої компетентності, вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців-лідерів усіх спеціальностей у технічному університеті передусім залежить від адекватності та ефективності обраних засад організації освітнього процесу в закладі вищої освіти, особливо в умовах воєнного стану [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що феномен інноваційно-освітнього середовища технічного університету є предметом міждисциплінарного вивчення, оскільки на сучасному етапі тотальної інформатизації суспільства означена категорія розглядається через призму психологічного, соціального, педагогічного та технологічного аспектів.

Так, у соціальному аспекті інноваційно-освітнє середовище розкривається у дослідженнях М. Братко [5],

В. Бикова [6], Г. Полякової [7] та інших. Психологічне підґрунтя інноваційно-освітнього середовища розкривається у дослідженнях Г. Васьківської [9], Г. Полякової [7], Т. Цюмана та Н. Бойчука [8] та інших. Основи педагогічних аспектів інноваційно-освітнього середовища закладені в працях В. Бикова [6], І. Хавіної [12], А. Черкашина, Л. Грень, М. Чеботарьова [16]. Сучасні науковці розглядають різні аспекти комплексного феномену інноваційно-освітнього середовища у формуванні здобувачів вищої освіти всіх рівнів підготовки та різних її напрямів (інженерного, економічного, педагогічного, психологічного та інших), визначають його вплив на формування конкурентоспроможних фахівців-лідерів, зокрема вони є предметом уваги у психолого-педагогічних досліджень дослідниць Н. Кравцової [14], Г. Кузнецової [13], М. Курбанової [15] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Зважаючи на проведений аналіз наукових публікацій, можливо зробити висновок, що в умовах глобального суспільства питання інноваційно-освітнього середовища та способи його формування серед майбутніх викладачів не є достатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення. До цього часу більшість сторін цього поняття залишаються нерозкритими, теоретичні положення суперечливими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в уточненні визначення поняття “інноваційно-освітнє середовище технічного університету”. Для дослідження обрано завдання поєднання вивчення теоретичних доробок вчених задля

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

визначення із поняттям, істотними ознаками та властивостями інноваційно-освітнього середовища в технічному університеті; аналізу поглядів у формуванні інноваційно-освітнього середовища та його впливу на формування майбутнього фахівця-лідера; створення змістовної моделі інноваційно-освітнього середовища технічного університету.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За для створення змістовної моделі інноваційно-освітнього середовища технічного університету, звернемося, передусім, до довідкової літератури. Погляди науковців на структуру та їхні уявлення про зміст та визначення поняття “освітнє середовище” представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Погляди науковців на структуру та визначення поняття “Інноваційно-освітнє середовище”

Автор	Визначення
Братко М.	Багатосуб'єктне та багатопредметне системне утворення, що має можливості цілеспрямовано впливати на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуючи його готовність до професійної діяльності та/або продовження навчання, успішного виконання соціальних ролей та самореалізації у процесі життєдіяльності [5].
Биков В.	Складне інтегративне утворення, складниками якого виступають: <ul style="list-style-type: none"> • цільовий компонент: визначає цілі та завдання функціонування системи освіти; • управлінський компонент: утворює організаційні структури управління освітніми системами; • ресурсний компонент: включає комплекс ресурсів для підтримки життєдіяльності та розвитку систем освіти; • нормативний компонент: передбачає законодавчо-правове та нормативно-інструктивне забезпечення освітнього процесу [6, с. 16–123]
Васьківська Г.	Складне утворення до якого відносять: 1) освітній процес; 2) освітні структури і підструктури; 3) форми й методи організації освіти, педагогічні технології, психолого-педагогічний супровід, предметно-просторову організацію і т.п [9].
Полякова Г.	Складна, відкрита, динамічна та інтегративна система [7, с. 78–87]. і складники освітнього середовища: <ul style="list-style-type: none"> • суб'єктний компонент: розвиток пізнавальних процесів і навичок через взаємодію суб'єктів освіти; • соціальний компонент: формування та розвиток професійних умінь і компетенцій через практичну діяльність; • просторово-предметний компонент: формування та розвиток комунікативних навичок за допомогою взаємодії з іншими суб'єктами; • психодидактичний компонент: програми навчання, системи засобів і технологій навчання, стиль педагогічного спілкування.
Цюман Т., Бойчук Н.	це стан освітнього середовища, в якому: <ul style="list-style-type: none"> • наявні безпечні умови навчання та праці, • комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю здобувачів, педагогів і батьків, • відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу [8, с. 10].

На основі проведеного аналізу визначення освітнього середовища. літературних джерел та враховуючи *Інноваційно-освітнє середовище в специфіку підготовки здобувачів вищої підготовці майбутніх фахівців-лідерів у освіті усіх рівнів підготовки у технічному технічному університеті* — це університеті, пропонуємо наступне комплексна, динамічна та інтегративна

система, яка включає соціально-психологічний клімат, інтерактивні педагогічні технології, ресурсний потенціал, практичну спрямованість навчання, матеріально-технічні ресурси та етичні цінності. Воно створює умови для формування базових, професійних та самоосвітніх компетенцій, розвитку особистісних якостей та засвоєння етичних норм, необхідних для ефективної діяльності в майбутній професійній сфері (інженерній, економічній, педагогічній, психологічній та ін.). Воно забезпечує можливість майбутнім фахівцям—бакалаврам, магістрам, майбутнім докторам філософії усіх спеціальностей технічного університету здобувати теоретичні знання та практичні навички, розвивати емпатію, критичне мислення та здатність адаптуватися до змінних соціальних умов.

Отже, формування інноваційного освітнього середовища складається з низки основних і допоміжних компонентів [5; 6; 10]. Не можна виділити більш-менш впливові складові, адже успішне здійснення освітнього процесу можливо лише в умовах гармонійного сполучення усіх компонентів. Завдання побудови системи сучасного вищої освіти — не нав'язування здобувачеві певної кількості інформації, а створення умов, у яких він сам буде прагнути її опанувати [6; 7; 11].

З метою визначення рангу впливу складових освітнього середовища на особистісно-професійний розвиток здобувачів технічного університету, у межах педагогічного експерименту, який проводився в НТУ “ХП” з 2023/24 по 2024/25 навчальні роки, було розроблено анкету-опитувальник і отримано відповіді респондентів (загальна кількість респондентів здобувачів вищої освіти 635 осіб) стосовно впливу освітнього середовища на розвиток самоосвітньої, базової та професійної компетентності здобувачів вищої освіти усіх рівнів підготовки (бакалаврів, магістрів, докторів філософії) та напрямів підготовки

(інженерний, економічний, педагогічний, психологічний та ін.) під час навчання в університеті. До анкети-опитувальника увійшло декілька наступних блоків із досить ретельним переліком певних складових, що стосувалися змісту блоків із рангом значущості складових освітнього середовища на особистісний розвиток здобувачів: “Особистість викладача” (2.87), “Особистість здобувача” (3.17), “Зміст освіти” (3.67), “Потенційні можливості здобувача” (3.48), “Педагогічні технології” (3.98), “Умови організації навчального процесу” (4.15).

Зазначимо, що в органічній сукупності й гармонійній взаємодії зі змістом освіти й особистістю викладача такі фактори, як: комфортність умов пізнавальної діяльності; створення сприятливої емоційної атмосфери; формування духовності й естетичного смаку; розкриття й розвиток творчих здібностей; виховання високих морально-етичних принципів формують діючі передумови успішного вирішення основного завдання системи освіти — виховання творчої індивідуальності, духовно багатой й високо-моральної особистості сучасного фахівця-лідера, здатного до постійного розвитку і самовдосконалення.

Однак, крім внутрішніх компонентів ЗВО, на освітній процес значно впливають і такі зовнішні фактори, як економіка, політика, культура та інші соціальні феномени. Ці дві групи факторів перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємозалежності. Перебування країни в умовах воєнного стану, безпосередньо впливає на матеріально-технічну базу університету, що безпосередньо впливає на якість освіти. Безумовно, що визначна роль у забезпеченні ефективності педагогічного процесу належить *особисті викладача, зокрема* не тільки як керуючій підсистемі навчання, системі передачі інформації, але й як організатора якісного її прийому, сприйняття й засвоєння майбутніми фахівцями-лідерами —

учасниками керованої підсистеми навчання [7;10].

Професійні якості викладача, стиль спілкування, педагогічний такт, майстерність, вимогливість до здобувача вищої освіти у навчальному процесі, — така послідовність після присвоєння рангу значущості складових блоку “Особистість викладача”. Однак не можна обмежувати значення особистості викладача тільки цими функціями. Особистісні якості викладача, його неповторна індивідуальність у не меншій мірі, ніж інформація, яку він викладає, впливають на особистість студентів, формуючи й виховуючи їх. Вона робить сильний психологічний вплив на здобувача освіти. Від неї багато в чому залежить емоційна атмосфера в навчальній аудиторії під час занять.

У створенні сприятливого психологічного клімату освітнього середовища важливу роль відіграють етика й естетична складова спілкування викладача зі здобувачами освіти. Естетика навчання й виховання як один із діючих факторів освітнього середовища набуває особливого значення. Педагог, викладач, здатний красиво й переконливо говорити про свій предмет, що вміє “пожвавити” математичні формули й інженерні розрахунки, знайти естетичний компонент у повсякденності, здійснює, незалежно від навчального предмету, можливо, головну виховну функцію — формує духовний і моральний склад людей, від яких залежить майбутнє суспільства, його усталений розвиток.

Обробка результатів опитування показала, що здобувачі вищої освіти віддають перевагу демократичному стилю керівництва групою (85 % респондентів), 12 % респондентів відзначають прояви авторитарного стилю керівництва групою, решта респондентів відзначила існування ліберальних підходів у керівництві групою, особливо у молодих викладачів, у яких ще замалий педагогічний стаж.

Зазначимо, що до числа особливостей організації професійної підготовки майбутніх фахівців-лідерів (бакалаврів,

магістрів, докторів філософії) технічних, економічних, педагогічних, психологічних та інших спеціальностей в умовах воєнного стану при організації надзвичайного віддаленого навчання (НВН) та гібридних (змішаних) форм варто віднести запровадження мобільного навчання, розв'язання питання педагогічного контролю здобувачів освіти та підвищення їхньої мотивації до навчання в означених умовах. У цьому контексті в теорії і практиці вищої освіти постає проблема поєднання традиційних методів навчання з інноваційними педагогічними технологіями, оскільки особливості професійної підготовки здобувачів вищої освіти усіх рівнів підготовки та спеціальностей полягають у тому, що вони мають адаптуватися до зовнішнього середовища, яке швидко змінюється у зв'язку з еволюційним розвитком ІКТ [6; 10]. Саме від того, наскільки ця адаптація буде успішною, залежать їхній успіх, кар'єра та самореалізація.

Практика довела, що за умов сьогодення при організації надзвичайного віддаленого навчання необхідно формувати у викладача ІКТ компетентності: обирати та застосовувати хмарні інструменти віртуальної взаємодії учасників освітнього процесу, наприклад миттєвий зв'язок, оповіщення (Viber, WhatsApp, Telegram, e-mail); співпраця з навчальними матеріалами, коментування, обговорення, консультування та психологічна підтримка (ZOOM, Skype); підготовка проведення занять, оголошення, організація і їх проведення (сайт установи, Office 365, Viber, WhatsApp, Telegram, e-mail, ZOOM, Skype) тощо.

Сьогодні відбуваються інтеграція в європейський освітній простір, глобальні трансформації в суспільстві, інтеграційні процеси на всіх рівнях освітніх систем, стрімкий розвиток інформаційних технологій.

Слід зазначити, що головним, стратегічним напрямком розвитку системи освіти повинно стати вирішення проблеми

особистісно-орієнтованої освіти, у якій особистість здобувача була б у центрі уваги педагога, у якій діяльність навчання — пізнавальна діяльність, а не викладацька, була б провідною в системі “викладач-здобувач”. Навчання повинно будуватися за технологією співробітництва, та залежно від цілей і завдань таке навчання може бути організоване як у малих групах, так і при колективному навчанні.

Аналізуючи проблему створення інноваційного-освітнього середовища, відзначимо не тільки зміст навчального процесу, методик і технологій навчання, але й такі не менш важливі компоненти, як планування безпечного освітнього середовища, його загальну архітектуру відповідності освітнім цілям. Опитування респондентів відповідно до визначення рангу значущості у блоці “Умови організації навчального процесу” довели, що більш значущим для майбутнього фахівця є довіра, комунікація в системі “викладач-здобувач”, “здобувач-здобувач”, достатньо добрі та позитивні психологічні умови навчання, і тільки після того звертає на себе увагу технічне оснащення, комфортність та безпечність освітнього середовища.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результатом дослідження є викладення теоретичних аспектів вивчення інноваційно-освітнього середовища технічного університету, які довели, що означений феномен виступає предметом міждисциплінарного вивчення багатьох соціально-гуманітарних наук та може бути розглянутий через призму психологічного,

соціального, педагогічного та технологічного аспектів. Підсумовуючи результати проведеної роботи, зазначимо, що зміст поняття не визначається його терміном (назвою), а розкривається за допомогою визначення. У ході дослідження встановлено, що визначення є певним завершальним етапом у виробленні поняття і вирішує такі пізнавальні завдання: розкриває зміст поняття і виокремлює його від інших споріднених понять. У статті представлено результати вивчення теоретичних доробок вчених задля визначення із поняттям вивчення інноваційно-освітнього середовища технічного університету. Дослідниками запропоновано змістовну модель інноваційно-освітнього середовища технічного університету на основі теоретико-емпіричних аспектів, де змістовними блоками вказаної моделі із рангом значущості складових освітнього середовища на особистісний розвиток здобувачів (від найбільш значущого в послідовному порядку) виступають: “Особистість викладача” (2.87), “Особистість здобувача” (3.17), “Зміст освіти” (3.67), “Потенційні можливості здобувача” (3.48), “Педагогічні технології” (3.98), “Умови організації навчального процесу” (4.15). Подальший розвиток даного дослідження вбачаємо у розробці методики формування готовності до проектування змістових складових досліджуваного поняття у майбутніх викладачів вищої школи, які проходять підготовку в НТУ “ХП”.

Список літератури

1. Верховна Рада України. *Закон України Про вищу освіту (документ 1556-VII, зі змінами)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення: 14.02.2025).

2. Проект “Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років”. *Освітня політика: портал громадських*

експертів. URL: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/319-proekt-kontseptsiya-rozvitku-osviti-ukrajini-na-period-2015-2025-rokiv> (дата звернення: 14.02.2025).

3. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. *Постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. №286-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80/stru-#Stru>. (дата звернення: 14.02.2025)

4. Освіта і війна в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini24-lyutogo-1-kvitnya-2022/> (дата звернення: 14.02.2025).
5. Братко М. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Кіровоград, 2015. Вип. 135. С. 67–72.
6. Биков В. Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків : НТУ “ХП”, 2008. № 2. С. 16–123.
7. Полякова Г. Вплив освітнього середовища ВНЗ на формування професійної компетентності фахівця. *Вища школа*. 2010. № 10. С. 78–87.
8. Цюман Т., Бойчук Н. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посібник. Київ, 2018. 56 с.
9. Васьківська Г. Освітнє середовище як чинник формування життєпростору старшокласників. In *The XI th International scientific and practical conference “THEORETICAL FOUNDATIONS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE”*. Melbourne, Australia, 2020, С. 191–193.
10. Ігнатюк О. Організаційно-методичні особливості якісної професійної підготовки магістрів та докторів філософії педагогічних і технічних спеціальностей в умовах надзвичайно віддаленого та змішанного навчання. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*. Харків : ХНПУ ім. Г. Сковороди. С. 212–216.
11. Романовський О., Ігнатюк О. Вимоги ринку праці та ключові тенденції формування “якісного” майбутнього фахівця другого та третього рівнів підготовки спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки”. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2022. № 1. С. 3–16. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.
12. Хавіна І. Формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін : дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2018. 308 с.
13. Кузнецова Г. Педагогічні умови формування базової професійної компетентності майбутніх інженерів у процесі математичної підготовки. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2024. № 4. С. 78–92. Режим доступу: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.
14. Кравцова Н. Педагогічні умови формування базової професійної компетентності майбутніх інженерів у процесі математичної підготовки. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2024. № 4. С. 63–77. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.
15. Курбанова Х. Інноваційне освітнє середовище у закладах вищої освіти — педагогічна умова формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків : НТУ “ХП”, 2024. № 2. С. 18–30. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.
16. Черкашин А., Грень Л., Чеботарьов М. Інклюзивне освітнє середовище у закладах вищої освіти: шляхи створення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 2. С. 98–107. URL: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.2.06>.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu (dokument 1556-VII, zi zminamy) [Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine On Higher Education (document 1556-VII, as amended)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (accessed: 14.02 2025).
2. Proekt “Kontseptsiia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv” [Project ‘Concept of Education Development of Ukraine for the period 2015-2025’]. *Osvitnia polityka: portal hromadskykh ekspertiv*. Available at: [---

66](http://education-ua.org/ua/draft-</p></div><div data-bbox=)

regulations/319-proekt-kontsepsiya-rozvitku-osviti-ukrajini-na-period-2015-2025-rokiv (accessed: 14.02.2025).

3. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky [On approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032.]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 r. №286-r.* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80/stru#Stru>. (accessed: 14.02.2025)

4. Osvita i viina v Ukraini [Education and war in Ukraine]. Available at: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini24-lyutogo-1-kvitnya-2022/> (accessed: 14.02.2025).

5. Bratko M. Struktura osvitnoho seredovyscha vyshchoho navchalnoho zakladu [Structure of the educational environment of a higher education institution]. *Naukovi zapysky. Serii: pedahohichni nauky.* Kirovohrad, 2015. Issue 135. pp. 67–72.

6. Bykov V. Vidkryta osvita i vidkryte navchalne seredovyshe [Open education and open learning environment]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy.* Kharkiv : NTU “KhPI”, 2008. No. 2. pp. 16–123.

7. Poliakova H. Vplyv osvitnoho seredovyscha VNZ na formuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia [The influence of the educational environment of a university on the formation of professional competence of a specialist.]. *Vyshcha shkola.* 2010. No. 10. pp. 78–87.

8. Tsiuman T., Boichuk N. Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha [Code for a safe educational environment]. *Metod. posibnyu.* Kyiv, 2018. 56 p.

9. Vaskivska H. Osvitnie seredovyshe yak chynnyk formuvannia zhyttieprostoru starshoklasnykiv [Educational environment as a factor in shaping the life space of high school students]. In *The XI th International scientific and practical conference “THEORETICAL FOUNDATIONS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE”.* Melbourne, Australia, 2020, pp. 191–193.

10. Ihnatiuk O. Orhanizatsiino-metodychni osoblyvosti yakisnoi profesiinoi pidhotovky mahistriv ta doktoriv filosofii pedahohichnykh i tekhnichnykh spetsialnostei v umovakh nadzvychaino viddaleno ho ta zmishannoho navchannia [Organisational and methodological features of quality professional training of masters and doctors of philosophy in pedagogical and technical specialities in conditions of extremely remote and blended learning]. *Psykhologo-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka.* Kharkiv : KhNPU im. H. Skovorody. pp. 212–216.

11. Romanovskiy O., Ihnatiuk O. Vymohy rynku pratsi ta kliuchovi tendentsii formuvannia “iakisnoho” maibutnoho fakhivtsia drugoho ta tretogo rivniv pidhotovky spetsialnosti 011 “Osvitni, pedahohichni nauky” [Labour market requirements and key trends in the formation of a ‘quality’ future specialist of the second and third levels of training in the speciality 011 ‘Educational, Pedagogical Sciences’]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy.* 2022. No. 1. pp. 3–16. Available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.

12. Khavina I. Formuvannia bazovykh profesiynykh kompetentsii bakalavriv z psykhologii u protsesi vyvchennia pryrodnycho-naukovykh dystsyplin [Formation of basic professional competences of bachelors in psychology in the process of studying natural science disciplines]. *Dys. kand. ped. nauk:* 13.00.04. Vinnytsia, 2018. 308 p.

13. Kuznetsova H. Pedahohichni umovy formuvannia bazovoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv u protsesi matematychnoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of basic professional competence of future engineers in the process of mathematical training]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy.* 2024. No. 4. pp. 78–92. Available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.

14. Kravtsova N. Pedahohichni umovy formuvannia bazovoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv u

protsezi matematychnoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of basic professional competence of future engineers in the process of mathematical training]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. 2024. No. 4. pp. 63–77. Available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.

15. Kurbanova Kh. Innovatsiine osvitnie seredovyshche u zakladakh vyshchoi osvity — pedahohichna umova formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv khimiko-tekhnologichnoi pidhotovky [Innovative educational environment in higher education institutions

as a pedagogical condition for the formation of professional competence of future bachelors of chemical engineering.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. Kharkiv : NTU “KhPI”, 2024. No. 2. pp. 18–30. Available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/>.

16. Cherkashyn A., Hren L., Chebotarov M. Inkluzyvne osvitnie seredovyshche u zakladakh vyshchoi osvity: shliakhy stvorennia [Inclusive educational environment in higher education institutions: ways to create it]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. 2021. No. 2. p. 98

Стаття надійшла до редакції 09.02.2025

Вікторія Шаполова

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3330-4700>;
E-mail: viktoriia.shapolova@khpi.edu.ua

Олександр Романовський

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Національний
технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, професор кафедра
педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна;
Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0602-9395>;
E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Ольга Квасник

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9911-7337>;
E-mail: kvashnykov@ukr.net

Ірина Ковальова

кандидатка психологічних наук, Національний технічний університет “Харківський
політехнічний інститут”, старша викладачка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1359-0615>;
E-mail: Iryna.Kovalova@khpi.edu.ua

**САМООСВІТНЯ КОМПЕТЕНТНІСТЬ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ МАШИНОБУДІВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Анотація: у статті уточнено зміст поняття “самоосвітня компетентність” майбутніх бакалаврів, розглянуто її особливості прояву у бакалаврів машинобудівних спеціальностей та розкрито її значення для їх професійної підготовки та майбутньої діяльності. Проведено аналіз сучасних освітньо-професійних програм навчання майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. Показано результати пілотажного дослідження щодо виявлення розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей та їхнього бачення щодо особливостей її формування у процесі професійної підготовки. Створено рекомендації щодо підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей під час професійної підготовки.

© Вікторія Шаполова, Олександр Романовський, Ольга Квасник, Ірина Ковальова, 2025

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Ключові слова: самоосвітня компетентність; майбутні бакалаври машинобудівних спеціальностей; професійна підготовка; освітні компоненти; освітньо-професійні програми; (рекомендації) умови формування та розвитку.

Victoriia Shapolova

Ph.D. in pedagogy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: viktoriia.shapolova@khpi.edu.ua

Oleksandr Romanovskyi

doctor of science in pedagogy, full professor, corresponding member of NAPS Ukraine, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Olga Kvasnyk

candidate of pedagogic sciences, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: kvasnykov@ukr.net

Iryna Kovalova

Ph.D. in psychology, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, senior lecturer of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: Iryna.Kovalova@khpi.edu.ua

SELF-EDUCATION COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BACHELORS OF MECHANICAL ENGINEERING SPECIALTIES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract: the article clarifies the meaning of the concept of “self-educational competence” of future bachelors, examines the features of its manifestation in bachelors of mechanical engineering specialties and reveals its significance for their professional training and future activities. An analysis of modern educational and professional training programs for future bachelors of mechanical engineering specialties is conducted. The results of a pilot study are shown to identify the understanding of the significance of self-educational competence for future bachelors of mechanical engineering specialties and their vision of the features of its formation in the process of professional training. Recommendations have been created to strengthen the process of forming self-educational competence of future bachelors of mechanical engineering specialties during professional training.

Key words: self-educational competence; future bachelors of mechanical engineering specialties; professional training; educational components; educational and professional programs; (recommendations) conditions for formation and development.

Victoriia Shapolova, Oleksandr Romanovskyi, Olga Kvasnyk, Iryna Kovalova

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Self-education competence in the professional training of future bachelors of mechanical engineering specialties: theoretical and practical aspects”

Problem setting. *The modern world of science, business, the labor market, and their expectations from specialists, as well as the specifics of the educational process in higher education, require future professionals to be capable of continuous self-development. Therefore, the development of self-education competence is an essential component of preparing future bachelors of mechanical engineering specialties, ensuring their flexibility and adaptability to the demands of the modern labor market. There is an urgent need to explore the understanding of the significance of self-education competence for future bachelors of mechanical engineering specialties, study their perspective on the features of its formation during professional training, particularly considering current practices. The issue of developing and implementing recommendations to strengthen the process of forming self-education competence among future bachelors of mechanical engineering specialties remains relevant.*

Recent research and publications analysis. *The self-education of future professionals, self-education competence, its components, and criteria for its formation have been the focus of many researchers. Scholars have emphasized that the foundation of scientific, educational, and cognitive activities, as well as future professional activities, is primarily independence, self-motivation, an understanding of the effectiveness of self-education competence, and active engagement in lifelong self-educational activities. Researchers have noted that a clear understanding of the ultimate goals of one's activities helps individuals initiate independent cognitive activity, remain flexible, and adapt to changes in their environment.*

Paper objective. *The purpose of this paper is to clarify the concept of “self-education competence” of future bachelors of mechanical engineering specialties and highlight its features in the professional training process.*

Paper main body. *Analyzing scholars' views on the definition of “self-education competence” reveals that it is a key, system-forming competency that integrates the development of all other competencies. It is not only a goal but also a means of effective personal development in the educational process. Modern researchers have identified the integrated nature of self-education competence as a personal quality.*

According to scholars, the self-education competence of future bachelors of mechanical engineering specialties is a component of professional competence realized through individual psychological characteristics, self-organization of activities, self-reflection, and self-management abilities. Examining the components of self-education competence requires an analysis of its formation during professional training.

The current state of professional training for future bachelors regarding the formation of self-education competence indicates that educators should focus on the following tasks: fostering students' appreciation for self-education competence and its importance for both educational and professional activities; developing the necessary knowledge, skills, and abilities that form the foundation for implementing self-education competence.

The implementation of these tasks depends on and takes into account the educational components of bachelor's degree programs, which have been analyzed in this study.

A survey was conducted among students to assess their understanding of the importance of self-education competence, the characteristics of its formation in professional training considering current practices, and the demand for developing self-education competence among future bachelors of mechanical engineering specialties. Based on the analysis of modern practices in forming self-education competence during professional training, as well as its key characteristics and components, and the data obtained from the study, several recommendations were developed to strengthen the process of forming self-education competence among future bachelors of mechanical engineering specialties. These include enriching educational and professional programs in mechanical engineering with socio-psychological educational components, introducing socio-psychological training sessions in professional training to develop the necessary qualities, knowledge, and skills, and involving leading specialists in professional training to share their personal

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ науки, бізнесу, ринку праці та їхні очікування від фахівців, особливості реалізації освітнього процесу у вищій школі вимагають від майбутніх фахівців бути здатними до безперервного саморозвитку, мати бачення успішності та ефективності в професійній діяльності шляхом вдосконалення власних якостей, знань та вмінь, посилення внутрішньої мотивації, організації ефективної самоосвітньої діяльності та розвитку власного потенціалу в різних сферах життєдіяльності. За умов швидкого розвитку технологій та наукового прогресу, панування умов невизначеності майбутні бакалаври машинобудівних спеціальностей можуть зіткнутися з питаннями дезадаптації, відсутністю умінь своєчасного реагування на незаплановані та

methods and approaches for developing and implementing self-education competence.

Conclusions of the research. The study clarified the concept of “self-education competence” of future bachelors, examined its manifestation in mechanical engineering students, and revealed its significance for their professional training and future careers. The results of a pilot study on students' understanding of the importance of self-education competence and their perspectives on its formation during professional training confirmed the need to develop and implement recommendations to strengthen the formation of self-education competence among future bachelors of mechanical engineering specialties.

Future research perspectives include studying modern pedagogical approaches to the formation and development of self-education competence among future bachelors, as well as detailing the implementation of the proposed recommendations in professional training programs for future mechanical engineering specialists.

нестандартні ситуації, відповідно відсутністю здатності швидко приймати рішення. Тому розвиток самоосвітньої компетентності є важливим компонентом підготовки майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, що дозволяє забезпечити їх гнучкість та адаптивність до вимог сучасного ринку праці.

Самоосвіта виступає ключовим елементом для забезпечення ефективної адаптації до змін у професійній сфері, адже дозволяє студентам самостійно шукати, обробляти та застосовувати нові знання, необхідні для вирішення актуальних професійних завдань, зокрема з урахуванням швидкого прогресу у змінах інноваційних технологій, обладнання, долучення штучного інтелекту тощо. Тому існує нагальна потреба дослідження розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей,

вивчення їхнього бачення щодо особливостей її формування у процесі професійної підготовки, зокрема з огляду на сучасну практику. Залишається актуальним питання щодо створення та впровадження рекомендацій стосовно підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. Потребу у формуванні самоосвітньої компетентності у майбутніх фахівців будь-яких спеціальностей підтверджено законами України “Про освіту” (2017) [1], “Про вищу освіту” (2014) [2], постулатами Національної рамки кваліфікацій (2011) [3], дескрипторами Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти [4] тощо. Тому важливо дослідити, як інтеграція самоосвітніх аспектів у навчальний процес може підвищити ефективність підготовки студентів, зробивши їх підготовленими до реальних умов професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Самоосвіта майбутніх фахівців, самоосвітня компетентність, її компоненти та критерії сформованості були у полі дослідження багатьох науковців. Наприклад, дослідженням місця самоосвіти у професійній діяльності фахівців різних спеціальностей, виявленні її сутності та функцій займалися І. Зязюн, О. Романовський [14], Н. Підбуцька, Л. Адарюкова [5], Б. Коломієць [6], Н. Кузьміна, А. Громцева, І. Наумченко, С. Резник [11], Т. Солодовник [10], Т. Максимова, Н. Довмантович, Т. Гура [15], Г. Сухобська, І. Мосі, Н. Бухлова, Т. Волошина, Н. Воропай, Н. Вишневецька, Л. Євсюкова, С. Касянц, Н. Коваленко, О. Квасник [9], О. Беспарточна, С. Осипенко, Л. Адарюкова [5], В. Андрєєва, Л. Білоусова, А. Добридень, Т. Івашкової, Н. Іліницької, О. Кисельової, М. Ольховська та багато інших.

Вчені говорили про те, що основою наукової, навчально-пізнавальної діяльності

та майбутньої професійної діяльності особистості є, передусім, їхня самостійність, самовмотивованість, розуміння ефективності самосвітної компетентності та активність щодо прояву самоосвітньої інтенсивної діяльності впродовж життя. Автори робили наголос на тому, що чіткість розуміння кінцевих цілей своєї діяльності допомагає людині запустити самостійну пізнавальну активність, бути гнучким та адаптивним до змін навколишнього середовища [5–9].

Дослідженню особливостей професійної підготовки майбутніх бакалаврів різних спеціальностей, зокрема машинобудівних, наукові праці присвятили І. Зязюн, В. Биков, І. Асеєва [8], Т. Гура [14], О. Алексєєв, А. Гуржій, М. Жалдак, В. Кухаренко, В. Олійник, Н. Сакович, П. Стефаненко, С. Осипенко, О. Квасник, О. Беспарточна [9], Н. Сасенко, О. Іл’єнко, Т. Солодовник [10], А. Пушка, Ж. Богдан [10]. У своїх роботах дослідники приділяли увагу ролі навчального процесу та змісту освітньо-професійних програм, досліджували певні освітні компоненти, що зможуть бути платформою для формування та розвитку певних компетентностей здобувачів вищої освіти, аналізували ролі викладача у створенні умов для всебічного гармонічного розвитку та навчання майбутніх фахівців, які мають бути готові до викликів та змін у професійній діяльності, розуміти ступінь відповідальності за свої дії та мати спрямованість на самоосвітню діяльність впродовж життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте, не зважаючи на розробленість даної проблеми у наукових дослідженнях, поза межами уваги дослідників залишається аналіз бачення майбутніми бакалаврами машинобудівних спеціальностей значущості самоосвітньої компетентності для їх майбутньої професійної діяльності, її ключових (характеристик) компонентів та методів навчання, які, на їхню думку, будуть найбільш ефективними та цікавими в навчальному процесі закладів вищої освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в уточненні змісту поняття “самоосвітня компетентність” майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей та виокремлення її особливостей під час професійної підготовки майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. Серед завдань дослідження: проведення аналізу наукових джерел для конкретизації змісту поняття; здійснення авторського анкетування та його обробка з метою виділення особливостей формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей відповідно до їхніх уявлень; а також виявлення розуміння значущості самоосвітньої компетентності ними для професійної підготовки та діяльності, створення рекомендацій щодо підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей під час професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Значні зміни у економіці, політиці, культурі, науково-технічних та інформаційних технологіях, виробництві відбулися на початку ХХІ століття та набирають обертів. Суспільні перетворення мають значний вплив на інженерну освіту, через те, що їй належить визначне місце у забезпеченні прогресивного розвитку нашої країни [11, с. 12]. Від майбутніх фахівців залежить якість нашого життя у майбутньому. Особливо гостро стоїть питання формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей.

Аналізуючи думки вчених щодо дефініції поняття “самоосвітня компетентність”, можна виявити, що Л. Адарюкова [5, с. 32–33, 58] вважає “самоосвітню компетентність однією з ключових, яка є системотвірною, тому що вона органічно поєднує у власному розвитку формування всіх інших компетентностей, є не тільки ціллю, але й

засобом ефективного розвитку особистості в процесі освіти” [5, С.58]. За твердженням О. Чеботарьової: “самоосвітня компетентність є стрижневою, вона забезпечує змістовну та технологічну сторону професійного зростання майбутнього спеціаліста; є одним із проявів соціальної та професійної зрілості особистості” [5, с. 32–33].

Сучасні науковці виявили інтегрований характер самоосвітньої компетентності, що є якістю особистості. До цієї якості як до складного особистісного утворення входять необхідні для професійної діяльності структуровані знання, уміння та навички, що мають самоосвітній характер, внутрішні мотиви, певні ціннісні орієнтації та спрямованість до свого розвитку, до пізнання впродовж всього життя людини, певний стійкий інтерес до власного удосконалення особистості, також вміщує позитивний досвід самовиховання, самореалізації та саморозвитку [6, с. 6].

Підгірний О. самоосвітню компетентність визначив як інтегрований особистісно-професійний конструкт. Завдяки цьому конструкту майбутні фахівці можуть репрезентувати внутрішнє спрямування особистості на чітку самореалізацію, самовдосконалення, самоідентифікацію. Завдяки чому майбутній бакалавр може активізувати власне прагнення на реалізацію себе як професіонала [7, с. 7].

Якщо говорити про самоосвітню компетентність майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, то, на думку вченої І. Асеевої, вона є складовою професійної компетентності, що реалізується через індивідуальні психологічні властивості здобувача вищої освіти, особливості самоорганізації його діяльності, саморефлексію, здатність до самоуправління, “і самостійної пізнавальної активності, заснованої на ґрунтовному володінні алгоритмами самонавчання, що забезпечує

використання здобутих упродовж фундаментальної науково-природничої підготовки математичних, фізичних і хімічних знань, умінь і навичок для вирішення спочатку навчальних, а в подальшому — і фахових завдань (проектно-конструкторських, виробничо-технологічних і науково-дослідних) у сфері машинобудування, та є основою для опанування спеціальними професійними компетентностями й фахового саморозвитку впродовж життя” [8, с.81].

Розвиток впродовж життя, бажання та вміння самостійно отримувати нові знання, самостійно орієнтуватися у нових умовах та вимогах навчальної та професійної діяльності, мати спрямування на самореалізацію себе як особистості та як професіонала є однією з провідних умов успішної життєвої позиції та активної, ефективної системи отримання та засвоєння знань, вмінь, навичок у професійній підготовці майбутніх фахівців. Всі ці характеристики, на нашу думку, є складовими змісту самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів. Вивчення складових самоосвітньої компетентності потребує проведення аналізу особливостей її формування у майбутніх бакалаврів у процесі професійної підготовки.

Сучасний стан реалізації професійної підготовки майбутніх бакалаврів щодо особливостей формування самоосвітньої компетентності показав, що перед викладачами повинні стояти наступні завдання: формування у здобувачів вищої освіти ціннісного ставлення до самоосвітньої компетентності та розуміння значущості її для навчальної та майбутньої професійної діяльності; формування у них необхідних знань, умінь та навичок, які будуть підґрунтям для реалізації самоосвітньої компетентності, а саме: самоконтроль, самооцінка, усвідомлення соціальної відповідальності [11], позитивна внутрішня мотивація на саморозвиток та самовдосконалення, планування самоосвіт-

ньої діяльності [5, с. 73], володіння уміннями застосовувати інформаційно-пошукові операції в сучасних системах інформаційних технологій та роботи з штучним інтелектом [14], здійснювати рефлексію та самоконтроль впродовж навчальної та майбутньої професійної діяльності [5] тощо.

Реалізація завдань відбувається залежно і з урахуванням освітніх компонентів освітньо-професійних програм бакалаврського рівня [5; 8–9; 12–15]. Але слід зазначити, що для кожної освітньо-професійної програми необхідними умовами формування та розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей можуть бути: активізація потреби здобувачів вищої освіти у самоосвітній діяльності впродовж всього процесу навчання; розробка цікавих та творчих завдань для їхньої самостійної роботи; активізація пізнавальної діяльності та пізнавальних процесів здобувачів через застосування у навчальному процесі інтерактивних методів навчання; розвиток інформаційно-комунікативної культури здобувачів вищої освіти, використовуючи нові інформаційні технології та технічний прогрес.

Аналіз сучасних освітньо-професійних програм навчання майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей дав нам наступні висновки щодо виявлення освітніх компонентів, які будуть максимально ефективними в процесі формування та розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів. Наприклад, освітньо-професійна програма за спеціальністю 131 “Прикладна механіка” Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” реалізується за стандартами міжнародної ініціативи CDIO на основі послідовності виконання інтегрованих навчальних та реальних проєктів з застосуванням системи дуального навчання на базових підприємствах машинобудівної галузі й індивідуалізації навчання з орієнтацією на

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

студента. Викладання ряду навчальних дисциплін здійснюється англійською мовою.

Здійснюється студентоцентроване, проблемно-орієнтоване, аудиторне та комбіноване навчання в системі Microsoft 365, задіяні також елементи дуального навчання, використовується самостійна робота та самонавчання, навчання через лабораторну практику та виконання реальних проєктів. Викладання проводиться у вигляді: лекцій у тому числі з використанням мультимедійного обладнання, практичних занять, лабораторних робіт. Також передбачена самостійна робота з можливістю консультацій із викладачем за окремими освітніми компонентами, індивідуальні заняття, групова проектна робота” [16, с. 8].

Аналізуючи ключові характеристики реалізації професійної підготовки майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, можна зробити висновок, що дистанційна форма навчання, великий обсяг самостійної роботи та самонавчання вимагають від майбутніх фахівців формуванню самоосвітньої компетентності, розуміння її значущості для більш ефективного процесу професійної діяльності.

Було проведено анкетування здобувачів вищої освіти з метою вивчення рівня їхнього розуміння значущості самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, особливостей її формування у процесі професійної підготовки з огляду на

сучасну практику, а також рівень затребуваності у формуванні самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей.

У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти першого та другого курсів Навчально-наукового інституту механічної інженерії та транспорту Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (спеціальність: 131 Прикладна механіка, спеціальність: 133 Галузеве машинобудування, спеціальність: 274 Автомобільний транспорт, денної та заочної форм навчання — 50 здобувачів).

Дослідження відбувалося в онлайн-форматі та передбачало проведення авторського анкетування з метою виявлення розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, їх бачення щодо особливостей її формування у процесі професійної підготовки, виявлення рівня затребуваності цього процесу.

Питання та варіанти відповідей здобувачів вищої освіти зображено у таблиці 1 та таблиці 2.

З метою виявлення розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей в анкеті було задане наступне питання: “Чи вважаєте Ви значущою самоосвітню компетентність для себе в процесі навчання у закладі вищої освіти та для майбутньої професійної діяльності?”.

Таблиця 1

Розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей

Варіанти відповідей	Відповіді майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей у %
Так, ця компетентність важлива для навчальної та майбутньої професійної діяльності	52
Ні, ці компетентність не важлива для навчальної та майбутньої професійної діяльності	14
Важко відповісти	34

Відповідно до результатів аналізу анкетування та даних, які зображено у таблиці 1 можна зробити висновок про те, що 52 % здобувачів вищої освіти

машинобудівних спеціальностей вважають значущою самоосвітню компетентність для їхньої навчальної та майбутньої професійної діяльності; 14 % здобувачів

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ*

вищої освіти машинобудівних спеціальностей вважають незначущою самоосвітню компетентність для їх навчальної та майбутньої професійної діяльності; 34 % здобувачам вищої освіти машинобудівних спеціальностей важко відповісти однозначно щодо значущості самосвітної компетентності для їхньої навчальної та майбутньої професійної діяльності.

Ці дані говорять про необхідність розкриття важливості формування та розвитку самосвітної компетентності, розкриття ключових її характеристик із метою розширення світогляду майбутніх бакалаврів щодо шляхів збільшення

успішності та ефективності їхньої навчальної та майбутньої професійної діяльності, розширення їхньої самостійності, адаптації до гнучких та швидких змін викликів сьогодення та розвитку технічного та наукового прогресу в світі.

З метою визначення бачення майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей особливостей формування самоосвітньої компетентності у процесі професійної підготовки були надані питання та варіанти відповідей у анкеті, зміст питань та результати відповідей зображено у таблиці 2. Здобувачі вищої освіти мали можливість обрати декілька відповідей.

Таблиця 2

Уявлення майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей щодо особливостей формування самоосвітньої компетентності у процесі професійної підготовки.

Варіанти відповідей	Відповіді майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей у %
Розширення ОПІ освітніми компонентами соціально-психологічного спрямування	68
Проведення соціально-психологічних тренінгів щодо формування самоосвітньої компетентності та розкриття її значущості	84
Збільшення використання інтерактивних методів навчання у професійній підготовці	36
Розкриття шляхів розвитку самоосвітньої компетентності та джерел, які здобувачі можуть використовувати самостійно	42
Долучення провідних фахівців до професійної підготовки з метою передачі особистого досвіду щодо розвитку та реалізації самоосвітньої компетентності	46
Нічого не змінювати в процесі професійної підготовки	6

Відповідно до результатів аналізу анкетування та даних, які зображено у таблиці 2 можна зробити висновок про те, що 68 % здобувачів вищої освіти машинобудівних спеціальностей вважають пріоритетним шляхом формування та розвитку самоосвітньої компетентності може бути розширення освітньо-професійних програм освітніми компонентами соціально-психологічного спрямування; 84 % здобувачів вищої освіти вважають, що проведення соціально-психологічних тренінгів щодо

формування самоосвітньої компетентності та розкриття її значущості буде для них ефективним та цікавим у професійній підготовці; 36 % майбутніх бакалаврів для ефективності формування самоосвітньої компетентності вважають необхідним збільшення використання інтерактивних методів навчання у професійній підготовці; 42 % — розкриття шляхів розвитку самоосвітньої компетентності та джерел, які здобувачі можуть використовувати самостійно; для 46 % здобувачів машинобудівних спеціальностей цікавим та корисним для

цього процесу вважають залучення провідних фахівців до професійної підготовки з метою передання особистого їхнього досвіду щодо розвитку та реалізації самоосвітньої компетентності; 6 % опитуваних вказали, що нічого у професійній підготовці змінювати не потрібно.

Проведене опитування підтверджує необхідність впровадження певних педагогічних умов, розробки рекомендацій щодо підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей під час професійної підготовки, забезпечення інформування щодо значення її у підвищенні ефективності та успішності процесу навчання таких фахівців та їхньої майбутньої професійної діяльності.

З огляду на аналіз сучасної практики формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей під час професійної підготовки, її ключових характеристик, складників, даних, що було отримано під час дослідження, було створено низку рекомендацій щодо підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, зокрема: збагачення освітньо-професійної програм машинобудівних спеціальностей освітніми компонентами соціально-психологічного спрямування, наприклад “Теорія і практика формування лідера”, “Психологія досягнення успіху”, “Професійна психологія” тощо. Ці освітні компоненти викладаються на кафедрі педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І. Зязюна та містять теоретичні та практичні матеріали, що зможуть сприяти формуванню самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей з відповідною адаптацією для даних спеціальностей.

Ефективним та цікавим для здобувачів вищої освіти буде впровадження у професійну підготовку соціально-психологічних тренінгів щодо формування самоосвітньої компетентності, розвитку

необхідних якостей, знань, вмінь та навичок таких фахівців. В процесі проведення соціально-психологічних тренінгів можна зробити акцент на розкритті шляхів розвитку самоосвітньої компетентності та джерел, які здобувачі можуть використовувати самостійно.

Наступною рекомендацією є залучення провідних фахівців до професійної підготовки з метою передачі їхніх особистих методів, шляхів розвитку та реалізації самоосвітньої компетентності. Досвід лідерів, професіоналів, що досягли успіху, визнання та поваги у своїй професійній справі може стати взірцем для майбутніх бакалаврів та допомогти їм відчувати, знайти власні методи, джерела та умови для професійного зростання та розвитку самоосвітньої компетентності.

Дані рекомендації є невичерпними та вимагають деталізації шляхів їх впровадження у професійну підготовку майбутніх бакалаврів машинобудівельних спеціальностей, що може буде висвітлено у наступних наукових працях.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Під час проведення дослідження було уточнено зміст поняття “самоосвітня компетентність” майбутніх бакалаврів, розглянуто її особливості прояву у бакалаврів машинобудівних спеціальностей та розкрито її значення для їх професійної підготовки та майбутньої діяльності. Результати пілотажного дослідження щодо виявлення розуміння значущості самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, та їхнього бачення щодо особливостей її формування у процесі професійної підготовки підтвердили необхідність надання та впровадження рекомендацій щодо підсилення процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей під час професійної підготовки.

Перспективам подальших досліджень вбачаємо вивчення сучасного досвіду реалізації педагогічних умов щодо

формування та розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів, а також деталізації шляхів впровадження

створених рекомендацій у професійну підготовку майбутніх бакалаврів машинобудівельних спеціальностей.

Список літератури:

1. Закон України “Про освіту”, 2017. № 38–39, ст. 380 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 11.02.2025).

2. Закон України “Про вищу освіту” № 76–VIII від 28.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 11.02.2025).

3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. *Постанова Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011. № 1341.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#n12> (дата звернення: 11.02.2025).

4. Звіт про порівняння Європейської рамки кваліфікацій української Національної рамки кваліфікацій. URL: <https://euro-ra.eu/euro-pass/system/files/2023-02/Comparison%20report%20final%20rev%2023-02-2023%20UA.pdf> (дата звернення: 11.02.2025).

5. Адарюкова Л. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки у технічних університетах : дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.04 теорія і методика професійної освіти. Старобільськ : ДЗ “Луганський національний університет ім. Т. Шевченка”, 2018. 330 с.

6. Коломієць Б. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. “Теорія і методика професійної освіти”. Хмельницький, 2019. С 23.

7. Підгірний О. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. “Теорія і методика професійної освіти”. Одеса :

Педагогічний ун-т ім. К. Ушинського. 2021. С 25.

8. Асєєва І. Формування базової професійної компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівельних спеціальностей у процесі науково-природничої підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук зі спеціальності: 13.00.04. Теорія і методика професійної освіти. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Короленка. Полтава, 2020. 370 с.

9. Bepartochna O., Poyasok T., Perevozniuk V., Kvasnyk O., Shapolova V. Culture of Internet Communication in Professional training of future specialists in electrical engineering. *IEEE Kremenchuk University Week: 2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES)*. 2022.

10. Saienko N., Ilienکو O., Solodovnyk T., Ptushka A., Bogdan Z. The experience of developing social responsibility in the next generation of engineers at Ukrainian universities. *ETR*. 2024. Vol. 2. P. 474–480.

11. Резнік С. Особистісно-професійна позиція майбутніх інженерів в умовах трансформаційного суспільства. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика”*. Харків : НТУ “ХПІ”, 2014. Вип. 40–41. С. 11–17.

12. Асєєва І. Формування базової професійної компетентності бакалаврів з машинобудування. *Наукові праці ДонНТУ : всеукр. наук. зб. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія*. Покровськ : ДВНЗ ДонНТУ, 2018. № 1 (22). С. 37–43.

13. Резнік С., Соколова Т. Мотивація вивчення природничих дисциплін майбутніми інженерами. *Психологічний*

інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика : матеріали наук.-практ. конф.. Харків : НТУ “ХПІ”, 2020. С. 54–55.

14. Романовский О., Михайличенко В., Гура Т., Чеботарьов М. Досвід використання інформаційної технології для виявлення схильності майбутніх інженерів до лідерства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Київ, 2022. Т. 88, вип. 2. С. 203–213.

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” [The Law of Ukraine “On Education”], 2017. No. 38–39, p. 380. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed: 11.02.2025).

2. Zakon Ukrainy “Pro vyshchu osvitu” [The Law of Ukraine “On Higher Education”]. No. 76–VIII vid 28.12.2014. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed: 11.02.2025).

3. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [On approval of the National Qualifications Framework]. *Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011*. No. 1341. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#n12> (accessed: 11.02.2025).

4. Zvit pro porivniannia Yevropeiskoi ramky kvalifikatsii ukrainskoi Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [Report on the comparison of the European Qualifications Framework and the Ukrainian National Qualifications Framework]. Available at: <https://europa.eu/europass/system/files/2023-02/Comparison%20report%20final%20rev%2023-02-2023%20UA.-pdf> (accessed: 11.02.2025).

5. Adariukova L. Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z kiberbezpeky u tekhnichnykh universytetakh [Formation of self-educational competence of future cybersecurity specialists in technical universities]. *Dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. ped. nauk zi spetsialnosti 13.00.04 — teoriia i metodyka profesiinoi osvity*. Starobilsk : DZ “Luhanskyi

natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka”, 2018. 330 p.

6. Kolomiets B. Pedagogichni umovy formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [Pedagogical Conditions for the Formation of Future Foreign Language Teachers' Self-Educational Competence in the Process of Studying Specialised Disciplines]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04 “Teoriia i metodyka profesiinoi osvity”*. Khmelnytskyi, 2019. p. 23.

7. Pidhirnyi O. Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of Future Physical Education Teachers' Self-Educational Competence in the Process of Professional Training]. *Avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.04 “Teoriia i metodyka profesiinoi osvity”*. Odesa : Pedagogichniyi un-t im. K. Ushynskoho. 2021. p. 25.

8. Asieieva I. Formuvannia bazovoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv mashynobudivnykh spetsialnosti u protsesi naukovo-pryrodnychoi pidhotovky [Formation of Basic Professional Competence of Future Bachelors of Mechanical Engineering in the Process of Scientific and Natural Sciences Training]. *Dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. ped. nauk zi spetsialnosti: 13.00.04. Teoriia i metodyka profesiinoi osvity*. Poltava : Poltavskyi natsionalnyi pedagogichniyi universytet im. V. Korolenka. Poltava, 2020. 370 p.

9. Bespartochna O., Poyasok T., Perevozniuk V., Kvasnyk O., Shapolova V. Culture of Internet Communication in Professional training of future specialists in electrical engineering. *IEEE Kremenchuk University Week: 2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES)*. 2022.

10. Saienko N., Ilienکو O., Solodovnyk T., Ptushka A., Bogdan Z. The experience of developing social responsibility in the next generation of engineers at Ukrainian universities. *ETR*. 2024. Vol. 2. pp. 474–480.

11. Reznik S. Osobystisno-profesiina pozytsiia maibutnikh inzheneriv v umovakh transformatsiinoho suspilstva [Personal and professional position of future engineers in a transformational society]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity: zb. nauk. pr.: mater. Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. "Psykhologo-pedahohichni aspekty formuvannia upravlinskoho potentsialu suchasnoi molodi: teoriia i praktyka"*. Kharkiv : NTU "KhPI", 2014. Issue. 40–41. pp. 11–17.
12. Asieieva I. Formuvannia bazovoi profesiinoi kompetentnosti bakalavriv z mashynobuduvannia [Formation of basic professional competence of bachelors in mechanical engineering]. *Naukovi pratsi DonNTU : vseukr. nauk. zb. Seriia : Pedahohika, psykholohiia i sotsiolohiia. Pokrovsk : DVNZ DonNTU*, 2018. No. 1 (22). pp. 37–43.
13. Reznik S., Sokolova T. Motyvatsiia vyvchennia pryrodnychkh dystsyplin maibutnimy inzheneramy [Motivation for future engineers to study natural sciences]. *Psykhologichnyi instrumentarii rozvytku liderskoho potentsialu suchasnoi molodi: teoriia i praktyka : materialy nauk.-prakt. konf.* Kharkiv : NTU "KhPI", 2020. pp. 54–55.
14. Romanovskyi O., Mykhailychenko V., Hura T., Chebotarov M. Dosvid vykorystannia informatsiinoi tekhnolohii dlia vyiavlennia skhylnosti maibutnikh inzheneriv do liderstva [Experience of using information technology to identify the propensity of future engineers to lead]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. Kyiv, 2022. Vol. 88, issue 2. pp. 203–213.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2025

Ніна Підбуцька

докторка психологічних наук, професорка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, завідувачка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5319-1996>;

E-mail: Nina.Pidbutska@khp.edu.ua

Валентина Михайличенко

кандидатка філософських наук, доцентка, професорка, Національний технічний
університет “Харківський політехнічний інститут”, професорка кафедра педагогіки і
психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7390-5319>;

E-mail: valentina_be@ukr.net

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНО-
ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

Анотація: доведено необхідність формування готовності студентів до професійно-особистісного саморозвитку та висвітлено роль внутрішнього світу в цьому процесі. Розглянута значущість самосвідомості в розкритті потенціалу особистості. Розкрита роль спрямованості студентів на успішну професійну діяльність, яка активізує основні характеристики внутрішнього світу: ціннісні, переконання, мотиваційно-вольові компоненти, цілепокладання, самооцінка, упевненість в собі. Показано головні механізми професійно-особистісного саморозвитку як цілеспрямованого впливу людини на себе: самопізнання, самовизначення, самоосвіта, самовиховання, саморегуляція, а також самоприйняття та самопрогнозування. Обґрунтовано роль самостійної роботи у самовдосконаленні особистості, способи і методи її активізації. Запропоновано педагогічні умови, необхідні для формування готовності студентів до професійно-особистісного саморозвитку у процесі навчання у ЗВО.

Ключові слова: професійно-особистісний саморозвиток; внутрішній світ; самосвідомість; спрямованість; самовдосконалення; педагогічні умови.

Nina Pidbutska

doctor of psychological sciences, professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, head of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: Nina.Pidbutska@khp.edu.ua

Valentyna Mykhailychenko

PhD in philosophy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: valentina_be@ukr.net

© Ніна Підбуцька, Валентина Михайличенко, 2025

**FORMATION OF STUDENTS' READINESS FOR PROFESSIONAL AND
PERSONAL SELF-DEVELOPMENT IN THE LEARNING PROCESS**

Abstract: the necessity of forming students' readiness for professional and personal self-development is proved and the role of the inner world in this process is highlighted. The significance of self-awareness in revealing the potential of the individual is considered. The role of students' orientation towards successful professional activity, which activates the main characteristics of the inner world: values, beliefs, motivational and volitional components, goal-setting, self-esteem, self-confidence is revealed. The main mechanisms of professional and personal self-development as a purposeful influence of a person on himself are shown: self-knowledge, self-determination, self-education, self-education, self-regulation, as well as self-acceptance and self-prediction. The role of independent work in self-improvement of the personality, ways and methods of its activation are substantiated. The pedagogical conditions necessary for forming students' readiness for professional and personal self-development in the process of studying in higher education institutions are proposed.

Key words: professional and personal self-development; inner world; self-awareness; orientation; self-improvement; pedagogical conditions.

Nina Pidbutska, Valentyna Mykhailychenko

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Formation of students' readiness for professional and personal self-development in the learning process”

***Problem setting.** The educational process is carried out in such a way that it creates internal conditions for active and purposeful self-development of students. To do this, it is necessary to form students' readiness for professional and personal self-development during their studies at a higher education institution (HEI), which is currently receiving insufficient attention from teachers and lecturers. Under this concept of a specialist, scientists understand the purposeful self-improvement of a person through the awareness of the need for the fullest possible identification, development and use of their abilities and potential opportunities that ensure a high level of professional performance.*

***Recent research and publications analysis.** Pedagogy declares the thesis that the process of professional training can be inextricably linked to personal development and self-development. Different approaches to the study of this problem are widely presented in the works of Ukrainian scientists*

H. Ball, I. Bekh, E. Burluk, I. Ziazyun, O. Ignatyuk, V. Lozovyi, M. Kanyvets, N. Yagelska and other authors. Scientists present the essence and main directions of professional and personal self-development of students, ways to activate this process. According to pedagogical experience and research, the most important prerequisites for students' self-development include psychological readiness for active, purposeful and systematic work on self-education, which encourages them to be focused on successful professional activity.

Currently, the educational space of higher education institutions does not have sufficient conditions for students' professional and personal self-development. At present, education in general and higher pedagogical education in particular are aimed at renewal, but lack a developed methodology for this process.

***Highlighting previously unsolved parts of the general problem,** to which this article is devoted. The pedagogical process*

fulfils its main purpose in that it is the most important factor in the personal growth of students and teachers. In this regard, the problem of activating the internal potential of students and their self-improvement is of great importance. There is a need for a learning process that activates the mechanisms of self-knowledge, self-esteem, self-regulation, and self-efficacy of students, which helps the process of their self-development, resulting in self-improvement.

Paper objective. For the successful formation of students' readiness for professional and personal self-development, it is necessary to identify and substantiate a set of pedagogical conditions that will facilitate this process. Pedagogical conditions are a qualitative characteristic of the main factors, processes and phenomena of the educational environment, reflecting the basic requirements for the organisation of activities; a set of objective capabilities of the pedagogical process that ensure the effective solution of the task. At the same time, the student's personality should be considered as a source of activity, and pedagogical conditions should contribute to its activation and self-improvement.

Paper main body. Improvement of a person as a self-organising and self-programming system is possible only under one condition — the obligatory development of self-awareness. This determines the interest

of pedagogical science in this problem and its relationship with psychology. The student's professional self-awareness should be considered in two aspects: as an objective, dynamic state of the individual that changes with his/her development, and its formation as one of the most important goals of professional training. This process implies filling it with personal meaning, which depends on the needs, values and motives of the activity. It is inextricably linked to the desire for self-change and self-improvement.

Conclusions of the research. Professional and personal self-development is essentially a psychological mechanism for the formation of an integral system, which manifests itself as a fundamental contradiction between the existing and required levels of psychosocial maturity of a person. It acts as a driving force for growth based on self-knowledge and value self-determination, serves as the basis for goal setting, and provides the energy for self-regulation and self-improvement in the course of activity. The result of the process of personal self-development is certainly broader than the traditionally identified forms of professional experience, knowledge, skills and abilities. It is manifested in the dynamics of its characteristics, self-esteem, self-confidence, volitional efforts aimed at successful professional activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Педагогічний процес своє головне призначення реалізує в тому, що виступає найважливішим чинником особистісного зростання студентів. Для цього необхідно під час навчання у закладі вищої освіти (ЗВО) формування їхньої готовності до професійно-особистісного саморозвитку, чому нині приділяється недостатня увага з боку викладачів. Це передбачає цілеспрямоване самовдосконалення особистості шляхом усвідомлення потреби у найбільш повному виявленні,

розвитку й використанні своїх здібностей і потенційних можливостей, які забезпечують успішну професійну діяльність. Ефективність підготовки майбутніх фахівців полягає в діалектичній єдності процесу навчання і виховання, забезпеченні їх тісного взаємозв'язку з практикою, що можливе лише як результат самостійної роботи студентів під час навчання. Вона сприяє поглибленню і розширенню знань, оволодінню прийомами процесу пізнання самого себе, формуванню готовності до професійно-особистісного саморозвитку. При цьому особливої ролі набуває проблема теоретичного

обґрунтування та експериментального випробування відповідних педагогічних умов щодо самовдосконалення особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Представники гуманістичної психології намагаються визначити підстави для процесу розвитку або самовдосконалення особистості. Автори М. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та інші часто використовують такі поняття, як: саморозвиток, самопізнання, самоактуалізація, самореалізація. *При цьому поняття самореалізації та самоактуалізації дуже часто вживаються як рівнозначні поняття, під якими розуміється безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів людини, як здійснення своєї місії, або покликання; а також повне пізнання і прийняття власної споконвічної природи, безупинне прагнення до єдності, інтеграції або внутрішньої синергії особистості.* Глибоку розробку поняття “самоактуалізація” одержало в працях А. Маслоу [24], що прийшов до нього через вивчення здорової особистості, яка безупинно розвивається. Він розробив це поняття на основі емпіричних досліджень і теоретичного аналізу їхніх результатів. Основний акцент при цьому був зроблений на описі людини, що раціонально приймає рішення й усвідомлено прагне актуалізувати свій потенціал.

У сучасній педагогіці декларується теза стосовно того, що процес професійної підготовки має бути нерозривно пов'язаний із особистісним розвитком і саморозвитком студентів. Різні підходи до вивчення цієї проблеми широко представлені у працях українських вчених І. Беха [1], І. Зязюна [7]. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості та її соціально-філософський аналіз представлені в дисертації Е. Коваленко [10]. Лозовий В., Сідак Л., Пазінич С. розглянули саморозвиток особистості у

філософській рефлексії та соціальній практиці [11; 15]. Остапенко Е. зробила дослідження підходів до визначення поняття “саморозвиток” [14]. Романовським О. та Канивець М. представлені сутність та основні механізми професійно-особистісного саморозвитку студентів [19]. В дисертаційних дослідженнях О. Ігнатюк [7], М. Поплавської [18] розглянуто його структура, зміст компонентів та критеріїв готовності, наукове обґрунтування та апробування педагогічних умов формування готовності студентів до професійної діяльності в процесі навчання. Важливу роль при цьому грає активізація самостійної роботи, способи і методи її проведення [18; 22]. Як свідчить педагогічний досвід і проведені дослідження, до найважливіших передумов, що сприяють саморозвитку студентів, слід зарахувати психологічну готовність до активної, цілеспрямованої і систематичної роботи із самовдосконалення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На даний час освіта взагалі і вища педагогічна освіта зокрема, спрямовані на оновлення, але відчують відсутність розробленої методології самоосвіти і самовиховання особистості. Вирішення цієї проблеми лежить на сучасній педагогіці, що спирається на досягнення низки наук, зокрема на психологію людини. На нашу думку, стає актуальною потреба у такому процесі навчання, який активізує психологічну готовність студентів до професійної діяльності: мотиви, самопізнання, самооцінка, саморегуляція, самоконтроль, що допомагає процесу їхнього саморозвитку і активізує роль самостійної роботи в цьому процесі. Необхідно методичне забезпечення процесу самовдосконалення студентів, використання його практичних способів і методів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для успішного формування готовності до професійно-

особистісного саморозвитку студентів необхідно визначити та обґрунтувати комплекс педагогічних умов, які сприятимуть цьому процесу. Педагогічні умови являють собою якісну характеристику основних факторів, процесів та явищ освітнього середовища, що відображають основні вимоги до організації діяльності; сукупність об'єктивних можливостей педагогічного процесу, які забезпечують ефективне вирішення поставленого завдання. При цьому особистість студента повинна розглядатися як джерело активності, а педагогічні умови має сприяти її активізації та самовдосконаленню.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Професійно-особистісний саморозвиток — внутрішньо обумовлена прогресивна самозміна людини, що виражається у розвитку якостей особистості, яка спрямована на досягнення успіху в її професійній діяльності та житті. Освіта об'єктивно несе у собі потенціали активізації особистісного зростання студентів. До найважливіших передумов, що сприяють саморозвитку студентів, слід зарахувати: потреби і мотиви, здорове відчуття самоповаги, певний рівень розвитку волі, звичок, самоконтролю і вольового саморегулювання, що спонукають їх до успішної професійної діяльності. Створення у студентів домінантної установки на саморозвиток, розуміння необхідності самовдосконалення та його методичне забезпечення допоможе вирішити багато їхніх проблем у процесі навчання.

Особистісно-професійний саморозвиток студентів у ЗВО залежить від тих смислів та цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. Завдання навчальної та професійної діяльності мають бути не лише зрозумілими студентам, а й внутрішньо прийнятими. Внутрішня позиція стає тією умовою, через яку заломлюються зовнішні дії. Відомий український вчений І. Бех

стверджує, що надзвичайно важливим на ранніх етапах становлення та осмислення студентом свого ціннісного простору є вміння побачити його зв'язок із цілями та завданнями обраної професії, а також залучення до спеціально організованої роботи з розвитку своїх смислових орієнтирів [1, с. 9].

Система отриманих у процесі навчання і самостійно вироблених індивідом особистісних та соціальних смислів проявляється в суб'єктивній формі (світогляд, цінності, інтереси, мотиви, переконання, спрямованість тощо), що відображає його взаємодію із зовнішнім світом. На основі внутрішніх потреб особистість, набуваючи у процесі діяльності певного досвіду та якості, починає вільно і самостійно вибирати цілі й засоби діяльності, керувати нею, одночасно удосконалюючи і розвиваючи свої здібності до її здійснення, змінюючи і формуючи себе. Це визначає динаміку саморозвитку, рівень зрілості особистісних компонентів. Їх гармонійне поєднання дає можливість людині перетворити себе, організувати самостійну діяльність, спрямовану на успішну професійну діяльність та власне самовдосконалення.

Спрямованість на успішну професійну діяльність — це здатність майбутнього фахівця організувати відповідним чином свої знання і здібності, а також енергію і зусилля. Л. Грень визначила її як сукупність стійких мотивів, переконань і цінностей, які обумовлюють внутрішні потреби в активізації власного особистісного потенціалу, самореалізації і досягненні успіху в майбутній професійній діяльності” [3, с. 2]. Вона характеризується стійкою потребо-мотиваційною сферою, наповненою особистісним сенсом й орієнтованою на досягнення поставленої мети, що означає можливість повноцінно самореалізуватися у професійній діяльності та одночасно приносити користь суспільству. Для цього необхідно зрозуміти специфіку і цінність обраної

професії, співвіднести з нею свої мотиви та можливості, ставити цілі, знати стратегію і тактику їх досягнення.

Вдосконалення людини як системи, що самоорганізується і самопрограмується, можливо лише за однієї умови — обов'язкового розвитку самосвідомості. Це визначає інтерес до цієї проблеми з боку педагогічної науки, її взаємозв'язок із психологією. Професійну самосвідомість студента необхідно розглядати у двох аспектах: як об'єктивний, динамічний стан особистості, який змінюється з її розвитком, а її формування — як одну з найважливіших цілей професійного навчання. Цей процес передбачає її наповнення особистісним сенсом, який залежить від потреб, цінностей і мотивів діяльності. Він нерозривно пов'язаний із прагненням до самозмін і самовдосконалення.

Основний внутрішній механізм саморозвитку особистості полягає у свідомій, якісній зміні себе шляхом самоосвіти та самовиховання. Самоосвіта особистості є невід'ємною частиною систематичного навчання у ЗВО, сприяє поглибленню, розширенню та кращому засвоєнню знань. Вона здійснюється у процесі самостійної роботи під час навчання та є необхідною умовою компетентності фахівця, основою для досягнення успіху в майбутній професійній діяльності. Самовиховання — систематична та свідома діяльність людей, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі та характеру, усунення негативних (шкідливих) звичок. Методом самовиховання є управління своїми почуттями, думками, поведінкою. Результатом самовиховання є самовдосконалення. Потреба в такій роботі виникає в навчальній діяльності, коли досягнуто певного рівня самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу та самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистих якостей поставленій собі мети та

досягненню бажаного результату. Самовиховання — закономірне явище у розвитку особистості. Воно виникає на певному етапі її розвитку та є результатом виховання. Маслоу А. як на загальну гуманістичну ціль виховання вказує на самоактуалізацію особистості, на те, щоб вона стала “цілком людською”, наскільки це можливе для індивіда [24, с. 178–179].

Навчальний процес має бути побудований таким чином, щоб у всі періоди навчання здійснювалася самостійна робота студентів (СРС) у безпосередньому зв'язку з практикою. СРС включає виконання цілого ряду дій, що входять до її складу: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчального завдання, надання їй особового сенсу з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей і знань особистості, самоорганізація в розподілі навчальних дій у часі, самоконтроль їх виконання й оцінка результатів своєї діяльності. Чітке бачення цілей та шляхів їх здійснення, а також відповідна мотивація людини обов'язково має супроводжуватися адекватним нею самоконтролем та саморегулюванням роботи органів чуття, моторики, психічного стану, самосвідомості в цілому.

Для успішного формування готовності до професійно-особистісного саморозвитку студентів необхідно визначити та обґрунтувати комплекс педагогічних умов, які сприятимуть цьому процесу. Виходячи зі структури готовності студентів до професійно-особистісного саморозвитку, її формування буде здійснюватися успішно, якщо будуть створені такі педагогічні умови:

1. Формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність, яка сприятиме їхньому особистісному самовизначенню та зростанню; формування готовності студентів до саморозвитку.

2. Активізація внутрішнього потенціалу особистості через обов'язковий саморозвиток самосвідомості, спрямований

на самопізнання та самовдосконалення. Визначення власних професійно важливих якостей, які потребують розвитку; усвідомлення психологічного образу Я (Я-концепції).

3. Організація СРС як основної форми навчально-виховної роботи з саморозвитку та самовдосконалення студентів, стимулювання процесу самоосвіти та самовиховання.

Розглянемо їх докладніше.

1. Формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність, сприятиме їхньому особистісному самовизначенню та зростанню.

Формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність у процесі навчання здійснюється на основі усвідомленого вибору професії, особистісного сенсу, трансформації мотивів поведінки і визначення цілей, які вони ставлять перед собою, а також внутрішньої потреби в досягненні успіху та переконання в тому, що це цілком можливо. Цей процес переростає у стійке внутрішнє прагнення до подальшого самовдосконалення під час саморозвитку, руху до професійної майстерності та досягнення успіху в житті. Він піддається цілеспрямованому управлінню. Хоча він відбувається, передусім, у внутрішньому світі особистості, але має яскраво виражений зовнішній прояв в отриманих результатах.

При цьому доміантою у формуванні професійної спрямованості студентів і виборі подальшого освітнього маршруту є мотивація досягнення успіху. Можна стверджувати, що активним у професійному навчанні буде той студент, що усвідомлює потребу в знаннях, якостях й уміннях, необхідних для успішної професійної діяльності. На цій основі в нього формується мотив досягнення успіху, розвивається вміння ставити цілі й досягати їх. Саме ці процеси й відбивають сутність мотиваційно-поведінкового аспекту діяльності викладачів і студентів у навчальному процесі [3].

Мотивація досягнення — це прагнення до успіху, високих результатів у діяльності. Вона організує цілісну поведінку, підвищує навчальну активність, впливає на формування цілі та вибір шляхів її досягнення. Розвиток мотивації досягнення успіху пов'язаний із активною життєвою стратегією, виробленням моделі поведінки, орієнтованої на успішне досягнення цілей діяльності. Занюк С. пише: “Засіб, програма і конкретні життєві цілі, які оцінюються індивідом як оптимально задовольняючі потреби і відносно яких приймається намір до досягнення, це і є система мотивів особистості” [7, с. 3]. Він робить висновок про те, що мотивація досягнення виявляється в багатьох аспектах особистісного зростання.

Другою педагогічною умовою є активізація внутрішнього потенціалу особистості через обов'язковий розвиток самосвідомості, спрямований на самопізнання та самовдосконалення. Визначення власних професійно важливих якостей, які потребують розвитку; усвідомлення психологічного образу Я (Я-концепції).

Для формування готовності студентів до саморозвитку має бути розроблена педагогічна система, в якій безперервно і цілеспрямовано розвиваються не тільки розумові здібності, необхідні для процесу навчання та розвитку, але і також здібності до самопізнання, рефлексії, самоефективності. Тільки у рефлексії як внутрішньому стані (протіканні) самоосмислення, може виховуватися і зміцнюватися самостійність як глибинний стан свідомості та якість особистості, як спосіб самоорганізації людини. Важливим при цьому є залучення викладачів, психологів і психологічного знання для надання практичної допомоги студентам у цьому процесі [17, с. 168].

У процесі формування готовності до професійно-особистісного саморозвитку студент, відповідно до вибраної мети, розвиває в собі необхідні здібності та

характеристики, звільняючись від звичок і якостей, що заважають самореалізації. Для цього необхідно знання про самого себе, яке можна отримати за допомогою складання Я-концепції, яка може стати основою не тільки для діагностики й усвідомлення якостей студентів, але і програмою для самовиховання і самовдосконалення [4, с. 3, 20]. Вона здійснює регуляцію соціальної поведінки, визначає характер набуття нового досвіду та особливості його інтерпретації, сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості.

Особистість, що ставить собі цілі і виявляє свою неготовність більшою чи меншою мірою до їх здійснення, починає роботу із саморозвитку. Коли в людини з'являється потреба у зміні тих чи інших якостей у своєму характері чи поведінці, важливо поставити чітку мету та обґрунтувати необхідність її досягнення, корисно визначити терміни. Набуваючи у процесі діяльності певного досвіду та якості, особистість починає на цій базі вільно і самостійно вибирати засоби діяльності, керувати своїми діями, одночасно вдосконалюючи та розвиваючи свої здібності до її здійснення, змінюючи та виховуючи себе.

Одним із найскладніших завдань є формування у студентів системи саморегуляції, необхідної для здійснення поставлених цілей. Її значущість полягає в тому, щоб привести у відповідність можливості студента до вимог навчальної діяльності. Система саморегуляції складається з таких компонентів, як: усвідомлення мети діяльності, стратегії та тактики її досягнення, самоконтролю, забезпечення необхідних умов для її виконання, складання та здійснення програми дій, оцінка результатів та корекція способів досягнення бажаного результату.

За кожною з цих змін, які означають розвиток внутрішнього світу людини, стоять якісні перебудови в психічних процесах і їхніх взаємозв'язках, поява нових стійких характеристик, що

починають позитивно впливати на процес знаходження нових властивостей особистості. Цей процес супроводжується нерівномірним розвитком структурних елементів. Разом із тим, розвиток одних із них є умовою зміни до більш високого рівня інших. Наприклад, стійкий прояв мотивації досягнення робить людину більш завзятою у її спробах здійснити поставлену мету і створювати сприятливі умови для розвитку її здібностей, які дозволяють здійснювати успішну діяльність.

Саморозвиток людини проявляється в досягненні нею нових, якісно більш високих рівнів продуктивності як кожного психічного процесу окремо, так і їх взаємодії, результатом чого є успішне вирішення нею усе більш складних завдань. Цей процес завжди має два взаємозалежних аспекти: спрямований на зовні й усередину людини. Чітке бачення цілей і шляхів їхнього здійснення, а також відповідна мотивація людини обов'язково супроводжуються адекватними для них самоконтролем і саморегулюванням роботи органів, почуттів, моторики, психічного стану, самосвідомості в цілому. Велику роль грають переконання. Наші переконання щодо нас самих і того, на що ми здатні, дуже впливають на нашу продуктивність. Навіть найменші зміни на базовому рівні переконань приводять до змін у поведінці й результатах діяльності. Ми повинні визначити ті переконання, що надихають і підтримують нас, і використовувати відомі в НЛП технічні прийоми, щоб створити і закріпити їх [23].

Раннє формування правильної позитивної системи переконань створює й підтримує впевненість у собі, інтерес, радість, пов'язану з активною діяльністю, а в підсумку породжує та виховує навички і здібності, що пізніше здаються природними і дарованими природою. Створення сильного позитивного внутрішнього іміджу стосовно конкретної сфери діяльності, а потім тренування й постійний розвиток даного напрямку думок

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

забезпечать досягнення успіху. Для підсвідомості не існує особливої різниці між реальною поведінкою й тим, що було лише яскраво і жваво намальоване в уяві. Значення даного принципу важко переоцінити. Саме на його основі будуються різні техніки візуалізації, за допомогою яких ми можемо працювати з уявленим майбутнім як із реальністю. Ця ідея є вкрай важливою для навчального процесу, процесу саморозвитку і самовдосконалення студентів.

Третьою педагогічною умовою формування готовності студентів до саморозвитку є організація самостійної роботи студента як основної форми навчально-виховної роботи з саморозвитку та самовдосконалення; стимулювання процесу самоосвіти та самовиховання.

Самостійну роботу (СРС) розглядають як організовану і контрольовану викладачем аудиторну та позааудиторну діяльність студентів із урахуванням їх психологічних особливостей та інтелектуальних знань. Вона є усвідомленою, вільною за вибором, внутрішньо мотивованою, цілеспрямованою діяльністю. Це засіб формування професійної компетентності, спосіб саморозвитку, самоорганізації і самоконтролю студентів. СРС включає виконання цілого ряду дій: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчального завдання, надання їй особового сенсу з урахування індивідуально-психологічних особливостей і знань особистості, самоорганізація в розподілі навчальних дій у часі, самоконтроль їх виконання й оцінка результатів.

У результаті самостійної роботи студент навчається усвідомлено та самостійно працювати спочатку з навчальним матеріалом, потім із науковою інформацією, використовувати основи самоорганізації та самовиховання для того, щоб підвищити свою кваліфікацію. Така самостійна робота сприяє поглибленню і розширенню знань, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодінню

прийомами процесу пізнання, розвитку творчих здібностей, пізнанню самого себе і формуванню готовності до саморозвитку. Саме тому вона стає головним резервом успішної професійної діяльності.

Самостійна діяльність виступає гарантом формування потреби постійного накопичення знань, розуміння їх сенсу та значення, самостійного використання, що необхідно для постійного професійного зростання особистості. Ефективність підготовки майбутніх фахівців полягає в діалектичній єдності процесу навчання і виховання, забезпеченні тісного взаємозв'язку професійного навчання з практикою. З цих позицій особливої ролі набуває проблема теоретичного обґрунтування та експериментального апробування відповідних педагогічних технологій щодо організації самостійної роботи студентів.

Основним принципом організації СРС має стати переведення всіх студентів на індивідуальну роботу з переходом від формального пасивного виконання певних завдань до пізнавальної активності з формуванням власної думки під час вирішення поставлених питань та завдань. Цьому сприяє створення проблемних ситуацій, які ставлять того, хто навчається, перед необхідністю прийняття рішення, що стимулює його активність. СРС передбачає індивідуальний підхід до пошуку потрібного матеріалу, відбору необхідної інформації відповідно до можливостей студентів. Викладач спрямовує їхню діяльність, орієнтуючись на рівень підготовки та пропонуючи оптимальні варіанти поза аудиторної роботи для кожного.

Самостійна робота завершує завдання усіх видів навчальної роботи. Вона формує у студентів здатність брати на себе відповідальність, самостійно розв'язувати проблему, знаходити конструктивні рішення. Ніякі знання не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Крім того, самостійна робота має

виховне значення: вона формує самостійність не лише як сукупність умінь і навичок, але і як рису характеру. Самостійність — це властивість особистості, що характеризується двома чинниками: по-перше, сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, що складаються у процесі діяльності [9].

В основі саморозвитку лежить принцип віддзеркалення у свідомості людини тих дій і вчинків, які вона збирається зробити у процесі соціалізації, визначення тих рис і якостей, які вона припускає виробити у собі. Для цього характерні планування та організація своєї діяльності, контроль та оцінка ходу та результатів, а за необхідністю — стимулювання чи корекція своєї поведінки. Найважливішим етапом на шляху саморозвитку є складання власної програми самовдосконалення, яка спонукає особистість до практичних дій із її реалізації, створює стимули для прояву вольових зусиль. Вона містить такі ключові елементи як мета, завдання, етапи діяльності, перелік конкретних дій, терміни виконання і очікуваний результат. Необхідною умовою у складанні програми є усвідомлення власних ресурсів особистості, які сприятимуть досягненню цілей. Програми саморозвитку за мірою набуття досвіду повинні ускладнюватися, удосконалюватися і ставати більш довготривалими.

Організація навчального процесу, виходячи з технології саморозвитку має такі принципові риси:

- створення умов для професійно-особистісного саморозвитку студентів;
- освоєння та впровадження у навчання концепції та технологій професійно-особистісного саморозвитку, його методичне забезпечення;
- активізація самопізнання, спрямованого на формування здатності до

рефлексії, адекватної самооцінки, впевненості у собі, якостей особистості, необхідних для успішної професійної діяльності;

- формування спрямованості на успішну професійну діяльність;
- активізація самостійної роботи студентів;
- складання програми саморозвитку та самовдосконалення студентів;
- моніторинг особистісного потенціалу студентів, його аналіз та розкриття на рівні психологічного консультування та педагогічної підтримки.

Активізація процесу саморозвитку неможлива без планомірного та грамотного педагогічного керівництва, спрямованого на формування певних ціннісних установок, мотивації досягнення, знань технології саморозвитку та умінь втілювати ці знання у професійній діяльності та повсякденному житті. Важливим чинником взаємовпливу на саморозвиток є відносини співпраці педагогів із студентами, що склалися як зв'язки між ними. Важливу роль при цьому відіграє надання допомоги та підтримки, організація педагогічного супроводу особистісного розвитку та саморозвитку, що базується на комплексному підході до вирішення наявних у студентів проблем. Вони можуть спонукати до соціально спрямованих змін, до формування у них необхідних рис і здібностей. Педагогічний супровід саморозвитку студентів в умовах ЗВО — складна, методично забезпечена сукупність особистісно-орієнтованих методів, прийомів та адекватних засобів, що сприяють реалізації їх можливостей у навчально-пізнавальній діяльності.

На основі внутрішніх потреб особистість, набуваючи у процесі діяльності певного досвіду та якості, починає вільно і самостійно вибирати цілі й засоби діяльності, управляти нею, одночасно удосконалюючи і розвиваючи свої здібності до її здійснення, змінюючи і формуючи себе. Створення у студентів домінантної установки-мотивації на

саморозвиток, розуміння необхідності самовдосконалення — допоможе вирішити багато сьогоденних проблем студентів у процесі навчання. Своїм змістом вона багаторазово, в межах різних навчальних дисциплін, звертає особистість студента до їх осмислення, оцінювання, застосування у практичній діяльності.

Професійно-особистісний саморозвиток — це психологічний механізм становлення цілісної системи, який проявляється як корінне протиріччя між наявним та необхідним рівнями психосоціальної зрілості людини. Він виступає рушійною силою її зростання на основі самопізнання, ціннісного самовизначення, служить основою цілепокладання, задає енергію саморегуляції та самовдосконалення у процесі діяльності. Результат процесу саморозвитку особистості, безумовно, ширше традиційно виділених форм професійного досвіду, знань, умінь, навичок. Він виявляється в динаміці її характеристик, самооцінки, впевненості в собі, вольових зусиллях, спрямованих на подолання труднощів, у підвищенні самоефективності.

Таким чином, аналіз практики роботи закладу вищої освіти свідчить про те, що в основному навчальний процес зорієнтований на підвищення компетентності студентів, однак при цьому недостатньо враховується своєрідність їх професійного саморозвитку протягом усього періоду навчання. Чим продуктивніше протікає процес саморозвитку людини, тим більше остання розуміє себе та навколишню дійсність, нарощує здатність адаптації до неї, підвищує свою активність, що винятково є значущим на шляху соціалізації людини. Однак ці потенціали можуть залишитися такими, якщо не буде спеціального педагогічного забезпечення їхньої реалізації шляхом створення ефективних педагогічних умов. Однією з цілей професійної підготовки фахівця є необхідність дати йому методологію

саморозвитку, методичні посібники, практичні рекомендації для самовдосконалення, на основі яких він зміг би навчатися самостійно та здійснювати саморозвиток протягом усього життя.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Орієнтованість освітнього процесу закладу вищої освіти на професійно-особистісний саморозвиток студентів передбачає створення розвиваючого середовища, яке сприяло б активізації внутрішнього потенціалу студентів, їх самовизначенню і самоактуалізації. Важливим чинником цього процесу є педагогічні умови, або такі зв'язки педагогів та учнів, що склалися як підтримка та солідарність, які сприяють соціально спрямованій самозміні особистості, формуванню рис та здібностей, що сприяють успішній професійній діяльності.

Результатом теоретично обґрунтованих та розроблених педагогічних умов, які є основою методології формування професійно-особистісного саморозвитку у процесі навчання, є:

- формування спрямованості до успішної професійної діяльності, стійкого ціннісного ставлення до професійно-особистісного саморозвитку, мотивації досягнення, переконань, навичок цілепокладання, стратегії і тактики їх досягнення;

- активізація самопізнання, спрямована на формування здатності до рефлексії, адекватній самооцінці, впевненості у собі, якостей особистості, необхідних для успішної професійної діяльності, самовдосконалення; складання програми саморозвитку;

- організація самостійної роботи по її виконанню, що включало такі ключові елементи: мета, завдання, основні напрямки діяльності, терміни виконання, очікуваний результат. Необхідним елементом її виконання є формування самостійності, усвідомлення ресурсів особистості, які сприяють досягненню цілей і подоланню перешкод на шляху їх виконання.

У зв'язку з цим великої значущості набуває науково розроблена методологія організації процесу формування професійно-особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та навчання самостійно здійснювати його протягом усього життя; використання інноваційних технологій. У формуванні такої

особистості закладено зміст освіти ХХІ століття, що потребує на основі цієї методології розробки методичних посібників та практичних рекомендацій з психічного самовдосконалення особистості, що є перспективною щодо реалізації прикладних наукових досліджень у даному напрямку.

Список літератури

1. Бех І. Психологічні джерела виховної майстерності. Київ : Академвидав, 2007. 248 с.

2. Бурлука Е. Самоосвітня активність в епоху Відродження як основа розвитку творчої особистості. *Вісник Національної та юридичної академії України ім. Я. Мудрого*. № 4 (14). 2012. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1956/1/Burluka_36.pdf

3. Грень Л. Педагогічні умови формування у студентів вищих технічних навчальних закладів спрямованості на успішну професійну діяльність : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2010. С. 24.

4. Гуменюк О. Психологія Я-концепції : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 310 с.

5. Друзь І. Самостійна робота студентів як важливий чинник професійної підготовки майбутніх фахівців. *Проблем інженерно-педагогічної освіти*. 2011. № 30-3. С. 127–131.

6. Занюк С. Мотиваційний тренінг. *Спецпрактикум з психології мотивації*. Луцьк : Волинського держ. Університету, 1998. С. 64.

7. Зязюн І. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ, 2000. С. 14–20.

8. Ігнатюк О. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика : монографія. Харків : НТУ

“ХПІ”, 2009. 432 с.

9. Канівець М. Роль самостійної роботи в процесі саморозвитку студентів. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2012. № 2. С. 87–94. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/7195> (дата звернення: 16.02.2024).

10. Коваленко Е. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Харків : ун-т повітряних сил, 2005. С. 16.

11. Лозовой В., Сідак Л. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці : монографія. Харків : Право, 2006. 256 с.

12. Михайличенко В., Грень Л. Структурний аналіз самосвідомості студентів та її роль у процесі професійно-особистісного саморозвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків: НТУ “ХПІ”. 2024. № 4. С. 21–31.

13. Михайличенко В., Канівець М. Самоконтроль як важлива умова саморозвитку особистості студента. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 31. С. 422–427. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/-view/4116> (дата звернення: 17.02.2024).

14. Остапенко Е. Дослідження підходів до визначення поняття “саморозвиток”. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім.П. Могили комплексу “Києво-Могилянська академія” Серія: Педагогіка*. 2010. Т. 136, вип. 123. С. 49–52.

15. Пазиніч С. Самопізнання й самосвідомість в системі сучасного і національного буття. *Збірник наукових праць “Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти”*. Харків : НТУ “ХПІ”. 2007, Вип. 15–16. С. 122–132.

16. Підбуцька Н. Психологія становлення професіоналізму майбутніх інженерів : автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2017. 37 с.

17. Підбуцька Н., Михайличенко Н., Грень Л. Теорія і практика професійно-особистісного саморозвитку студентів. Харків : “Стильиздат”, 2024, 254 с.

18. Поплавська М. Формування готовності майбутніх інженерів до професійно-особистісного саморозвитку : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пе.наук: 13.00.04. Харків, 2014. С. 20.

19. Романовський О., Канивець М. Сутність професійно-особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та його механізми. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 193–197. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/23291> (дата звернення: 17.02.2024).

20. Савчин М. Здатності особистості : монографія. Київ : Академвидав. 2016. 288 с.

21. Черноус О. Інноваційні технології для саморозвитку особистості в умовах профільного навчання. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві : матеріали Міжнар. наук.–практ. конф.* Харків : Право, 2019. С. 293–297.

22. Ягельська Н. Методика організації самостійної роботи студентів з англійської мови з використанням професійного мовного портфеля : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ : нац. лінгвістичний ун-т., 2005. С. 23.

23. Dittls R. Changing belief sustems with NLP. 2018. 203 p.

24. Maslow A. Motivation and personality. New York, 1954. 346 p.

25. Miller Scott A. Developmental Research Methods. SAGE Publications, 2017. Ed. 5. 614 p.

References:

1. Bekh I. Psykholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti [Psychological sources of educational skills]. Kyiv : Akademvydav, 2007. 248 p.

2. Burluka E. Samoosvitnia aktyvnist v epokhu Vidrodzhennia yak osnova rozvytku tvorchoi osobystosti [Self-educational activity in the Renaissance as a basis for the development of a creative personality]. *Visnyk Natsionalnoi ta yurydychnoi akademii Ukrainy im. Ya. Mudroho*. No. 4 (14). 2012. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1956/1/Burluka_36.pdf

3. Hren L. Pedahohichni umovy formuvannia u studentiv vyshchikh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv spriamovanosti na uspishnu profesiinu diialnist [Pedagogical conditions for the formation of students' orientation towards successful professional activity in higher technical educational institutions]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv, 2010. p. 24.

4. Humeniuk O. Psykholohiia Ya-kontseptsii [Psychology of the self-concept]. Navch. posib. Ternopil : Ekonomichna dumka, 2002. 310 p.

5. Druz I. Samostiia robota studentiv yak vazhlyvyi chynnyk profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [Independent work of students as an important factor in the professional training of future specialists]. *Problem inzhenerno-pedahohichnoi osvity*. 2011. No. 30–3. pp. 127–131.

6. Zaniuk S. Motyvatsiinyi treninh [Motivational training]. *Spetsprakykum z psykholohii motyvatsii*. Lutsk : Volynskoho derzh. universytetu, 1998. p. 64.

7. Ziaziun I. Intelektualno-tvorchy rozvytok osobystosti v umovakh neperervnoi osvity [Intellectual and creative development

- of a personality in the context of continuing education]. *Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy*. Kyiv, 2000. pp. 14–20.
8. Ihnatiuk O. Formuvannia hotovnosti maibutnoho inzhenera do profesiinoho samovdoskonalennia: teoriia i praktyka [Formation of future engineers' readiness for professional self-improvement: theory and practice]. Monohrafiia. Kharkiv : NTU “KhPI”, 2009. 432 p.
9. Kanivets M. Rol samostiinoi roboty v protsesi samorozvytku studentiv [The role of independent work in the process of students' self-development]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. 2012. No. 2. pp. 87–94. Available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/7195> (accessed: 16.02.2024).
10. Kovalenko E. Tsinnisna pryroda usvidomlenoho samorozvytku osobystosti: sotsialno-filosofskyi analiz [The value nature of conscious self-development of the individual: a socio-philosophical analysis]. Avtoref. dys. kand. filos. nauk: 09.00.03. Kharkiv : un-t povitrianykh syl, 2005. 16 p.
11. Lozovoi V., Sidak L. Samorozvytok osobystosti u filosofskii refleksii ta sotsialnii praktytsi [Personal self-development in philosophical reflection and social practice]. Monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2006. 256 p.
12. Mykhailychenko V., Hren L. Strukturnyi analiz samosvidomosti studentiv ta yii rol u protsesi profesiino-osobystisnoho samorozvytku [Structural analysis of students' self-consciousness and its role in the process of professional and personal self-development]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. Kharkiv: NTU “KhPI”. 2024. No. 4. pp. 21–31.
13. Mykhailychenko V., Kanivets M. Samokontrol yak vazhlyva umova samorozvytku osobystosti studenta [Self-control as an important condition for the self-development of a student's personality]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. pr.* Kyiv, 2012. Issue 31. pp. 422–427. Available at: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/4116> (accessed: 17.02.2024).
14. Ostapenko E. Doslidzhennia pidkhodiv do vyznachennia poniattia “samorozvytok” [Study of approaches to the definition of ‘self-development’]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im.P. Mohyly kompleksu “Kyievo–Mohylianska akademiia” Seriia: Pedahohika*. 2010. Vol. 136, issue. 123. pp. 49–52.
15. Pazynich S. Samopiznannia y samosvidomist v systemi suchasnoho i natsionalnoho buttia [Self-knowledge and self-consciousness in the system of modern and national existence.]. *Zbirnyk naukovykh prats “Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity”*. Kharkiv : NTU “KhPI”. 2007. Issue 15–16. pp. 122–132.
16. Pidbutska N. Psykholohiia stanovlennia profesionalizmu maibutnikh inzheneriv [Psychology of professionalism development of future engineers]. Avtoref. dys. d-ra psykol. nauk: 19.00.07. Odesa, 2017. p. 37.
17. Pidbutska N., Mykhailychenko N., Hren L. Teoriia i praktyka profesiino-osobystisnoho samorozvytku studentiv [Theory and practice of professional and personal self-development of students]. Kharkiv : “Stylyzdat”, 2024, 254 p.
18. Poplavska M. Formuvannia hotovnosti maibutnikh inzheneriv do profesiino-osobystisnoho samorozvytku [Formation of future engineers' readiness for professional and personal self-development]. Avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kand..pe.nauk: 13.00.04. Kharkiv, 2014. p. 20.
19. Romanovskiy O., Kanyvets M. Sutnist profesiino-osobystisnoho samorozvytku maibutnikh fakhivtsiv ta yoho mekhanizmy [The essence of professional and personal self-development of future specialists and its

mechanisms]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. 2013. Issue 34. pp. 193–197. Available at: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/23291> (accessed: 17.02.2024).

20. Savchyn M. *Zdatnosti osobystosti* [Personality abilities]. Monohrafiia. Kyiv : Akademvydav. 2016. 288 p.

21. Chernous O. *Innovatsiini tekhnologii dlia samorozvytku osobystosti v umovakh profilnoho navchannia* [Innovative technologies for personal self-development in the conditions of specialised education. Problems of self-development of the personality in modern society: materials of the International scientific and practical conference Kharkiv: Pravo.]. *Problemy*

samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi : materialy Mizhnar. nauk.–prakt. konf. Kharkiv : Pravo, 2019. pp. 293–297.

22. Yahelska N. *Metodyka orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv z anhliiskoi movy z vykorystanniam profesiinoho movnoho portfelia* [Methods of organising students' independent work in English using a professional language portfolio]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.02. Kyiv : nats. lnhvistychnyi un–t., 2005. 23 p.

23. Dittl R. *Changing belief sustems with NLP*. 2018. 203 p.

24. Maslow A. *Motivation and personality*. New York, 1954. 346 p.

25. Miller Scott A. *Developmental Research Methods*. SAGE Publications, 2017. Ed. 5 614 p.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2025

Тетяна Солодовник

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7772-9938>;
E-mail: tetiana.solodovnyk@khpi.edu.ua

Євгенія Воробйова

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6269-578X>;
E-mail: yevheniia.vorobiova@khpi.edu.ua

Наталія Серeda

кандидатка мистецтвознавства, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8472-0117>;
E-mail: nataliia.sereda@khpi.edu.ua

**МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ БАЗОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ**

Анотація: у статті проаналізовано різні підходи до визначення мотивації навчальної діяльності та висвітлено погляди науковців щодо мотивації навчання, навчально-професійної мотивації й професійної мотивації. Зазначено, що процес розвитку базової професійної компетентності варто розпочинати з визначення провідних мотивів здобувачів, зокрема з визначення початкового рівня зацікавленості у вивченні вищої математики. На основі дослідження, проведеного у Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”, визначено рівень мотивації майбутніх інженерів у процесі формування базової професійної компетентності.

Ключові слова: мотивація; мотивація навчання; професійна мотивація; базова професійна компетентність; вища математика; освітній процес; майбутні інженери.

Tetiana Solodovnyk

Ph.D. in pedagogy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: tetiana.solodovnyk@khpi.edu.ua

© Тетяна Солодовник, Євгенія Воробйова, Наталія Серeda, 2025

Yevheniia Vorobiova

Ph.D in pedagogy, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: yevheniia.vorobiova@kmpi.edu.ua

Nataliia Sereda

Ph.D in art sciences, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: nataliia.sereda@kmpi.edu.ua

THE MOTIVATIONAL ASPECT OF DEVELOPING THE BASIC PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS

Abstract: the article analyzes various approaches to defining learning motivation and highlights scholars' views on learning motivation, educational-professional motivation, and professional motivation. It is noted that the process of developing basic professional competence should begin with identifying the key motives of learners, particularly by determining their initial level of interest in studying higher mathematics. Based on research conducted at the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, the level of motivation of future engineers in the process of forming basic professional competence is determined.

Key words: motivation; learning motivation; professional motivation; basic professional competence; higher mathematics; educational process; future engineers.

Tetiana Solodovnyk, Yevheniia Vorobiova, Nataliia Sereda

An extended abstract of the paper on the subject of:

“The motivational aspect of developing the basic professional competence of future engineers”

Problem setting. *The driving force behind success in any activity is motivation. Without a properly formed motivation in the process of studying at a higher education institution, it is impossible to further develop a professional, especially a future engineer, since the frantic pace of the scientific and technological process requires constant learning and mastering new technologies. The basic professional competence is the basis on which the professional competence of a future engineer is formed, which allows him/her to effectively perform professional duties. Therefore, motivation for the development of basic professional competence requires targeted influence from teachers of fundamental disciplines, including higher mathematics.*

Recent research and publications analysis. *In psychology and pedagogy, there is a significant amount of fundamental and applied research on the motivational sphere of the individual, educational and professional motivation: A. Maslow (motivational sphere of personality); H. Kostiuk; O. Savchenko; S. Tymoshuk, O. Tretiak (motivation of educational activity); O. Braslavska, L. Ozerova; N. Kovalenko, N. Bobrova, O. Gancho; O. Pinska; L. Pyankivska (professional motivation) and many others.*

Paper objective. *The purpose of the article is to determine the role of motivation in the development of basic professional competence of future engineers.*

Paper main body. Motivation ensures the activity of an individual, which determines actions and deeds, encourages activity, including learning. The level of motivation determines not only the effectiveness of the educational process, but also further successful professional activity, activates the body's resources and intellectual abilities, and maintains cognitive interest in life in general.

Basic professional competence (BPC) is a key characteristic of a specialist that is formed during training and combines knowledge, skills, abilities and personal qualities. It is holistic and flexible, meaning that it changes and develops depending on the conditions. It is thanks to this competence that a person can effectively perform professional tasks and solve problems in their field of activity. The performance of any activity is provided by motives that act as an impetus for its implementation. Therefore, in order to master basic professional competence, students must have motives that will be aimed at successful learning and becoming a professional with further development and self-improvement.

The study of the motivational aspect of the development of future engineers' basic professional competence included consideration of intrinsic and extrinsic motivation; classification of students' motives in the educational process into the following main groups: scientific and cognitive, professional and value, communicative and utilitarian motives. The type of motivation that motivates students in the process of implementing educational and cognitive activities was also considered, namely: the type of motivation based on the stimulus of fear of failure motivation, motivation to achieve success and immersion of the student in the direct process of learning activities.

In order to study the motivational aspect of the development of future engineers' basic professional competence, a survey of 103 1st and 2nd year students of NTU "KhPI" was conducted. We have developed a questionnaire to determine the level of motivation of educational and cognitive

activity of engineering students. The following levels of motivation of students' learning and cognitive activity in the process of forming the BPC are determined: sufficient level (motivation of fear of failure prevails, motivation to achieve success is expressed on average and students are less interested in the learning activity itself), productive level (motivation to achieve success is expressed the most, interest in the learning process itself is at an average level, motivation of fear of failure is below average), and creative level (high level of mastery of educational and cognitive activities in the search and creative mode, above average motivation to succeed, low level of motivation of fear of failure).

The results showed that students mostly have a productive level of motivation for learning. The difference in the percentage value between the 1st and 2nd year students is insignificant, but its presence makes it possible to state that, having gained experience in the first year, having passed adaptation, the second-year students change the priority in understanding the importance of educational and cognitive activity as such for the successful mastery of basic professional competence, the percentage of students with a creative level of motivation increases.

Therefore, it is determined that the motivational aspect is an important component of the development of the basic professional competence of future engineers. As an effective tool for developing the motivation of educational and cognitive activities of engineering students in the process of forming the BCP, the use of a facilitation approach in the educational process is proposed. This approach increases the motivation for learning and cognitive activity, provides conditions for the formation of basic professional competence, in particular in the study of higher mathematics, promotes the development of professional potential and identity, stimulates personal development, and positively affects the effectiveness of students' learning and their further professional realization.

Conclusions of the research. The study confirmed that motivation is one of the key factors in the formation of the basic professional competence of future engineers. The results of the survey of first- and second-year students showed that the dominant level of motivation is productive, but the level of creative motivation increases in the second year, which indicates a positive trend in the process of adaptation and understanding of the importance of educational and cognitive activities for the formation of BPC and for the future profession.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Рушійною силою успіху в будь-якій діяльності є мотивація. Навчання виступає провідною діяльністю здобувачів вищої освіти, яка обумовлює високий рівень знань і оволодіння професійною компетентністю, що забезпечить майбутньому фахівцю легке входження до обраної професії й подальше кар'єрне зростання.

В умовах високої конкуренції й постійних змін на ринку праці мотивація виступає саме тим чинником, що дозволяє долати перешкоди, адаптуватися до складних або невизначених умов навчальної діяльності, постійно вчитися й бути цілеспрямованим і конкурентоспроможним. Без належно сформованої мотивації в освітньому процесі ЗВО неможливе подальше становлення професіонала, особливо майбутнього інженера, оскільки стрімкий темп науково-технічного прогресу вимагає навчання впродовж життя (Lifelong Learning) відповідно до Національної Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки.

Базова професійна компетентність є тим підґрунтям, на якому формується професійна компетентність майбутнього інженера, забезпечуючи здатність ефективно виконувати фахові завдання та сприяючи його професійному зростанню й конкурентоспроможності, що узгоджується з положеннями Законів України “Про освіту” (2017) та “Про вищу освіту” (2014). Тому мотивація щодо розвитку

Special attention is paid to the role of the teacher in organizing an educational environment that stimulates motivation to learn. The expediency of applying a facilitative approach in the educational process as an effective means of increasing motivation, activating cognitive activity and involving students in the holistic process of forming the BPC, in particular in the context of mastering such disciplines as higher mathematics, is substantiated.

базової професійної компетентності потребує цілеспрямованого впливу з боку викладачів фундаментальних дисциплін, до яких належить вища математика.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У психолого-педагогічних розробках існує значна кількість фундаментальних й прикладних досліджень, присвячених мотиваційній сфері особистості, навчальній й професійній мотивації: А. Маслоу [7] (мотиваційна сфера особистості); Г. Костюк [6]; О. Савченко [14]; С. Тимошук, О. Третяк [15] (мотивація навчальної діяльності); О. Браславська, Л. Озерова [2]; Н. Коваленко, Н. Боброва, О. Ганчо [4]; О. Пінська [10]; Л. П'янківська [9] (професійна мотивація) та багато інших. Розглядаючи базову професійну компетентність, Г. Кузнецова та С. Резнік визначають мотивацію як один із важливих її компонентів [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри велику кількість досліджень, присвячених мотиваційній сфері особистості, навчальній та професійній мотивації, проблема мотивації як чинника розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів залишається недостатньо дослідженою. Особливо це стосується етапу засвоєння фундаментальних дисциплін, таких як вища математика, яка часто сприймається здобувачами як абстрактна й відірвана від професійних інженерних

завдань. Відсутність чітко усвідомленого зв'язку між змістом цих дисциплін та майбутньою інженерною діяльністю знижує рівень внутрішньої мотивації, що, гальмує формування ключових компонентів базової професійної компетентності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні ролі мотивації у розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У психології мотивація розглядається як “сукупність спонукальних чинників, які визначають активність особистості. Це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини” [3, С. 321]. Отже, можна стверджувати, що мотивація забезпечує активність індивіда, яка обумовлює його дії та вчинки, спонукає до діяльності, зокрема до навчальної.

Мотивація навчання полягає, передусім, у бажанні вчитися, дізнаватися нове, розвиватися, здійснювати навчально-пізнавальну діяльність, бути активним саме у навчанні, “мотивація навчання — це своєрідна внутрішня енергія студента, яка надає його навчальній діяльності певний напрям, створює своєрідний фокус прикладання зусиль, і може бути зрозумілою в різних формах, кожна з яких має певне значення для навчання” [12, с. 121].

Мотивація навчання виступає тією компенсаторною силою, завдяки якій здобувач долає прогалини у знаннях і труднощі, що виникають в освітньому процесі, сприяє активності на заняттях і під час самостійної роботи, стимулює зацікавленість у позитивних результатах навчання. Від рівня мотивації залежить не тільки ефективність освітнього процесу, а й подальша успішна професійна діяльність, активізуються ресурси організму й інтелектуальні здібності, підтримується пізнавальний інтерес до життя взагалі.

Поряд із поняттям мотивації навчання у дослідженнях зустрічається поняття “навчально-професійна мотивація” і “професійна мотивація”, які науковці розглядають у контексті фахової підготовки у ЗВО, коли здобувачі не тільки навчаються, а й оволодівають професійною компетентністю. Під навчально-професійною мотивацією розуміють “інтеграцію потреб, інтересів, стимулів, настанов, ціннісних орієнтацій і мотивів, які спонукають і спрямовують особистість до опанування майбутньої професії” [8, С.144].

Професійну мотивацію розглядають такою, що “виступає поліфункціональним і динамічним явищем професіоналізації фахівця, формується у процесі його становлення як професіонала через реалізацію власних потреб у діяльності й сформованості ієрархії трудових мотивів” [9, с. 535]. Отже, можемо стверджувати, що навчально-професійна і професійна мотивація передбачають підпорядкування мотивів діяльності в закладі вищої освіти професіоналізації фахівця.

Подоляк Л. і Юрченко В. виділяють такі напрями професіоналізації здобувачів:

1. Професіоналізуються всі пізнавальні процеси: професійне сприймання і професійна спостережливність, професійна пам'ять, професійна уява, професійне мислення. Формується професійна настанова на всі пізнавальні процеси.

2. Фахівець із вищою освітою повинен оволодіти не тільки знаннями, уміннями й навичками, а й самостійно виробляти засоби досягнення поставлених професійних цілей, а для цього повинні бути сформовані механізми планування своєї діяльності, програмування своїх дій, оцінки результатів і їх корекція.

3. Особистість студента набуває професійної спрямованості, що має такі прояви:

- професійна мотивація, загальне позитивне ставлення, схильність й інтерес до професійної діяльності (прагнення до реалізації смислу служіння суспільству,

державі, людям);

- розуміння і прийняття професійних завдань із оцінкою власних ресурсів для їх розв'язання;

- бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності, підсилюються мотиви самоосвіти і самовиховання;

- планування задовольняти матеріальні й духовні потреби, займаючись працею в галузі своєї професії [11].

Професіоналізація передбачає усвідомлення важливості професійних знань і компетентності, самостійність і відповідальність, рефлексію навчальних досягнень, самоосвіту, ідентифікацію себе з обраною професією. Для якісної професіоналізації майбутнього фахівця у процесі навчання базова професійна компетентність є визначальним фактором, що дозволяє на високому рівні розв'язувати навчально-професійні завдання різного характеру, і яка є підґрунтям професійної компетентності. Резнік С. і Кузнецова Г. визначають базову професійну компетентність як “динамічно-інтегративну властивість особистості, яка набувається під час навчання, включає основні (базові) знання, уміння, навички, здатності, якості, які взаємопоєднані між собою та за допомогою яких майбутній спеціаліст може розв'язувати проблеми” [13, с. 76].

Таким чином, на думку дослідниць, базова професійна компетентність – це ключова характеристика спеціаліста, яка формується під час навчання та поєднує знання, навички, вміння й особистісні якості. Вона є цілісною та гнучкою, тобто змінюється й розвивається залежно від умов. Саме завдяки цій компетентності людина може ефективно виконувати професійні завдання й розв'язувати проблеми у своїй сфері діяльності. Виконання будь-якої діяльності забезпечується мотивами, які виступають спонуканням для її здійснення. Отже, для оволодіння базовою професійною

компетентністю необхідна наявність у здобувачів мотивів, що будуть спрямовані на успішне навчання й становлення як професіонала з подальшим розвитком й самовдосконаленням.

У психологічній науці розрізняють зовнішню і внутрішню мотивацію. До зовнішніх мотивів навчальної діяльності належать: отримання диплому про вищу освіту, престижна робота у майбутньому, наслідування прикладу батьків. Внутрішні мотиви є більш складними й усталеними, до них відносять такі: соціальна значущість професії та її важливість для суспільства, інтерес до професії, задоволення від самого процесу навчання. Відповідно здобувачі з внутрішньою мотивацією більше зацікавлені у знаннях, більш активні й цілеспрямовані, вони усвідомлюють важливість навчання, проявляють наполегливість у навчанні і прагнуть до самореалізації.

Зовнішня і внутрішня мотивація можуть взаємодіяти і змінюватися у тому випадку, коли під час навчання задля отримання зовнішніх привілеїв виникає пізнавальний інтерес і здобувач починає вчитися для власного розвитку. Крім внутрішніх мотивів, на підвищення мотивації можуть впливати й інші чинники, такі як освітнє середовище закладу вищої освіти, особистісно-орієнтоване навчання, індивідуальний підхід до кожного студента, проблемні методи навчання, що стимулюють пізнавальну активність, розвивають особистість викладача.

Вивчення мотиваційного аспекту розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів дозволило класифікувати мотиви студентів в освітньому процесі за такими основними групами: науково-пізнавальні, професійно-ціннісні, комунікативні та утилітарні.

Варто зважати й на тип мотивації, що спонукає студента в процесі реалізації навчально-пізнавальної діяльності. Як відомо, така мотивація є трьох типів.

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ*

Перший тип мотивації має за основу стимул мотивації страху невдач, тобто негативне забарвлення. Цей тип мотивації характеризується з боку студента усвідомленням потенційних неприємних моментів, що пов'язані з необхідністю навчатись, зокрема можливої догани за несвочасне виконання завдань, зауважень із боку викладачів або ж батьків, відчуття своєї “неповноцінності” на тлі більш успішних одногрупників. Негативне забарвлення цього типу мотивації, яке відбивається на психоемоційному стані студента не приводить до отримання бажаного високого результату в навчальній діяльності.

Другий тип мотивації має позитивне забарвлення адже стимулом виступає мотивація досягнення успіху. Спонукальними в такому контексті зазвичай виступають широкі соціальні мотиви, зокрема у визнанні успіхів у навчальній діяльності з боку авторитетних викладачів, отримання додаткових балів для нарахування стипендії, отримання грамоти чи подяки за сумлінне та успішне навчання тощо. Однак, якщо в освітньому процесі така установка не буде підкріплена іншими мотивуючими факторами, наприклад, стабільно високі бали з предметів, то максимального ефекту не буде досягнуто, оскільки сама навчальна діяльність як така, менш приваблива аніж те, що пов'язане з нею.

Третій тип мотивації ґрунтується на зануренні студента в безпосередній процес навчальної діяльності. В такому контексті сам процес здобування знань та опанування новими компетенціями є основним спонукальним механізмом. Для активізації цього типу мотивації студентів актуальним є творчий підхід в роботі викладача та використання активних та пошукових методів в організації освітнього процесу. Зокрема реалізація технік фасилітації в педагогічній діяльності може забезпечити високий рівень прояву даного типу мотивації.

В чистому вигляді всі типи мотивації у кожного студента проявляються за різним ступенем. Окрім того, рівень прояву кожного з них також може бути різним.

Для нашого дослідження вивчення мотиваційного аспекту розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів було передбачено проведення анкетування 103 студентів навчально-наукових інститутів НТУ “ХПІ” (Е, МІТ, ІКМ) 1 та 2 курсів навчання.

Нами було розроблено анкету для виявлення рівня мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування базової професійної компетентності (БПК).

Таблиця 1

Текст анкети для виявлення рівня мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування БПК

Питання	Варіант відповіді
1. Засвоєння змісту загальних освітніх компонентів за спеціальністю необхідні для:	а) успішного засвоєння освітніх компонентів профпідготовки б) отримання професійної освіти в) саморозвитку, щоб бути освіченим фахівцем г) використання в подальшій професійній діяльності д) отримання високих оцінок
2. Я б не вивчав загальні освітні компоненти за спеціальністю (наприклад вища математика), якщо б:	а) не було бажання навчатись б) не було зацікавленості в обраній спеціальності в) оцінки з таких дисциплін не впливали на отримання стипендії
3. Моя мета на заняттях із загальних освітніх компонентів за спеціальністю:	а) слухати і запам'ятовувати все, що говорить викладач б) зрозуміти тему та засвоїти матеріал в повному обсязі в) отримати нові знання та опанувати нові компетенції г) поводитись “як мишка”

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Продовження таблиці 1

4. Коли я планую виконання розрахункового завдання, то:	а) спочатку намагаюсь зрозуміти його суть б) ретельно продумую всі його аспекти в) намагаюсь зробити все так, щоб робота була виконана повністю г) звертаюсь за допомогою до викладачів д) звертають за допомогою до одногрупників
5. Найбільш цікаве на занятті із загальних освітніх компонентів за спеціальністю — це:	а) пояснення викладачем нового матеріалу б) засвоєння нової теми в) відповідати на занятті г) розв'язувати нестандартні завдання
6. Я вивчаю матеріал із загальних освітніх компонентів за спеціальністю добросовісно, якщо:	а) матеріал подобається б) матеріал легкий в) матеріал цікавий г) матеріал добре зрозумілий д) мене не примушують до цього е) мені потрібно покращити підсумкову оцінку
7. Мені подобається робити домашні завдання з загальних освітніх компонентів за спеціальністю, коли:	а) вони легкі б) вони цікаві в) є настрої г) завжди, адже це запорука глибоких знань
8. Я більш активно працюю на заняттях із загальних освітніх компонентів за спеціальністю, якщо:	а) очікую на схвалення викладача б) виконання завдань викликає зацікавленість в) хочу отримати вищий бал г) прагну до високого рівня знань д) прагну отримати більше уваги з боку аудиторії е) матеріал стане у нагоді в майбутній професії
9. Високі оцінки з загальних освітніх компонентів за спеціальністю — це результат:	а) високого рівня знань б) везіння в) добросовісного виконання домашніх завдань г) наполегливої роботи д) допомоги друзів е) використання ШІ
10. Успішне виконання мною завдань на занятті залежить від:	а) настрою б) рівня складності завдань в) моїх здібностей г) докладених зусиль з мого боку д) везіння

Зміст питань анкети був спрямований на розкриття рівнів сформованості мотивації навчально-пізнавальної діяльності. У відповідях на питання було закладено також й орієнтацію на три типи мотивації (страху невдачі, досягнення успіху, націленість на навчання як процес).

Відповідно до отриманих відповідей ми визначили такі рівні прояву мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів в процесі формування БПК: достатній (переважає мотивація страху невдач, мотивація досягнення успіху виражена середньо і менше цікавить студентів сама навчальна діяльність), продуктивний

(мотивація досягнення успіху виражена найбільше, на середньому рівні цікавість самим процесом навчання, мотивація страху невдач має рівень нижче середнього) та креативний (високий рівень опанування навчально-пізнавальною діяльністю в пошуковому та креативному режимі, мотивація досягнення успіху вище середньої, низький рівень мотивації страху невдач).

Отримані нами результати засвідчили, що розподіл рівнів мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування БПК доволі не однорідний (таблиця 2).

Рівень прояву мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування БПК

Прояв мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування БПК		
Рівень прояву	1 курс, у %	2 курс, у %
Достатній	34 %	29 %
Продуктивний	45 %	40 %
Креативний	21 %	31 %

Результати також наведено у вигляді діаграм (рис. 1 і 2) та наочно демонструють, що студенти здебільшого мають продуктивний рівень мотивації навчальної діяльності

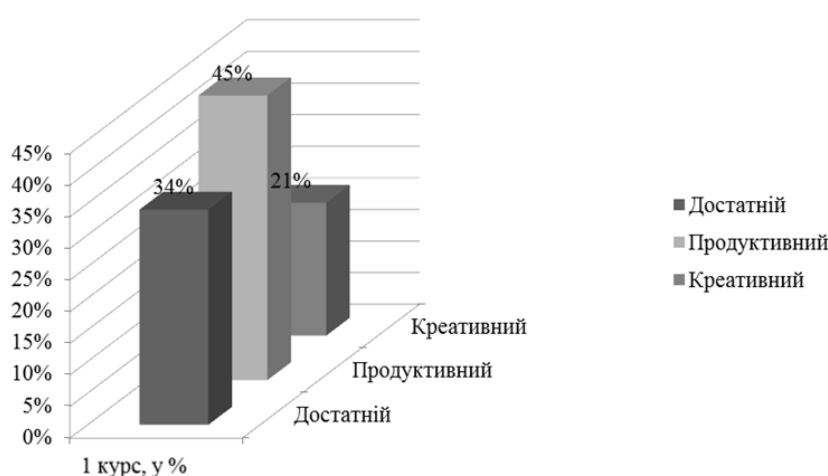

Рис. 1. Рівень прояву мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю 1 курсу в процесі формування БПК

Така ситуація може свідчити про те, що перші роки навчання у зво, зокрема, в форматі он-лайн навчання тісно пов'язані із адаптацією навчальною та психологічною. Саме тому, рівні прояву мотивації відрізняються. Це зумовлено тим, що першокурсники опановують нову систему навчання та оцінювання, засвоюють вимоги викладачів, які в кожного свої.

Також новоспечені студенти важливими факторами мотивації вважають усвідомлення зобов'язання добре навчатися й не розчаровувати близьких, уникати критики викладачів та можливих покарань або ж неприємностей, пов'язаних з проблемами у навчанні, одним з

провідних факторів мотивації як для першокурсників, так і старших студентів є бажання отримувати стипендію. Різниця у відсотковому значенні між студентами 1-го та 2-го курсу є незначною, проте її наявність дає змогу констатувати, що, отримавши досвід навчання на першому курсі, пройшовши адаптацію, студенти другого року навчання дещо змінюють пріоритетність у розумінні значущості навчально-пізнавальної діяльності як такої для успішного опанування базовою професійною компетентністю.

Таким чином, можемо стверджувати, що мотиваційний аспект є важливою складовою розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів.

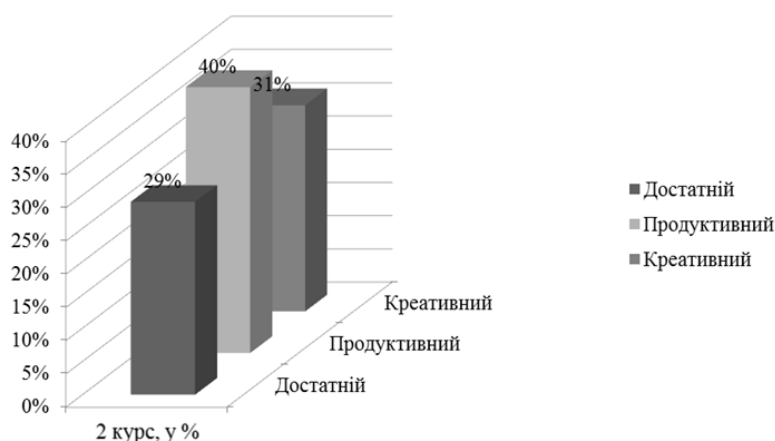

Рис. 2. Рівень прояву мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю 2 курсу в процесі формування БПК

Зокрема, як ефективний інструмент для розвитку мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів інженерного профілю в процесі формування БПК пропонується застосування фасилітативного підходу в освітньому процесі. Такий підхід в навчальній практиці сприяє підвищенню ефективності групової роботи, залучення та зацікавленості учасників освітнього процесу в самому процесі навчання, розкриттю їхнього потенціалу [16]. Використання фасилітативного підходу до підготовки майбутніх фахівців інженерного профілю підвищує мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності, забезпечує умови для формування базової професійної компетентності, зокрема під час вивчення вищої математики, сприяє розвитку професійного потенціалу та ідентичності, стимулює особистісний розвиток, а також позитивно впливає на ефективність навчання і подальшої професійної реалізації здобувачів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження підтвердило, що мотивація є одним із ключових чинників формування базової професійної компетентності майбутніх інженерів. Визначено, що навчальна, навчально-професійна та професійна мотивація забезпечують не лише

активність у процесі здобуття знань, а й цілеспрямоване прагнення до самореалізації в професійній сфері. Встановлено, що базова професійна компетентність не обмежується лише засвоєнням знань, умінь і навичок, а передбачає розвиток особистісних якостей, здатностей до планування, самооцінки, рефлексії та самовдосконалення, що тісно пов'язано з рівнем внутрішньої мотивації здобувача. Саме внутрішня мотивація, яка ґрунтується на зацікавленості, значущості професії та задоволенні від навчального процесу, є більш стійкою та результативною порівняно із зовнішньою.

Результати анкетування студентів першого та другого курсів показали, що домінуючим є продуктивний рівень мотивації, проте рівень креативної мотивації зростає на другому курсі, що свідчить про позитивну динаміку в процесі адаптації та розуміння значущості навчально-пізнавальної діяльності для формування БПК та для майбутньої професії.

Окрему увагу приділено ролі викладача в організації освітнього середовища, яке стимулює мотивацію до навчання. Обґрунтовано доцільність застосування фасилітативного підходу в освітньому процесі як ефективного засобу підвищення мотивації, активізації пізнавальної діяльності та залучення здобувачів до

цілісного процесу формування БПК, зокрема в контексті опанування таких дисциплін, як вища математика.

Перспективами подальших досліджень є розробка та теоретичне

обґрунтування педагогічних умов розвитку базової професійної компетентності майбутніх інженерів та впровадження їх в освітній процес технічних закладів вищої освіти.

Список літератури:

1. Бондар Л., Литвинчук Н. Мотивація навчальної діяльності студентів як провідний чинник підготовки майбутніх фахівців. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія" : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, 2020. № 11. С. 67–71.

2. Браславська О., Озерова Л. Теоретичні основи формування професійної мотивації майбутнього вчителя в умовах фахової підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2021. Вип. 2(22). С. 21–30.

3. Варій М. Психологія особистості : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

4. Коваленко Н., Боброва Н., Ганчо О. Мотивація студентів як запорука успішного професійного розвитку. *Медична освіта*. 2020. № 3. С. 43–48.

5. Колчигіна А. Специфіка навчальної мотивації студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Психологічні науки"*. 2018. Вип. 1 (2). С. 46–51.

6. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.

7. Maslow A. Motivation and personality. New York. : Harper and Row; 1970. Ed. 2. 369 p.

8. Онищенко І. Навчально-професійна мотивація як складник професійного становлення майбутніх фахівців педагогічного профілю. *Освітній вимір*. 2016. № 48. С. 139–145.

9. П'янківська Л. Професійна мотивація особистості: теоретичний аспект. *Грааль науки*. 2021. № 2–3. С. 532–

536. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.108>

10. Пінська О. Професійна мотивація як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності студентів. *Проблеми трудової і професійної підготовки*. 2009. № 14. С. 111–115.

11. Подоляк Л., Юрченко В. Психологія вищої школи: школи: навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. Київ : ТОВ "Філ-студія", 2006. 320 с.

12. Олефір В., Кряж І., Крейдун Н. Психологія студента : колективна монографія. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2023. 340 с.

13. Резнік С., Кузнецова Г. Сутність та структурні компоненти базової професійної компетентності майбутніх інженерів. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2022. № 3. С. 71–82.

14. Савченко О. Уміння вчитися — ключова компетентність молодшого школяра : навч. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с.

15. Тимошук С., Третяк О. Особливості формування навчальної мотивації студентів. *Вісник Житомирського державного університету*. 2015. Вип. 2 (80). С. 64–68.

16. Vorobieva Ye., Chebakova Yu. Organization of the educational process in a modern higher education institution based on a facilitative approach. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2020. № 1. С. 37–51.

References:

1. Bondar L., Lytvynchuk N. Motyvatsiia navchalnoi diialnosti studentiv

- yak providnyi chynnyk pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [Motivation of students' learning activities as a leading factor in the training of future specialists]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia "Psykhologhiia" : naukovi zhurnal*. Ostroh : Vyd-vo NaUOA, 2020. No. 11. pp. 67–71.
2. Braslavskaya O., Ozerova L. Teoretychni osnovy formuvannya profesiinoi motyvatsii maibutnoho vchytelia v umovakh fakhovoi pidhotovky [Theoretical Foundations of Formation of Future Teacher's Professional Motivation in the Conditions of Professional Training]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia* 2021. Issue 2(22). pp. 21–30.
3. Varii M. Psykhologhiia osobystosti [Personality psychology]. Navch. pos. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, 2008. 592 p.
4. Kovalenko N., Bobrova N., Hancho O. Motyvatsiia studentiv yak zaporuka uspishnoho profesiinoho rozvytku [Student motivation as a key to successful professional development]. *Medychna osvita*. 2020. No. 3. pp. 43–48.
5. Kolchyhina A. Spetsyfyka navchalnoi motyvatsii studentiv [Specifics of students' learning motivation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: "Psykhologhichni nauky"*. 2018. Issue 1 (2). pp. 46–51.
6. Kostiuk H. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of the individual]. Kyiv : Rad. shkola, 1989. 608 p.
7. Maslow A. Motivation and personality. New York : Harper and Row; 1970. Ed. 2. 369 p.
8. Onyshchenko I. Navchalno-profesiina motyvatsiia yak skladnyk profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv pedahohichnoho profilu [Educational and Professional Motivation as a Component of the Professional Development of Future Pedagogical Specialists]. *Osvitnii vumir*. 2016. No. 48. pp. 139–145.
9. Piankivska L. Profesiina motyvatsiia osobystosti: teoretychnyi aspekt [Professional motivation of a personality: theoretical aspect]. *Hraal nauky*. 2021. No. 2–3. pp. 532–536. Available at: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.108>
10. Pinska O. Profesiina motyvatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoi diialnosti studentiv. *Problemy trudovoi i profesiinoi pidhotovky*. 2009. No. 14. pp. 111–115.
11. Podoliak L., Yurchenko V. Psykhologhiia vyshchoi shkoly: shkoly [Psychology of higher education: schools]. Navch. posib. dlia mahistrantiv i aspirantiv. Kyiv : TOV "Fil-studiia", 2006. 320 p.
12. Olefir V., Kriazh I., Kreidun N. Psykhologhiia studenta [Student psychology]. Kolektyvna monohrafiia. Kharkiv : KhNU im. V. Karazina, 2023. 340 p.
13. Reznik S., Kuznetsova N. Sutnist ta strukturni komponenty bazovoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv [Essence and structural components of the basic professional competence of future engineers]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. 2022. No. 3. pp. 71–82.
14. Savchenko O. Uminnia vchytysia — kliuchova kompetentnist molodshoho shkoliara [The ability to learn is a key competence of a primary school student]. Navch. posibnyk. Kyiv : Pedahohichna dumka, 2014. 176 c.
15. Tymoshuk S., Tretiak O. Osoblyvosti formuvannya navchalnoi motyvatsii studentiv [Peculiarities of forming students' learning motivation]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*. 2015. Issue 2 (80). pp. 64–68.
16. Vorobieva Ye., Chebakova Yu. Organization of the educational process in a modern higher education institution based on a facilitative approach. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. 2020. No. 1. pp. 37–51.

Стаття надійшла до редколегії 25.0.2025

Інна Книш

докторка філософських наук, професорка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, професорка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1746-359X>;
E-mail: Inna.Knysh@khti.edu.ua

Юрій Панфілов

кандидат психологічних наук, доцент, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцент кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені академіка І. Зязюна; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-3904>;
E-mail: u.i.panfilov@gmail.com

**ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ**

Анотація: розглянуто фактори, що впливають на безпечне освітнє середовище: якість міжособистісних відносин; захищеність в освітньому середовищі; комфортність в освітньому середовищі; задоволеність освітнім середовищем. Визначено, що основною характеристикою процесу взаємодії всіх учасників освітнього середовища є особистісно-довірливе спілкування. Зазначено принципи безпечного освітнього середовища: домінування життя людини як головної цінності; регіональної специфіки; комплексності оцінки небезпек (ризиків); міні-макса; застосування максимальної ефективності практик управління освітньої мережею; загальної залученості тощо. Обґрунтовано необхідність використання ІКТ в освітньому процесі, адже інформація все більше набуває ваги соціально значущого ресурсу й спонукає заклади освіти змінювати спосіб організації освітнього процесу. Запропоновано задля оптимального впровадження ІКТ у освітній процес використовувати низку практик: розподілу навчально-методичного матеріалу; інтерактивності в організації роботи; модульності навчання; доступності під час подання навчального контенту; адекватного оцінювання знань і зворотного зв'язку. Зазначено, що використання низки методів, серед яких дослідження, пояснювально-ілюстративного, методу проєктів, евристичного, методу Махмутова, STEAM-технологій, стане в нагоді під час професійної підготовки майбутніх фахівців та сприятиме формуванню ціннісного ставлення до здоров'я учасників освітнього процесу шляхом упровадження практик інформаційно-комунікаційних технологій у безпечне освітнє середовище.

Ключові слова: практики; інформаційно-комунікаційні технології; безпечне освітнє середовище; ціннісне ставлення до здоров'я учасників освітнього процесу.

Inna Knysh

doctor of philosophy sciences, full professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: Inna.Knysh@khpi.edu.ua

Yurii Panfilov

PhD in psychology, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;
E-mail: u.i.panfilov@gmail.com

**IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGY PRACTICES IN A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR
FORMING A VALUE ATTITUDE TOWARDS THE HEALTH OF PARTICIPANTS
OF THE EDUCATIONAL PROCESS**

Abstract: the factors influencing the safe educational environment are considered: quality of inter-personal relations; security in the educational environment; comfort in the educational environment; satisfaction with the educational environment. The main characteristics of the process of interaction of all participants in the educational environment are determined: personal and trusting communication. the principles of a safe educational environment are indicated: the dominance of human life as the main value; regional specificity; complexity of hazard (risk) assessment; minimax; application of maximum efficiency of educational network management practices; general involvement, etc. The necessity of using ICT in the educational process is substantiated, since information is increasingly gaining weight of socially significant resource and encourages education institutions to change the way they organize the educational process, proposed to use a number of practices for optimal implementation of ICT in the educational process: distribution of educational and methodological material; interactivity in the organization of work; modularity of training; accessibility in the presentation of educational content; adequate knowledge assessment and feedback. It is noticed that the use of such methods as research-based, explanatory and illustrative, project method, heuristic, Makhmutov’s method, STEAM technologies will be useful in the professional training of future specialists and will contribute to the formation of a value attitude towards the health of participants in the educational process by introducing information and communication technology practices in a safe educational environment.

Key words: practices; information and communication technologies; safe educational environment; value attitude towards the health of participants in the educational process.

Inna Knysh, Yurii Panfilov

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Implementation of information and communication technology practices in a safe educational environment for forming a value attitude towards the health of participants of the educational process”

Problem setting. Each new academic year presents new challenges, new tasks, new opportunities and prospects for Ukrainian society. At the same time, in today's quick-changing environment, the educational environment of an education institution is not isolated from external and internal factors, their influence, which can have both positive results and contain threats, dangers and risks that can contribute to both constructive and destructive changes in it. To withstand destructive changes, it is necessary for the educational environment of an education institution to be protected, and therefore safe.

Recent research and publications analysis. The problem of organizing the educational environment is not new in the history of education. The efforts of such outstanding teachers of the past as J.-J. Rousseau, D. Dewey, M. Montessori, K. Ushinsky, A. Makarenko, V. Sukhomlynsky, S. Shatsky and others, who considered the phenomenon under study as a factor of education, were directed to its solution.

Therefore, an education institution has a significant impact on the development of the personality, including the formation of a value attitude towards health among participants in the educational process. This thesis is also confirmed in the scientific research of modern foreign (J. Gibson, W. Mace, T. Meng, M. Turvey, V. Yasvin, etc.) and Ukrainian (G. Ball, I. Bekh, E. Bondarevska, N. Kyrylenko, S. Maksymova, O. Pekhota, V. Rybalka, V. Semichenko, V. Serikov, S. Sysoieva, etc.) scientists. In conditions of military aggression, the issue of ensuring the safety of all participants in the educational process in education institutions is becoming more relevant, which is confirmed by documents of the State Education Quality Service of Ukraine [1] and a number of legislative acts: "Instructions on the protection of schools and universities from use for military purposes during armed conflicts" [2], "Declaration on school safety" [3; 15], "UN Declaration on School Safety" [21], "Requirements and Recommendations for the

Arrangement of Safe Shelter in the Education Institution", "On Approval of the Concept of Safety of Education Institutions" [11], etc.

Thus, scientists whose scientific interests concern the problem of psychological safety of the educational environment distinguish the following key aspects: 1) psychotraumatic situations that have a direct or indirect impact on the physical and mental health of the individual; 2) the ecological environment that protects participants in the educational process from the negative impact of environmental factors [12]; 3) the information component of the safety of the educational environment, which takes into account the global impact of ICT on the individual [6, p. 150].

Thus, a safe educational environment is characterized by safe conditions for learning and work, favorable interpersonal interaction, and an orientation towards ensuring the emotional well-being of students, teachers, and parents; the specified environment is free from any manifestations of violence and has the necessary resources to prevent them, as well as compliance with the rules and norms of physical, psychological, environmental (social), informational security of each participant in the educational process. Accordingly, in modern conditions, the security of the educational environment of an education institution is considered as a system of influences and conditions for the formation of the personality, as well as opportunities for its comprehensive development, provided by the social and spatial-subject environment [6].

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which this article is devoted. The multidimensionality of the concept of "safety of the educational environment" explains the presence of different approaches to the interpretation of its essence. Accordingly, the most common dimensions that scientists touch upon in their research are psychological, environmental, social, informational, etc. Given the decisive influence of the information dimension of the

security of the educational environment in modern conditions, we consider it appropriate to focus in our article on ensuring the security of the educational environment in this dimension in order to find opportunities to reduce/level dangerous external and internal influences on all participants in the educational process. However, despite the certainty of the multifaceted nature of the concept of a safe educational environment, in our opinion, a number of issues have not been sufficiently highlighted in the modern scientific discourse, namely:

- insufficient attention has been paid to the role and significance of the process of implementing information and communication technology practices in a safe educational environment and formation of a value attitude to the health of participants in the educational process on their basis;

- scientists have not fully considered the factors and principles that influence a safe educational environment. Researchers have not paid attention to the appropriateness of using information and communication technology practices in a safe educational environment and the consideration of the processes of forming a value attitude to the health of participants in the educational process on their basis;

- the consideration of issues related to the distribution of educational and methodological material is not sufficiently discursive, namely: interactivity in the organization of work; modularity of training; accessibility during the presentation of educational content; adequate assessment of knowledge and feedback, etc.;

- there is informational ignorance of participants in the educational process regarding the appropriateness of using effective methods of professional training of future specialists, such as: research; explanatory and illustrative; project method; heuristic; Makhmutov's method; STEAM technologies and others.

Paper objective. Based on the results of the analysis of the transformation of existing and the search, implementation and

improvement of the latest effective mechanisms of ICT influence on the participants of the educational process, to identify possible conditions for creating a safe educational environment aimed at forming a value attitude to the health of participants in the educational process through the introduction of ICT practices in the educational environment.

1) distinguish the factors that influence the safe educational environment; 2) define the principles of a safe educational environment; 3) prove the advisability of using the following practices: a) distribution of educational and methodological material; b) interactivity in the organization of work; c) modularity of training; d) accessibility in the presentation of educational content; e) adequate knowledge assessment and feedback; 4) propose the use of effective methods of professional training of future specialists: research; explanatory and illustrative; project method; heuristic; Makhmutov's method; STEAM technologies, etc.

Paper main body. The factors influencing the safe educational environment are considered: 1) quality of inter-personal relations; 2) security in the educational environment; 3) comfort in the educational environment; 4) satisfaction with the educational environment. It is determined that main characteristics of the process of interaction of all participants in the educational environment is personal and trusting communication. The principles of a safe educational environment are indicated: 1) the dominance of human life as the main value; 2) regional specificity; 3) complexity of hazard (risk) assessment; 4) minimax; 5) application of maximum efficiency of educational network management practices; 6) general involvement, etc. The necessity of using ICT in the educational process is substantiated, since information is increasingly gaining weight of socially significant resource and encourages education institutions to change the way they organize the educational process, proposed to use a number of practices for optimal implementation of ICT in the educational

process: 1) distribution of educational and methodological material; 2) interactivity in the organization of work; 3) modularity of training; 4) accessibility in the presentation of educational content; 5) adequate knowledge assessment and feedback. It is noticed that the use of a number of methods that will be useful in the professional training of future specialists: research, explanatory and illustrative, project method, heuristic, Makhmotov's method, STEAM technologies will contribute to the formation of a value attitude towards the

health of participants in the educational process by introducing information and communication technology practices in a safe educational environment.

Conclusions of the research. *It is noted that the source base of the article will be useful for further studying the existing and identifying new practices of forming a value attitude towards the health of participants in the educational process by introducing information and communication technologies into a safe educational environment.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Характеристикою сучасного суспільства є невизначеність, спричинена постійними викликами та ризиками, що несуть загрозу життю і здоров'ю його громадян. Незаперечним є факт, що освітнє середовище будь-якого закладу освіти не є ізольованим від цих впливів, які можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Відтак, для мінімізації негативних впливів та максимізації позитивних необхідно створити в закладі освіти відповідне освітнє середовище, у якому всі учасники освітнього процесу будуть відчувати себе захищеними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблема організації освітнього середовища не є новою в історії освіти. На її розв'язання були спрямовані зусилля таких видатних педагогів минулого, як Ж.-Ж. Руссо, Д. Дьюї, М. Монтесорі, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та інші, які розглядали досліджуваний феномен як фактор виховання.

Слушною є думка К. Ушинського, який наголошував: "Мало успіху матиме та школа, куди дитина йде з дому, як з раю до пекла, і відкіль вона біжить, як із темного пекла, додому, у свій рай, де все ясне, зрозуміле та близьке серцю. А майже таке

враження мусить справляти школа на українську дитину, коли вона починає відвідувати те єдине дивне на ціле село місце, де говорять незрозумілою мовою. Дитину, яка не чула вдома жодного російського слова, починають у школі з першого вже дня калічити на російський штиб, і добре було б, коли б ще на чисто російський штиб, а то на той огидний жаргон, що витворюється у малоосвіченого українця при бажанні говорити поросійському. Така школа з першого ж дня дуже непривітно нагадає дитині, що вона не вдома, і, без сумніву, стане їй "вавою". Якщо така школа не пустить коріння в народне життя і не принесе йому корисних овочів, то з якої речі тут дивуватися? Інакше і не може бути. Така школа, насамперед, *значно нижча, ніж народ*, що значить вона зі своєю сотнею вивчених слів порівняно з тією безмежною, глибокою, живою і багатою мовою, що її створив і вистраждав собі народ упродовж тисячоліття? По-друге, така школа *безсила* тому, що вона не буде розвитку дитини на єдиному плідотворному ґрунті — на народній мові та на народному почутті, що в ній відбивається; зрештою, така школа — *ні до чого*: дитина не тільки входить до неї із цілковито чужої їй сфери, але й виходить із неї в ту саму чужу їй сферу. Дитина швидко забуде ті кілька десятків слів, що їх вивчила в школі, а разом з тим забуде і ті поняття, що з ними пов'язувалися. Народна мова і народне життя знов опанують душу

та внівець обертають кожне враження школи, як щось зовсім їй чуже. Що ж зробила школа? *Гірше, ніж нічого!* Вона на кілька років затримала природний розвиток дитини; залишається, правда, грамотність, або, краще сказати, напівграмотність, і то не завжди, і може придатися на те, щоб напівросійською мовою написати якийсь наклеп, але душу така школа не розвиває, а тільки псує” [8, С. 115–116].

Відтак, заклад освіти чинить істотний вплив на розвиток особистості, зокрема й на формування ціннісного ставлення до здоров’я в учасників освітнього процесу. Підтвердження цієї тези знаходимо й у наукових розвідках сучасних іноземних (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Турвей, В. Ясвін та ін.) та українських (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Н. Кириленко, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва та ін.) учених.

Як наголошено в документах Державної служби якості освіти України [1], під час збройних конфліктів питання вбезпечення всіх учасників освітнього процесу в закладах освіти набуває надзвичайної актуальності. Про це свідчить і ціла низка законодавчих актів: “Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів” [2], “Декларація про безпеку шкіл” [3; 15], “Декларація ООН про безпеку шкіл” [21], “Вимоги та рекомендації щодо облаштування безпечного укриття у закладі освіти” (розроблено Державною службою якості освіти та Державною службою з надзвичайних ситуацій [10] спільно з експертами ініціативи “Система забезпечення якості освіти”, впроваджуваної в межах проекту “Супровід урядових реформ в Україні” (SURGe), що реалізується компанією Alinea International коштом канадського уряду, а також надано Міністерством освіти і науки України [13]), “Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти” [11] та ін.

Передусім ідеться про те, що під час військових дій і впродовж тривалого часу після їх завершення всі заклади освіти України мають працювати в нових умовах із огляду на вимогу щодо безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу. Тож облаштування укриттів та організація безпечного освітнього простору в закладах освіти є одним із найважливіших завдань для їхніх керівників. З початком нового навчального року в кожному закладі освіти ухвалюватиметься рішення щодо форми організації освітнього процесу (очно, дистанційно чи в змішаному форматі). Це рішення залежатиме, зокрема, від безпекової ситуації, наявності, стану та місткості укриттів і від результатів обстеження закладу освіти спеціальними комісіями.

Науковці, чие коло наукових інтересів стосується проблеми психологічної безпеки освітнього середовища, наголошують, що *психотравмуючі ситуації* можуть справляти прямий чи опосередкований вплив на різні складові фізичного та/або ментального здоров’я особистості. До них учені відносять: труднощі в міжособистісній комунікації; конфліктні ситуації з оточеннями (друзями, однолітками, батьками, вчителями та ін.), зокрема й спричинені надмірною вимогливістю останніх; прояви психологічного та емоційного насильства; випадки приниження людської гідності; прямі/непрямі погрози; недоброзичливе ставлення; проблеми, що виникають у навчальному середовищі тощо.

Українська вчена С. Совгіра розглядає *екологічне середовище* як систему психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, спрямованих на захист усіх учасників освітнього процесу від несприятливого впливу екологічних чинників, що зумовлюють оптимальну взаємодію з природним середовищем. А культура екологічної безпеки трактується дослідницею як “цілісний, багаторівневий та поліфункціональний феномен, що

виступає релевантним компонентом екологічної культури, яка формується в процесі розвитку уявлень, відносини, технологій взаємодії особистості та світу природи через забезпечення особистісної захищеності від екологічно неприйнятних ризиків, загроз, небезпек і викликів” [12].

Інша українська вчена Н. Кириленко звертає увагу в процесі наукового пошуку на *інформаційну складову безпеки* освітнього середовища, оскільки ІКТ у сучасних умовах справляють глобальний (як позитивний, так і негативний) вплив на особистість [6, С.150]. Проявами негативного впливу інформаційної складової на безпеку освітнього середовища Н. Кириленко зазначає про брак чітких механізмів контролю якості інформації, яку учасники освітнього процесу отримують за допомогою ІКТ, піддаючи себе ризику отримання недостовірної інформації, інформації сумнівного, агресивного змісту, що може породжувати прояви булінгу, кібербулінгу тощо [6].

Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що безпечне освітнє середовище характеризується безпечними умовами навчання та праці, сприятливою міжособистісною взаємодією, орієнтацією на забезпечення емоційного добробуту учнів, учителів та батьків; означене середовище є вільним від жодних проявів насильства та має необхідні ресурси для їх запобігання, а також дотримання правил і норм фізичної, психологічної, екологічної (соціальної), інформаційної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Багатовимірність поняття “безпека освітнього середовища” пояснює наявність різних підходів до трактування його сутності. Відповідно, найпоширенішими вимірами, яких торкаються науковці в своїх розвідках, є психологічний, екологічний, соціальний,

інформаційний тощо. Зважаючи на визначальний вплив у сучасних умовах саме інформаційного виміру безпеки освітнього середовища, вважаємо за доцільне зосередитися в нашій статті на забезпеченні безпеки освітнього середовища саме в цьому вимірі задля пошуку можливостей зменшення/нівелювання небезпечних зовнішніх та внутрішніх впливів на всіх учасників освітнього процесу. Але, попри усю визначеність багатоаспектності поняття безпечного освітнього середовища, не достатньо, на нашу думку, у сучасному науковому дискурсі висвітлено ціла низка питань, а саме:

- недостатньо уваги приділено ролі та значенню процесу впровадження практик інформаційно-комунікаційних технологій, у безпечне освітнє середовище та формування на їх основі ціннісного ставлення до здоров'я учасників освітнього процесу;

- не у повній мірі науковцями розглянуті чинники та принципи, які впливають на безпечне освітнє середовище. Поза увагою дослідників залишається доцільність використання практик інформаційно-комунікаційних технологій у безпечному освітньому середовищі та розгляд процесів формування на їх основі ціннісного ставлення до здоров'я учасників освітнього процесу;

- недостатньо дискурсивним є розгляд питань щодо розподілу навчально-методичного матеріалу, а саме: інтерактивності в організації роботи; модульності навчання; доступності під час подання навчального контенту; адекватного оцінювання знань і зворотного зв'язку тощо;

- спостерігається інформаційна необізнаність учасників освітнього процесу стосовно доцільності використання дієвих методів професійної підготовки майбутніх фахівців, таких, як: дослідження; пояснювально-ілюстративний; метод проєктів; евристичний; метод Махмутова; STEAM-технології та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження передбачає визначення можливостей для створення безпечного освітнього середовища за допомогою впровадження ІКТ, орієнтованих на формування ціннісного ставлення до здоров'я всіх учасників освітнього процесу.

Серед завдань можемо зазначити: 1) визначити чинники, що справляють вплив на безпеку освітнього середовища; 2) обґрунтувати принципи, на основі яких забезпечується безпека освітнього середовища; 3) окреслити інноваційні підходи до застосування в освітньому процесі навчально-методичних матеріалів з метою підвищення його інтерактивності; запровадження модульності навчання; розширення доступності навчального контенту; адекватного оцінювання знань і забезпечення зворотного зв'язку; 4) довести доцільність використання таких методів професійної підготовки майбутніх фахівців, як навчання через дослідження, пояснювально-ілюстративний метод, метод проєктів, евристичний метод, метод Махмутова, а також STEAM-технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Державними нормативними документами безпечно освітнє середовище визначається як "сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають

вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин" [5].

До чинників, що справляють вплив на безпеку освітнього середовища, можемо віднести:

1) фактори позитивного (довіра, доброзичливості, схвалення, толерантності тощо) та негативного (агресивності, конфліктності, ворожості, маніпулятивності) впливу на якість міжособистісної взаємодії;

2) захищеність, тобто відсутність жодних видів та форм насильства стосовно кожного з учасників освітнього процесу. Незаперечним є факт, що найпоширенішими жертвами насильства стають особи, які характеризуються певними фізичними вадами, особливостями зовнішності чи поведінки, труднощами в навчанні або зниженим інтелектуальним розвитком, наявністю певних захворювань, проявами тривожності/страху перед закладом освіти, нерозвиненістю соціальних навичок або відсутністю досвіду соціалізації й адаптації в колективі (феномен "домашніх дітей") тощо. Створення безпечного освітнього середовища дозволить подолати прояви насильства, насамперед, через ознайомлення учасників освітнього процесу із сутністю цього негативного явища, і шляхами мінімізації ризиків та небезпек, що, у свою чергу, закладе підвалини для внутрішньої безпеки та безпеки довкілля;

3) комфортний психологічний клімат освітнього середовища, що передбачає врахування емоційних станів, почуттів та домінуючих переживань учасників освітнього процесу під час їхньої взаємодії в освітньому середовищі. Адже недотримання цієї умови й відсутність вчасної психологічної допомоги може спричинити емоційне вигорання та в подальшому професійну деформацію осіб, які надають освітні послуги, з одного боку, та брак належного психологічного супроводу здобувачів освіти — з іншого, що врешті-решт стане значною загрозою психічному здоров'ю всіх учасників освітнього процесу;

4) наявність можливості для задоволення потреб учасників освітнього процесу в допомозі й підтримці; збереженні та підвищенні рівня їхньої самооцінки; пізнанні та діяльності; розкритті потенціалу та розвиткові здібностей тощо.

Однією з умов організації ефективної міжособистісної взаємодії учасників освітнього процесу є довіра в комунікації, відсутність якої може призвести до таких негативних наслідків, як емоційний дискомфорт, відсутність бажання висловлювати власні погляди й думки, звертатися по допомогу, негативне ставлення до себе, втрата особистої гідності, ігнорування власних проблем і труднощів, неухважність до прохань і пропозицій тощо).

Принагідно зауважимо, що запорукою створення безпечного освітнього середовища з урахуванням окреслених вище чинників та особливостей міжособистісної взаємодії учасників освітнього процесу, є дотримання низки принципів, а саме: 1) визнання життя людини домінуючою цінністю, що передбачає створення моделі мінімальної (необхідної) безпеки, для мінімізації ризиків для життя всіх учасників освітнього процесу; 2) урахування регіональної специфіки, тобто можливих надзвичайних ситуацій та небезпек, що можуть виникнути в конкретному регіоні (місті, області, районі); 3) використання комплексного й системно-синергетичного підходів під час оцінки внутрішніх та зовнішніх ризиків (небезпек); 4) досягнення максимального ефекту безпеки мінімумом ресурсного забезпечення; 5) досягнення максимальної ефективності управління системою заходів та педагогічних умов задля максимальної безпеки освітнього середовища; 6) розподіл відповідальності всіх учасників освітнього процесу за створення безпечного освітнього середовища [14].

З урахуванням сучасних викликів та окреслених вище принципів, актуалізується

проблема створення безпечного освітнього середовища в українських закладах освіти не лише в офлайн, але й в онлайн та змішаному форматах, розв'язанням якої бачиться застосування ІКТ у освітньому процесі.

Як зазначає науковець Ю. Панфілов, "успішність переходу на інноваційний шлях розвитку значною мірою залежить від ступеня сприйнятливості вищою освітою вимог технічного прогресу" [9, с. 17]. Саме тому нині актуалізується питання щодо необхідності використання ІКТ у освіті (на чому ми неодноразово наголошували в попередніх публікаціях [16; 17; 18; 19]), адже інформація все більше набуває ваги соціально значущого ресурсу й спонукає заклади освіти змінювати спосіб організації освітнього процесу. Одним із провідних завдань галузі освіти стає підготовка фахівців, здатних виконувати свої професійні функції передусім завдяки вільному володінню ІКТ та їх ефективному використанню в професійній діяльності тощо. До того ж сам освітній простір має розглядатись як складне, цілісне, динамічне й відкрите середовище.

Отже, інформатизація освіти трактується як упорядкований набір взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на активне залучення ІКТ і використання їхніх можливостей усіма учасниками освітнього процесу. ІКТ стають його невід'ємним складником, сприяючи розвитку креативності, покращенню когнітивних здібностей та їх використанню в практичній діяльності.

Задля оптимального впровадження ІКТ у освітній процес доцільно використовувати низку практик:

1. розподілу навчально-методичного матеріалу (автономні програмні засоби, навчальні посібники, методичне забезпечення, навчально-методичні комплекси та навчальні модулі);

2. інтерактивності в організації роботи, що вможливають педагогічну взаємодію учасників освітнього процесу;

3. модульності навчання, що передбачають вибудовування контенту у вигляді окремих розділів і загальноосвітніх курсів, кожен розділ яких поділено на невеликі дидактичні одиниці заради досягнення конкретних цілей освітньо-виховного процесу;

4. доступності під час подання навчального контенту (інтерактивні елементи навчальних модулів для забезпечення зв'язку між поняттями; методичні вказівки в модулях щодо виконання індивідуальних дослідницьких проєктів; самостійні завдання, контрольні, практичні та лабораторні роботи; методичні вказівки щодо забезпечення взаємодії в комп'ютерно орієнтованому середовищі);

5. адекватного оцінювання знань і зворотного зв'язку, що передбачають отримання вчителем даних про виконання завдань, результати тестування й засвоєння навчального матеріалу здобувачами освіти (інтерактивні ресурси; проєкти, реферати, повідомлення, доповіді, тести тощо; електронна рейтингова система, що забезпечує оцінку успішності здобувачів освіти) [7; с. 192–193].

Професійно орієнтовані ІКТ, впроваджені в освітній простір, включають хмарно орієнтовані засоби навчання, онлайн-курси, мережево орієнтовані автоматизовані системи проведення конкурсів тощо.

У безпечному освітньому середовищі ми пропонуємо використовувати дієві методи професійної підготовки майбутніх фахівців: *дослідження* (зручний для розгляду дискусійних питань у межах проблемної групи, під час дистанційного спілкування, студентські конференції (відеоконференція, вебінар тощо); *пояснювально-ілюстративний* (хмарно орієнтована система підтримки навчання в освітньому середовищі дає змогу завантажувати відеофайли в сховище даних

для подальшого перегляду здобувачами освіти (лекції-презентації, відео-лекції, додаткові ілюстративні матеріали, онлайн-чати, онлайн-консультації тощо), відкриті онлайн-курси на UdeMy платформі забезпечують навчання майбутніх фахівців за допомогою відеоматеріалів); *метод проєктів* — автоматизованих систем програмування (TopCoder); інструментарій для роботи з проєктами (Mindmeister, Gantter.com), хмарні інструменти; укладачі, орієнтовані на спільну проєктну діяльність здобувачів освіти, зокрема з розробки програмного забезпечення проєкту. Під час спільної проєктної діяльності майбутні фахівці вчаться складати план дій, спільно працювати над проблемою, розподіляти обов'язки, створювати та презентувати кінцевий продукт тощо; *евристичний* — досягнення навчальної мети спільного проєкту в хмарно орієнтованому середовищі, що спонукає до пошуку нетипових методів виконання завдання, розміщеного в Інтернеті; *метод Махмурова* застосовний для колективного розв'язання проблем, роботи над спільним проєктом з використанням хмарних сервісів, а також створення проблемних ситуацій [4]; *STEAM-технології*, що органічно поєднують принципи математичних, природничих і гуманітарних наук, сприяючи активізації творчості та ширшому залученню ІКТ [17, с. 441–443; 20].

Як зазначено в документах Державної служби якості освіти України, впровадження ІКТ у безпечне освітнє середовище стикається з низкою перешкод, які можуть позначитися на ефективності навчання й безпеці учасників освітнього процесу:

- не в усіх закладах освіти є достатньо потужна ІТ-інфраструктура для підтримки ІКТ;
- недостатній рівень доступу до ІКТ учасників освітнього процесу призводить до нерівних можливостей щодо отримання інформації;
- недостатній рівень цифрової обізнаності учасників освітнього процесу

передбачає постійне навчання роботі в цифровому середовищі завдяки курсам підвищення кваліфікації, семінарам, тренінгам і самоосвіті;

- ІКТ можуть бути джерелом різноманітних етичних і правових проблем, як-от: плагіат, зловживання технологіями, несанкціонований доступ до матеріалів, порушення авторських прав та ін., що вимагають створення чіткої законодавчої бази, правил та інструкцій щодо використання ІКТ;

- залежність учасників освітнього процесу від ІКТ може вплинути на розвиток їхніх соціальних навичок, зашкодити міжособистісній взаємодії та знизити фізичну активність;

- інтеграція ІКТ у традиційний освітній процес вимагає зміни підходів до викладання й навчання, що призводить до потреби в адаптації традиційної системи освіти до віртуального освітнього середовища (навчальних планів, способів взаємодії учасників освітнього процесу тощо);

- недостатній захист персональних даних і низький рівень кібербезпеки призводить до витоку або неправомірного використання особистої інформації, хакерських атак, поширення шкідливого програмного забезпечення [1].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, безпечне освітнє середовище — це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу.

Проблема перетворення закладів освіти на простір, безпечний для всіх учасників освітнього процесу, зараз є

першорядною, про що свідчить ціла низка міжнародних і вітчизняних законодавчих актів. Згідно з ними всі українські заклади освіти в нових умовах мають створити безпечне освітнє середовище для всіх учасників освітнього процесу (очно, дистанційно чи в змішаному форматі). З огляду на це закономірно постає питання про необхідність використання ІКТ у освітньому процесі. Саме тому нами запропоновано практики, що їх можна використовувати задля оптимального впровадження ІКТ у освітній процес: розподілу навчально-методичного матеріалу; інтерактивності в організації роботи; модульності навчання; доступності подання навчального контенту; адекватного оцінювання знань і забезпечення зворотного зв'язку. Завдяки ним забезпечується індивідуалізація навчання; інтенсифікація самостійної роботи; зростання обсягу виконаних завдань; розширення інформаційних потоків упродовж роботи в Інтернеті; підвищення мотивації та пізнавальної активності шляхом урізноманітнення форм роботи; залучення ігрового складника тощо. Ми також обстоюємо використання низки методів, які стануть у пригоді під час професійної підготовки майбутніх фахівців: дослідження, пояснювально-ілюстративного, методу проєктів, евристичного, методу Махмутова, STEAM-технологій.

Задля успішного впровадження ІКТ у безпечне освітнє середовище необхідно розв'язувати нагальні проблеми зі створення потужної ІТ-інфраструктури, забезпечення належного доступу до ІКТ і цифрової обізнаності учасників освітнього процесу, трансформування й адаптування підходів до викладання та навчання тощо із застосуванням комплексного підходу (створення належної інфраструктури, нормативно-правової бази, посилення кібербезпеки, дотримання етичних стандартів).

Отже, ІКТ вможливають швидкий доступ до інформації, полегшують комунікацію між людьми, сприяють підвищенню продуктивності праці. Це

означає, що учасники освітнього процесу в безпечному освітньому середовищі мають змогу здобувати знання, спілкуватись, обмінюватися інформацією тощо. ІКТ стимулюють інтерактивність у навчанні, роблячи освітній процес доступнішим і цікавішим завдяки відеоурокам, інтерактивним завданням і використанню

онлайн-ресурсів. Вважаємо за доцільне наголосити, що оприлюднені в статті результати дослідження стануть корисними під час створення безпечного освітнього середовища шляхом упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що є перспективою подальших досліджень у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. *Державна служба якості освіти України*. 2022. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>

2. Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів. URL: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/vkazivki_iz_zahistu_shkil_ta_universitetiv_vid_vikoristannya_u_viyskovih.pdf

3. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/safe_schools_declaration_ukrainian.pdf

4. Дмитренко О. Безпечне освітнє середовище закладу освіти. *Педадра: портал освітян України*. 2024. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2614-bezpechne-osvtn-seredovishche-zakladu-osvti>

5. Закон України “Про повну загальну середню освіту” від 17.11.2024. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

6. Кириленко Н. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: третя міжнар. наук.-практ. конф.: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*. Львів : ЛДУ БЖД, 2012. Ч. 1. С. 149–151.

7. Книш І., Панфілов Ю. Практики впровадження ІКТ у безпечне освітнє середовище. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Тернопіль : ФОП Ю. Осадца, 2025. С. 189–197.

8. Книш І. Філософія освіти : номади і седентари : навч. монографія. Одеса : С. Купрієнко, 2018. 359 с.

9. Панфілов Ю. Деякі напрямки реформування вищої школи. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. Щоквартальний науково-практичний журнал*. Харків : НТУ “ХПІ”, 2014. № 3. С. 14–20.

10. Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти. Лист ДСНС № 03-1870/162-2 від 14.06.2022. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86706/

11. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023. № 301-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80>

12. Совгіра С. Екологічно безпечне освітнє середовище: категоріальна специфіка понять. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3670/1/Sovgira_Uman.pdf

13. Уряд затвердив основні вимоги до облаштування захищених просторів у закладах освіти. *Міністерство освіти і науки України*. 13.08.2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-osnovni-vymohy-do-oblashtuvannia-zakhyshchenykh-prostoriv-u-zakladakh-osvity>

14. Цюман Т., Бойчук Н. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посібник. Київ, 2018. 56 с.

15. Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях. 2016. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/media/1561/file/what%20schools%20can%20do%20ukr.pdf>

16. Knysh I., Budanova O., Vakulenko S., Syrotina O., Popychenko S. Innovative educational technologies as a way of higher education enhancement. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 68. P. 21–32. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/6-8/2-21-32.pdf>

17. Knysh I., Drobin A., Filimonova T., Koycheva T., Kushnir A., Kuchai O. The use of information technologies in the educational space of Ukraine (on the example of steam technologies). *Revista Conrado*. 2024. Vol. 20, issue. 100. P. 437–448. URL: <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/>

18. Knysh I., Popovych O., Zakharevych M., Yakymenko S., Povlin I. Innovative technologies drive the modernization of higher education. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 70. P. 167–178. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/70/15-167-178.pdf>

19. Knysh I., Sopivnyk R., Boichuk P., Berbets T., Dmytrenko A. Implementation of teaching technology in the process of future specialists' professional development. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 64. P. 188–197.

20. Knysh I., Tiahur L., Ivanova V., Vasiutynska Y., Shovsh K. Features of training specialists using innovative approaches. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 62. P. 230–239.

21. Safe Schools Declaration. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>

References:

1. Bezpechne osvitnie seredovyshe: novi vymiry bezpeky [Safe educational environment: new dimensions of security].

Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. 2022. Available at: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>

2. Vkazivky iz zakhystu shkil ta universytetiv vid vykorystannia u viiskovykh tsiliakh pid chas zbroinykh konfliktiv [Guidelines for protecting schools and universities from military use during armed conflict]. Available at: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/vkazivki_iz_zahistu_shkil_ta_universitetiv_vid_vikoristannya_u_viyskovih.pdf

3. Deklaratsiia pro bezpeku shkil [Safe Schools Declaration]. Available at: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/safe_schools_declaration_ukrainian.pdf

4. Dmytrenko O. Bezpechne osvitnie seredovyshe zakladu osvity [Safe educational environment of the educational institution]. *Pedrada: portal osvitan Ukrainy*. 2024. Available at: <https://opatforma.com.ua/article/2614-bezpechne-osvtn-seredovyshe-zakladu-osvti>

5. Zakon Ukrainy “Pro povnu zahalnu seredniu osvitu” vid 17.11.2024 [Law of Ukraine ‘On Complete General Secondary Education’ of 17.11.2024]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

6. Kyrylenko N. Problemy informatsiinoi bezpeky osvitnoho seredovyshe vyshchoho navchalnoho zakladu [Problems of information security of the educational environment of a higher education institution]. *Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnologii v suchasni osviti: dosvid, problemy, perspektyvy: tretia mizhnar. nauk.-prakt. konf.: Lvivskiy derzhavnyi universytet bezpeky zhyttiediialnosti, Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy*. Lviv : LDU BZhD, 2012. P. 1. pp. 149–151.

7. Knysh I., Panfilov Yu. Praktyky vprovadzhennia IKT u bezpechne osvitnie seredovyshe [Practices of implementing ICT in a safe educational environment]. *Bezpechne osvitnie seredovyshe: novi vyklyky ta suchasni rishennia v umovakh*

voiennoho i povoiennoho chasu : zbirnyk naukovykh statei, tez dopovidei ta inshykh materialiv III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii. Ternopil : FOP Yu. Osadtsa, 2025. pp. 189–197.

8. Knysh I. *Filosofiiia osvity : nomady i sedentary* [Philosophy of education: nomads and sedentaries]. Navch. monohrafiia. Odesa : S. Kupriienko, 2018. 359 p.

9. Panfilov Yu. *Deiaki napriamky reformuvannia vyshchoi shkoly* [Some areas of higher education reform.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofiiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia. Shchokvartalnyi naukovopraktychnyi zhurnal*. Kharkiv : NTU “KhPI”, 2014. № 3. С. 14–20.

10. Pro orhanizatsiiu ukryttia pratsivnykiv ta ditei u zakladakh osvity. Lyst DSNS № 03-1870/162-2 vid 14.06.2022I [On the organisation of shelter for employees and children in educational institutions. Letter of the State Emergency Service of Ukraine No. 03-1870/162-2 of 14.06.2022]. Available at: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86706/

11. Pro skhvalennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.04.2023. № 301-r [On approval of the Concept of Security of Educational Institutions. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 07.04.2023. № 301-p]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80>

12. Sovhira S. *Ekolohichno bezpechne osvitnie seredovyshe: katehorialna spetsyfika poniat* [Environmentally safe educational environment: categorical specificity of concepts]. Available at: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3670/1/Sovgira_Uman.pdf

13. Uriad zatverdyyv osnovni vymohy do oblashtuvannia zakhyschenykh prostoriv u zakladakh osvity [Government approves basic requirements for the arrangement of protected spaces in educational institutions.]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. 13.08.2024. Available at: <https://mon.gov.ua/-news/uriad-zatverdyyv>

osnovni-vymohy-do-oblashtuvannia-zakhyschenykh-prostoriv-u-zakladakh-osvity

14. Tsiuman T., Boichuk N. *Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha* [Code for a safe educational environment]. Metod. posibnyk. Kyiv, 2018. 56 p.

15. Shcho mozhut zrobyty shkoly, shchob zakhystyty sebe vid napadiv ta vid vykorystannia u viiskovykh tsiliakh [What schools can do to protect themselves from attack and military use]. 2016. Available at: <https://www.unicef.org/ukraine/en/media/1561/file/what%20schools%20can%20do%20ukr.pdf>

16. Knysh I., Budanova O., Vakulenko S., Syrotina O., Popychenko S. Innovative educational technologies as a way of higher education enhancement. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 68. pp. 21–32. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/6-8/2-21-32.pdf>

17. Knysh I., Drobin A., Filimonova T., Koycheva T., Kushnir A., Kuchai O. The use of information technologies in the educational space of Ukraine (on the example of steam technologies). *Revista Conrado*. 2024. Vol. 20, issue. 100. pp. 437–448. Available at: <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/>

18. Knysh I., Popovych O., Zakharevych M., Yakymenko S., Povlin I. Innovative technologies drive the modernization of higher education. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12., issue. 70. pp. 167–178. Available at: <https://amazoniainvestiga.info/check/70/15-167-178.pdf>

19. Knysh I., Sopivnyk R., Boichuk P., Berbets T., Dmytrenko A. Implementation of teaching technology in the process of future specialists' professional development. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 64. pp. 188–197.

20. Knysh I., Tiahur L., Ivanova V., Vasiutynska Y., Shovsh K. Features of training specialists using innovative approaches. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, issue. 62. pp. 230–239.

21. Safe Schools Declaration. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2025

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ**

1'2025

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *А. І. Кас'яненко*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №1174 від 11.04.2024 р.

Підп. до друку 30.03.2025 р. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк 5,6. Наклад 300 прим.
Ціна договірна.

Видавець
Видавничий центр НТУ "ХПІ",
вул. Кирпичова, 2, м. Харків-2, 61002